

2 3194
136

భారతీయ
చారిత్రక స్థలములు

రచన :

విద్వాన్ M. V. R. కృష్ణశర్మ, B. O. L.

వాహినీ పబ్లిషింగ్ హౌస్
విజయవాడ.2.

వాహినీ ప్రచురణ
ప్రథమ ముద్రణ
అక్టోబరు 65.

వెల : రు. 5-00 సాదాప్రతి
రు. 6-00 మేలుప్రతి

ముద్రణ :
వరమేశ్వరీ ప్రెస్,
విజయవాడ-3.

విజ్ఞప్తి

మన దేశములో అనేక యాత్రాస్థళములు, చారిత్రక ప్రదేశములు గలవు. క్రీస్తుకు పూర్వం పాశ్చాత్య నాగరికత ప్రబలకముందునుంచి కూడ మనదేశము ప్రత్యేక సంస్కృతిని గలిగియుండి చారిత్రకముగా మిక్కిలి ప్రసిద్ధిగాంచియున్నది. వివిధదేశములనుండి వచ్చిన అనేక మంది చరిత్రకారులుగూడ మన జాతి యొక్కయు, దేశము యొక్కయు ఔన్నత్యమును గురించి కీర్తించియున్నారు. అట్టి కీర్తిని సంపాదించిన మన దేశములో చారిత్రకప్రసిద్ధినందిన ప్రదేశములు పెక్కు గలవు. మేము ఆయా స్థళములయొక్క ప్రాముఖ్యతను గురించి ఈ పుస్తకములో సాధ్యమైనన్ని వివరములతో ప్రచురించుచున్నాము. గాన గ్రంథాలయాది కారులు, పాఠకులు ఈ మా కృషికి తగిన ప్రోత్సాహమివ్వగలరని ఆశించుచున్నాము.

ఇట్లు,

ప్రకాశకులు.

4

అ జ ం త

అనంతమైన సృష్టిలో సౌందర్యవంతమైన కళాఖం
డములెన్నోమిన్నఁగానున్నవి. వానిలో గొప్పగాఁజెప్పఁదగినది
అజంతగుహలశిల్పము. ఆశిల్పకళాఖండములనల్పమైన కీర్తినిఁ
బ్రపంచమునందు పొందినవి. ఈ అంజతగుహలు హైదరా
బాదు సంస్థానములోని ఔరంగాబాదు జిల్లాలో బుకర్దన్
తాలూకాలో నున్నవి. ఆ ప్రాంతంబునందు అజంత యనెడి
చిన్న గ్రామంబుకూడఁ గలదు. ఆ చిన్న గ్రామంబునకు
వాయువ్య దిక్కున అజంత యనునొక పర్వతపంక్తి వ్యాపించి
యున్నది. ఆ పర్వతలోయలో ముంచఁబడిన గుహలేయజంతా
గుహలని సాటిలేని మేటి యశమును బడసినవి. ఈ గుహలు
ఔరంగాబాదునగరమునకు నఱువది మైళ్ళదూరములోను, జల్
గాంకు ముప్పదినాల్గుమైళ్ళ దూరములోను, ఫరీదాపూర్ కు
నాలుగుమైళ్ళ దూరములోనున్నవి. బౌద్ధమతమును స్థాపించిన
గౌతమీబుద్ధుని యవశేషము లిందుఁగలవు. నానిపై ఆయన
శిష్యుల స్థూపాలను, విహారాలను, సంఘారామములను, నంద
మైన రాళ్ళతోఁబసందుగాఁ గన్నులవిందుగా నిర్మించిరి.
ఇందుఁగట్టఁబడిన స్థూపములచుట్టు బుద్ధమహాత్ముని జీవితగాథ
లను జిత్రించు శిల్ప ఫలకంబులమర్పఁబడి యున్నవి. అందలి
శిల్ప కళయత్యద్భుతముగానుండి మిక్కిలి కీర్తినిఁగాంచెను.

అడంత గుహలకు సమీపమందున్న ప్రదేశమంతయు భూమింక రారణ్యము. అందుచేనందు బ్రవేశించుటకుఁ బూర్వము వీలుగాకుండెడిది. ఆంగ్ల సేనాపతియయిన అలగ్జాండరు స్థిత యను నతఁడు మొదటవానిఁ గనుఁగొనెను. అనేక సంవత్సరములనుండి, యెవరికిఁ దెలియక మట్టిలోను, రాతిగుట్టలలోను బూడియున్న వీనిని గాంచెను. వానిశిల్పకళా ప్రావీణ్యమునకు వానిలోనున్న చిత్రలేఖనమునకాశ్చర్యపడెను. ఆ సేనానిలోకమునకు నివ్వీషయముల వెల్లడించెను. అదివిని పాశ్చాత్యులువ్యయ ప్రయాసలకోర్చి, ఈ ప్రదేశమును దర్శింపఁజొచ్చిరి. అందలి శిల్పకళావిశిష్టతను, చిత్రలేఖనా ప్రావీణ్యతను జాటఁజొచ్చిరి. ఇక్కడ 100 అడుగుల యెత్తుగల యొక చక్కని గుహలయమున్నది. అందులో దాదాపు 70 అడుగుల యెత్తుననున్న బుద్ధవిగ్రహ మొకటి యున్నది. ఆ విగ్రహమేడు మంచాల వరుసలమధ్య ప్రతిష్ఠితమైయున్నది. ఈ మంచాలొకదానితో నొకటి విడదీసి యొకదానికొకదానికి మధ్య సుమారు మూడడుగుల దూరమున నెత్తుగాఁగడు పసందుగా నమర్చియున్నవి. బౌద్ధ మతంబు ప్రచారంబందున్నంతకాలం బీ గుహల గొప్పదనంబు వెల్లడియగు చుండెడిది. క్రీ॥శ॥ 7 వ శతాబ్దమున హుయానుసింగు అను చైనా యాత్రకుఁడీ గుహలను సందర్శించెను. అప్పటిగాని కళా ప్రాశస్త్యమును, చిత్రలేఖనా విశిష్టతనునచ్చి నిపులముగా వర్ణించి ప్రకటించెను.

బౌద్ధమతము క్షీణించిన పిదప నీ గుహలను సందర్శించువారి సంఖ్యకూడఁ హెచ్చుగాఁ దగ్గఁజొచ్చినది.

అక్కారణమున నిగ్గుహలు షర్వతారణ్యముల మధ్య యగో
చరమై యనన్యసాధ్యమై యుండిపోయెను.

(క్రీ॥ శ॥ పందొమ్మిదవ శతాబ్దము మొదట ఆంగ్ల
సేనాని యయిన జేమ్సు అల్జాంక్షుస్మితు వీనిని దర్శించి
యిందలి యశేష విశేషంబును ప్రపంచంబునకుఁ బకటించెను.)
క్రీ॥ శ॥ పదునెనిమిదివందల నలువది తొమ్మిదవ
సంవత్సరమున మేజరు గిల్ అనునతఁడు అజంతా గుహలను
గాంచి యాశ్చర్యపడెను. అతఁడు వెంటనే వానికి సరియగు
నకళ్ళు తీయించెను. కాని యవి దురదృష్టవశంబున
లండన్ లోఁ నగ్నిప్రమాదంబున దగ్ధమైపోయినవి.

క్రీ॥ శ॥ పందొమ్మిదివందల రెండవ సంవత్సరమున
ఫెర్గూసన్ అనునతఁడు అజంతా గుహలను సందర్శించెను.
అందలి కళానైపుణ్యమునకు, చిత్రలేఖనావిశిష్టతకును నబ్బుర
పడెను. అందలి గొప్పదనమును నతఁడు వెంటనే ప్రకటించి,
వాని వ్యాప్తికి మిక్కిలి కారణభూతుడై, దాని కెక్కువ
కీర్తినిఁ గలిగించెను. ఈ అజంతా గుహలు మొత్తము
యిరువదితొమ్మిది గలవు. ఇందు 'వాఘరా' అనునొక చిన్న
జలప్రవాహము గలదు. ఈ నీటిప్రవాహమున కుత్తరపు
టొడ్డు వెంట న్నిటముగా రెండువందల యేబది అడుగుల
యెత్తుగల యొక కొండగలదు. అది గుట్టపైనాడ రూపమున
నుండును. ఈ 'వాఘరా' ప్రవాహమున కెత్తుగా నీ ప్రత్యేక
విహారాలు, తూర్పుదిశనుండి పడమర దిశవఱి కారువందల
గజముల మేరకు మలఁచబడియున్నవి. ఇవి యెంతో యం

దముగాఁ బ్రశంసనీయముగా నున్నవి. 'వాఘరా' జల
ప్రవాహ మిటువదియెనిమిదవ గుహ సమీపములో నొక
లోయనుండి క్రిందకుఁ బడుచున్నది. చైత్యవిహారాలకు
సమీపమునందఁ గొండకొనకుఁ బైభాగమున నేడంతస్తుల
నుండి లోయలోనికిఁబడు, వాఘరా జలప్రవాహమువలన
నడుగుభాగమందొక జలాశయం బేర్పడినది. ఈ ప్రవాహం
బేడంతస్తులనుండి పడుటవలన దీనికి శాతగుండమని పేరు
గలిగినది. ఇచ్చటనుండి, యా పవాహంబు లోయగుండఁ
బ్రవహింపచున్నది. ఈ ప్రాంతమంతయు నల్లిబిల్లిగఁ బెల్లుగ
నల్లుకొన్న పెద్దపెద్ద చెట్లు, భయముగొలుపు క్రూరమృగాలు
గలిగి, నిర్జనమై యుండెడిది ఈ లోయల ప్రాశస్త్యమును
గనుఁగొన్న తరువాత నా క్రూరమృగాలను ప్రభుత్వము
గాల్చినై చెను. ఈ లోయలను దర్శించుటకుఁ జక్కని
మార్గంబు లేర్పరిచిరి. అందము జలికించు ప్రకృతిదృశ్యాలు
కనులకు విందునొందించుచు, నేటికిని నానందమును నొం
దింపుచుండును.

ఈ యజంతా గుహలో నిటువదినాలుగు, చైత్యం
బులుగ నిటువది తొమ్మిది గుహలు సంఘారామములుగాఁ
బ్రసిద్ధిఁజెందినవి. గొప్పగా వీనిని శిల్పులుఁ జెక్కి యే
నాటికిని గొప్ప మెప్పుబొంద నొప్పిరి ఇందన్ని గుహలుగాని,
చైత్యంబులుగాని యొకసమయంబున నిర్మింపఁబడినవి కావు.
క్రీ॥ పూర్వము రెండవ శతాబ్దమునఁ బురాతన గుహలు
నిర్మింపఁబడినట్లు తెలియుచున్నది పురాతన కాలమునందు
నిర్మింపఁబడిన గుహలలో బుద్ధదేవుని చిత్రములు గనఁ

బడవు. తరువాత నిర్మించిన గుహలు । కీ॥శ॥ 5-5-శతాబ్దంబు
 లందు నిర్మింపఁబడియున్నవి. వాకిటక పాఠశాలకు వారి
 నేనుని మంత్రి. వరాహనేనుఁడు జాత్యసంఘముకొఱకు
 నిందుఁ బదియాటవ గుహను నిర్మించెను. ఆస్మకుండను
 రాజు పదిహేడవ సంఖ్యగల గుహను గట్టించెను. మొత్తము
 మీఁదఁ ప్రాచీన శిల్పకళా ప్రవీణతను వెల్లడించు నీ గుహల
 నాటివే-సామాన్యంబుగా నీ విహారంబు లన్నియు జతుర్దశం
 బుగా నున్నవి. ఇందులోనున్న గోడపెంట జాత్యభిక్షులు
 శయనించుటకు విశాలంబులయిన గదులు గలవు. ఈ విహా
 రంబు పొడుగునాఁ బైకప్పు కాధారంబుగ స్తంభంబుల
 వరుసలూ యీ విహారంబుల వైశాల్యంబునుబట్టి యుండును.
 ఆ స్తంభ మధ్యప్రదేశంబొక సభాస్థలంబు విధంబుగఁ బ్రకా
 శిల్లుచుండును. ఇవ్విహారంబుల ముఖంబున కెదురుగా
 లోపలిభాగంబునందొక గది. దేవాలయంబువలె నుండును.

అందు మధ్య ప్రదేశంబున నొక గది యందమైన
 దేవాలయంబువలె నుండును. అమ్మందిరంబున బుద్ధదేవుని
 విగ్రహం బొందు స్థాపితంబై యుండును. ఆ నిలయమున
 కీరుదిశలందుఁ గోడలవరుసలు గలవు. వానికిఁ బ్రక్క న
 బిక్షులు నివశించుటకు గదులు నిర్మింపఁబడియున్నవి. ఈ
 విహారంబుల ముందు గదులతోఁగూడిన యొక విశాలం
 బయిన యొక వసార యేర్పరుపఁబడియున్నది. ఈ విహార
 ముఖద్వారమ్ము లత్యంత ప్రశంశనీయమ్ముగా చిత్రకళా
 ప్రావీణ్యమ్ము విరజిమ్ముచుండును. ఈ పతి విహార ముఖమ్ము
 నకు సమీపంబునం దొక యాలయము నిర్మితంబై యున్నది.

ఇందలి చైత్యంబులు వెడల్పుకు రెండింతల పొడవు గలిగి, వెనుకవైపు వర్తులాకారంబున నుండును. పైకప్పులు నిలువంపుగా, బట్టె యెముకవలెఁ దీర్చబడిన చెక్కవలెఁగాక, కూర్చబడిన రాతివలె నేర్పుగా నిర్మింపఁబడినవి. చైత్యాల వెనుకవైపు వర్తుల భాగమున బుద్ధదేవుని స్మరణచిహ్నంబు గల యొక వేదిక రాజిల్లియున్నది. చైత్యముఖ మొక గోడవలె నుండును. అయిన నందులోఁ బ్రవేశించుటకు వీలుగ మూఁడు ద్వారంబు లిరువైపులు కిటికీలు గల యొక పెద్ద ముఖద్వార మమర్చియుండును. అసమాన శిల్పకళా విశిష్టత యీ గోడయందు బిట్టుగా నుట్టిపడుచుండును. అందున్న స్తంభాలమీఁదఁగూడ రమణీయంబులగు రక రకాల చిత్తరువులెంతో నైపుణ్యముతోఁ దీర్చికూర్చి యున్నవి. జలప్రవాహము నుండి, ప్రతి గుహకు సోపానంబు లందంబుగా నమర్పఁబడియున్నవి. బౌద్ధభిక్షువు లిందలి మందిరంబులందుఁ బూజలఁ గావింపుచుందురు.

ఈ అజంతా గుహలు నిజముగా గుహలుకావు. దూరమునుండి చూచువారికి గుహలవలె నగుపించును. ఇందులోనికిఁబోయి చూచిన మనోహరమైన భవనంబు లటులఁ గనఁబడును. ఈ చైత్యంబులను విహారంబులను, ప్రాచీన తమము, ప్రాచీనతరములని, ప్రాచీనములని మూఁడు భాగంబులుగ విభజించిరి. ప్రాచీనతమ గుహ విహారంబులు నిర్మించినవారు లోయలోఁబ్రవహించు ప్రవాహపుటొడ్డునకు సమీపంబుగాఁ గొండ కింది భాగంబున నిర్మించిరి. ప్రాచీన తరంబుగను చైత్య విహారంబులనుంచినవారు జల ప్రవాహ తీరంబు

నకు నెత్తయిన ప్రాంతంబులో నిర్మించిరి. ఇంకమూడవవి
యగు చైత్యంబులు తరువాత కాలంబున నిర్మించినవి. ఇందుఁ
జ్జితంపఁబడిన చిత్రంబులు బుద్ధుని, బోధిసత్వుల జీవితంబుగా
జరిగిన సంఘటనలేకాక, జాతకకథలనుగూడఁ జిత్రలేఖకులు విచిత్రంబులందుఁ
జిత్రనిచిత్రంబులుగా లిఖించిరి. అవికాంచినచో
నాటి చిత్రలేఖకుల చిత్రలేఖనా విశిష్టత గొప్పఁగామెప్పుగా,
విందుగాఁ బసందుగానుండి యుండెడిదనుట నిస్సందేహము.
ఇందానాటి పజల జీవితంబులను వారి సాంఘిక మతాచారం
బులను, జక్కఁగా మిక్కిలి ప్రతిబింబింపు చున్నవి. వారి
యలంకారములు, గృహోపకరణము లిందుఁ జిత్రంపఁబడినవి.
నారియాచార వ్యవహారంబులు, దైనిందిక జీవితమునచ్చునట్లు
చిత్రంపఁబడినవి శతాబ్దములు గడిచినను, నాటి చిత్రలేఖకుల
నేర్పు గొప్పగా నాటికి నేటికిగూడ వెల్లడియగుచున్నది.
ఇవియేకాకయందు వివిధ పుష్పములు, లతలు, జంతువులు,
నౌకలు, చేపలు, దేవతలు, వ్యవసాయాదులు నాట్య సంగీ
త భ్యసన గావించు స్త్రీ పురుషాది చిత్రము లిందుఁ జిత్రంపఁ
బడినవి. భిక్షుకుని మొదలు, మహారాజు వఱకు నడిపిన జీవిత
మును సహజముగా, స్వభావ సిద్ధముగాఁ జిత్రంపఁబడినవి. ఈ
చిత్రంబుల యపురూప సౌందర్యమత్యంత వర్ణనాతీతము. ఈ
చైత్యవిహారాల పైకప్పులోని చిత్రలేఖన మెంతమారము
నుండి పరిశీలించినను, నెంతో రమణీయంబుగాఁ గనఁబడును.
ఇంతటి యద్భుతమును గలిగించు చిత్రకళా నైపుణ్యంబందుఁ
ప్రదుర్భింపఁబడినది బుద్ధభగవానుని పరిశుద్ధ జీవితకథ నిందుఁ
గళా నైపుణ్యములుగా నింపఁ జిత్రంపఁ బడియున్నవి.

అజగతా గుహల శిల్పకళను గాంచుచున్న నందలి చిత్రకళా విశిష్టతకును, చిత్రలేఖనా ప్రావీణ్యతకును, నబ్బురపడఁగలకు. ఈ చిత్రలేఖనమందలి విచిత్రములందెనలేని సౌందర్యంబు నా పొందించి లేఖకులనుపమకీర్తిని, బహుచంబున సంపాదించి నారు. వీరునిర్మల ధర్మబుద్ధితోను, నాధ్యాత్మిక చింతనతోను, నీ చిత్రంబులను చిత్రించిరనుట సందేహములేదు. అందుచేత నివి యింతటి విశిష్టతను, సుస్థిరతను బొందినవి ఇందలి మొదటి గుహ యత్యద్భుతమైన చెక్కడపుఁబనికి జిహ్వాంబుగా. మనోహర విహారంబులతో నొకటిగా భావింపఁ బడుచున్నది.

ఇరువది సంఘటన లిందుఁ జిత్రితంబులై యున్నవి. ఇందుఁ బైకప్పుపైని నొక పాఠశీకుని విగ్రహము లిఖింపఁ బడినది. రెండవ గుహయందు ముప్పదెనిమిది చిత్రంబులను వ్రాయఁబడియున్నవి. తొమ్మిదవ గుహలో. ననేక కాలం బులనాటి పంచరంగుల చిత్రపులు మిక్కిలి యందంబుగాఁ జెక్కఁబడియున్నవి పదవ గుహ కీస్తుపూర్వము రెండవ శతాబ్దము నాటిదిగాను, ప్రాచీనతమమైనదిగను తలంపఁ బడుచున్నది. ఇందులో వాసిష్ఠపుత్రుని శాసనము ఒక స్థూపమున్నది. ఈ గుహయం దన్నిదిశల మిన్నయైవ బేరెన్నికఁగన్న చిత్రంబులున్నవి. పన్నెండవ గుహ ప్రాచీన కాలమందలి సంఘారామము ఈ గుహయం దన్నిదిశలంద మైన చిత్రములు పొందుపఱుపఁబడియున్నవి. పురాతన కాలమందే నిర్మితమైనది పం డెండవ గుహ అదియే సంఘారామము. ఘనమనదుడనే యొక వర్తకుఁడు దానమొసఁగి బ్రహ్మ లిపిలో వాయించిన శాసనంబొం డిందున్నది.

పదహారవ గుహ అజంతా లోని యశ్వుత్తమ విహారంబుగా
 భావింపఁబడుచున్నది. | కీ॥ శ॥ 5 వ శ్లోతాబ్దమందున్న వాకటక
 రాజగు హరిశేనుని మంత్రియగు నరాహసేనునిచే నీ విహార
 మర్పింపఁబడినది. ఇందత్యంత గంభీరమై మనోహరమైన
 బుద్ధవిగ్రహంబు విరాజిల్లుచుండును. ఇదిగాక యిటు పద
 కొండు విగ్రహంబులున్నవి. హరిశేనుని సేవకులలో నొకఁ
 డైన యస్మకునిచే పదిహేడవ గుహ నిర్మితమైనది. ఇం
 దద్భుత శిల్పకళ నుట్టిపడు నటువదియొకటి చిత్రంబు
 లున్నవి. నానియందలి యనల్పమైన శిల్పకళ హేచ్చుగా
 మెచ్చఁదగినది. శార్దుల శిల్పకళకుఁ బరిపూర్ణ చిహ్నమైనది
 పందొమ్మిదవ గుహ. ఇటువదియారవ గుహ చైత్యము.
 ఇందు రెండు శాసనంబు లున్నవి. ఇందు మరణదశలోనున్న
 బుద్ధ ప్రతిభకూడఁ గలదు. మన్మథుని శాణమునకు గురియై
 నూహతాపంబులొందుఁ జిత్రంబుకూడ నిందుఁగలదు.
 పదియాఱవ గుహలో నొకచో మరణావస్థలోనున్న యొక
 స్త్రీ చిత్రమిందు విచిత్రాతిచితముగఁ జిత్రితమైనది. పదవ
 చైత్యమందు సుందరీమణులతో నానందించు రాజు చిత్రంబు
 చిత్రంబడినది. ఈ చిత్రంబు చూచువారి స్తోత్రంబునకుఁ
 శాస్త్రంబైనది. పదియాఱవ గుహలో మరణశయ్యపైనున్న
 యందాల సుందరి రాకుమారి చిత్రమిందు లిఖింపఁబడినది.
 పదిహేడవ గుహలో. బక్షంబులఁ గట్టికొని యెగురుచున్న
 బొమ్మలు- మహారాణి విస్తారము ముస్తాబు గావించుకొను
 చిత్రము - బుద్ధదేవుని ప్రబోధము - కరులను బంధించు
 దృశ్యము-విరాగియై యశోధరను గాంచు బుద్ధుని చిత్రము-

బోధిసత్తుని చిత్రము - చైత్యకూటము - గుహ మఖభాగం
బులు - రాజా నర్తకిని శిక్షించు దృశ్యము మున్నగు చిత్రంబు
లిందు గమనీయంబులై, బౌద్ధ శిల్పకళా ప్రావీణ్యంబునకుఁ
జిహ్వాంబులై యానందకారణంబులై కనంబడుచుండును.

అజంతా గుహలలో 5-6 గుహలు హీనయాన
తెగకుఁ జెందిన బౌద్ధాలయంబులుగను, మిగిలిన 25-26
గుహలు మహాయాన తెగకుఁ జెందినవిగాఁ గనఁబడుచున్నవి.

మహాయానముకన్న హీనయానమతి పురాతనమైనది.
హీనయాన బౌద్ధులంతగా విగ్రహారాధనఁగావింపకు. మహా
యాన బౌద్ధులు విగ్రహారాధన మొనరింతురు. మహాయాన
బౌద్ధులనేక దేవాలయంబులను నిర్మించి, చిత్రలేఖనమునుశిల్ప
కళను నభివృద్ధిఁగాంచిరి. అందుచేత మహాయాన బౌద్ధులచే
నిర్మితంబులయిన గుహలయందుఁడి జిత్రలేఖనము బుద్ధ విగ్ర
హాల మితంబుగఁగనఁబడుచున్నవి. గిప్సు అను నాంగ్లేయుఁ
డజంతాలోని చిత్రలేఖనంబులను కాగితంబులపై నను, నార
గుడ్డలమీదను లిఖించి, వాని సౌందర్యంబును లోకంబు
నకుఁ జాటినాఁడు. అజంతా గుహల చిత్రలేఖనా శిల్పకళా
విశిష్టతలను ప్రతి చిత్రకారుఁడు ప్రశంసించి అదర్శముగాఁబెట్టు
కొనుచుండిరి. బౌద్ధమత మారంభించిన దాదిగా, వృద్ధిబొం
దిన దాదిగా, క్షీణించినందాక గలమతము, సంస్కృతి నాగ
రికత, సాంఘికజీవనము, మున్నగునవి, యా యజంతాగుహల
చిత్రలేఖనా శిల్పకళల వెల్లడిఁజేయుచున్నవి.

ఇందలి చిత్రములను జిత్రించుటకుఁ జిత్రకారులు బంకమన్ను, చెట్లనార యుపయోగించినట్లు తెలియుచున్నది. పిదప వానిమీద సున్నముతోఁ బూతఁబూసిరి. పిదప వజ్రరం అను బంకయు మున్నగువానితో రంగులు తయారుచేసి నట్లు గ్రహింపఁదగును. శిల్పులు, చిత్రకారులుకూడఁ నీ చైత్యవిహారంబులలోఁ బ్రథమంబున పై కప్పునుంచి, పనినిఁ బ్రారంభించి క్రిందభాగంబునకుఁ జెక్కు చుఁబోయిరి. ఇవి గుప్తులకాలములో నిర్మింపఁబడినవి. ఈ చిత్రలేఖనము, శిల్పకళ ప్రపంచమం దెచ్చట లేదని తెలియుచున్నది. ఈ చిత్రరువులందుఁ జిత్రితమైన భావోన్మీలనము, రసపుష్టి, ఆధ్యాత్మిక కాంతి దేదీప్యమానంబుగా నుట్టిపడుచుండును. ఈ అజంతాగుహ లీనాడు నిర్మించినవిగనే యుండి చూచు వారికి నేతపర్వమై యుండును. అందలి ప్రకృతి గాంచి నచో హృదయోల్లాసము గలిగితిగను.

వంశాయతీ

వేమన గ్రంథాలయం, ఎల్లోరా
తలపాళు :: కృష్ణా జిల్లా.

సృష్టికే బ్రతిసృష్టినలె నద్భుత శిల్పకళా సౌందర్య
మునఁ గీర్తిగాంచినవి ఎల్లోరా గుహలు. ఈ గుహలు బౌద్ధ
జైన హిందూమతముల నాగరికతకు, సంస్కృతికి జిహ్వాతి
బులై యున్నవి. ఇవి బౌరంగాబాదుకుఁ బదునాలుగు మైళ్ళ
దూరములో వాయవ్యదిశన నున్నవి. ఇందలి గుహలయంబు
లన్నియుఁ జాల పెద్దవి. ఇవి యొక కొండ ముఖమున
నుత్తరముననుండి దక్షిణంబునకు మలచఁబడియున్నవి.
వీలాపురమునుండి ఎల్లోరా అను పేరు క్రమముగా వచ్చి
యుండవచ్చును. వీని పొడవు నుత్తరమునుండి దక్షిణంబున
కొక మైలు, రెండు ఫర్లాంగులుండును ఇవి యుత్తరము
నుండి దక్షిణంబున కొక వంపుతిరిగి పశ్చిమవైపుకుఁ బొడుచు
కొనివచ్చిన రెండు కొండకొమ్ములతోఁ జూడ ముచ్చటగా
నందంబు గొలుపుచుండును. దక్షిణపు జివరన బౌద్ధ గుహలు
గలవు. వీనిలోఁ బ్రాచీనతమమైన గుహలు పడమటి దిశకు
వంపుదిరిగినచోట నున్నట్లు దెలియుచున్నది. ఉత్తరపు
దిక్కుకొసన జైనగుహలు వంపుదిరిగి సొంపుగానున్నవి.
ఈ రెండు గుహలమధ్య హిందువుల గుహలు నెలకొని
యున్నవి. బౌద్ధగుహలు పండ్లకొండ, జైనగుహలు ఐదు,
హిందూగుహలు పదిహేడు - మొత్తము ముప్పదినాలుగు
గుహలు గలవు. వీనిలో హిందూ గుహలయంబులు చాలఁ
బసిద్ధిజెందియున్నవి. ఎల్లోరా శిల్పంబు లన్నిటిలోఁ
గెలాస దేవాలయము శిరోరత్నమైనది. ఇది యేకశిలచే

నిర్మితంబైనది. కైలాసాలయంబునకు దక్షిణ దిక్కునఁ బైకి
 నెక్కుటకు మార్గంబుగలదు. ఇది దశావతార గుహమీఁ
 దుగాఁ బోవును. కైలాస దేవాలయంబునకు దక్షిణపు
 దిక్కునఁ బదియారు గుహలు గలవు. ఉత్తరపు దిక్కునఁ
 గొన్ని కలవు. పదవ శతాబ్దమునకుఁ జెందిన యరబ్బీ
 భూగోళ శాస్త్రవేత్త మసూదీ యను విదేశ యాత్రికుఁడు
 క్రీ. శ. 1667 వ సంవత్సరములో దెవేనాట్ యను విదేశ
 యాత్రికుఁ డీ గుహల సందర్శించి, వీని కళావిశిష్టతను
 లోకంబునకుఁ బ్రకటించెను. పెర్రెస్, మాలెట్ మున్నగు
 వాగుకూడ నీ గుహలను దర్శించి, వీని కళాప్రావీణ్యమును
 బ్రపంచంబునకుఁ జాటిరి. దక్షిణదిక్కు చివరనున్న బౌద్ధ
 గుహాలయంబులు క్రీ. శ. 350, క్రీ. శ. 550 మధ్య సంవత్స
 రంబులందు నిర్మించినట్లుగఁ దెలియుచున్నది. ప్రథమమున
 నున్న కొన్ని బౌద్ధ గుహలు దేదపడా గుహలను పేరుతోఁ
 గీర్తిఁజెందినవి. ప్రథమ బౌద్ధగుహ బౌద్ధవిహారముగా నున్నది.
 ఇంక బౌద్ధభిక్షులకు నెనిమిది గదులు విశాలముగా నిర్మింపఁ
 బడినవి. రెండవది పూజ కుఁ యోగించు విశాలమందిరము.
 ఇందు సోపాన పరంపలున్నవి. పెద్దపెద్ద ద్వారపాలకుల బొమ్మ
 లతోనున్న యొక వరండాకూడ నున్నది. పక్కడెందు స్తంభ
 ములను నాధారంబునుజేసి పైకిపూ నిర్మింపఁబడినది. ముందు
 భాగమున నంచెలంచెలుగఁ దీర్చి కట్టిన స్తంభాల వరుస
 లాధారంబుగనున్నవి. ఈ స్తంభంబులపైనిఁ జక్కని శిల్ప
 కళ నుట్టిపడు చిత్రంబు లున్నవి. వెనుకవైపు గోడమీఁదఁ
 బడకొండదుగుల ఎత్తున నుపవిష్టుండైన బుద్ధనిగ్రహంబు

గలదు. మూడవ గుహకూడ బౌద్ధవిహారమే యైయున్నది. అందుగల సుందర విశాలమందిరపు టుత్తరపు దిక్కునందు జిన్న గుడికలదు. అందుఁ బద్మాసీనుడౌ బుద్ధభగవానుని విగ్రహ మత్యంత రమణీయముగా నున్నది. నాలుగవ గుహ కూడ విహారమే. అందులో బోధివృక్షము కిందఁ గూర్చొని యున్న బుద్ధదేవుని విగ్రహం బతి మనోహరంబుగా సం శోభిల్లుచుండును. అయిదవ గుహ ధేదవడా లేక మహర్ వడా గుహాలయంబుగఁ | పసిద్ధిజెందియున్నది. ఒక్క యం తస్థుగల విహారంబు లన్నింటిలో నది పెద్దది. పైకప్పు కాధారంబుగాఁ బది స్తంభంబులు రెండువరుస లందంబుగా నమర్చిరి. దీనిని బౌద్ధభిక్షువులు కొలువుకూటంబుగా నుపయోగించెడివారు. పదియవ గుహను విశ్వకర్మ గుహాలయమని పేరుకలిగెను. దీనిని గుప్తరాజుల కాలములో నిర్మించినట్లు తెలియుచున్నది. ఇందు ముందు నందమైన మందిరము పొందుపఱుఁపబడినది. దీనినిఁబట్టి చూడఁగా శ్రావీనకాలంబులో ఎల్లోరా పట్టణంబు ననతిసి నిపుణులైన శిల్పులున్నట్లు దెలియుచున్నది. వీరందరు బుద్ధభగవానునిఁ గమయారాధ్యుడై వంబగు విశ్వకర్మ రూపంబున బూజించుటకే గుహాలయంబును నిర్మించిరి. ఇది విశ్వకర్మ గుహాలయంబని పేరొందినది. గొప్పఁగా జెప్పఁనొప్పిన యనల్ప శిల్పకళను, సృష్టికి | బతిసృష్టిగా నది తోఁచును. ఈ గుహాలయందలి గర్భగుడి పొడవు యెనుబదియైదడుగులు. వెడల్పు నలువదిమూడడుగులు. ఎత్తు ముప్పదినాలు గడుగులుండును. ఈ చైత్యం సుమారు క్రీ. శ. 600 వ సంవత్సర ప్రాంతంబున నిర్మించిరి.

ఈ చైత్యము ముందరిభాగము దొక యందమైన పెన్సి
కొలుపుకూటము మెట్లనగుసలు గలిగియున్నది. అంచెలంచె
లగాఁ దీర్చికట్టిన సోపాన పరంపర లందమైన స్తంభంబు
లిందు నిగిపొదవుచున్నవి. ఇచట గుట్టఘనాడాకృతిలో
నున్న కిటికీ యొకటి గలదు. ఇది మూఁడు భాగంబులుండు
నట్లందంబుగాఁ దొలఁచి మలిచిరి. ఇం గానీనుఁడైయున్న
బుద్ధభగవానుని విగ్రహం బతి గంభీరంబుగా నుండును.

పదకొండవ గుహ దౌతాల్ గుహయని కీర్తిగాం
చెను. దీనికి మూఁడవ అంశస్థుకూడనున్నట్లు తెలియుచున్నది.
ఇది క్రీ. శ 1876 సంవత్సరమునఁగనుఁ గొనఁబడినది. దీని
మధ్యంతస్థులో ముందరికడ నెనిమిది స్తంభంబులు, అయిదు
గదులు గలవు. అందు మధ్యగదిలో సుందర బుద్ధభగవానుని
గుహయు పొందుపఱుపఁబడినది పండ్లకొండవ. గుహను 'తన్
తాల్' అనిపిలుతురు. ఇది మూఁడంతస్థుల గుహలయమై
యున్నది. ముందు కొలువుకూటము. — ఇటనుండి నూటపది
హేనుఅడుగుల పొడవు-నలువది మూఁడడుగుల వెడల్పుగల
యొక పెద్దహోలుగలదు. అట్లుపై నినలుబదిమూఁడడుగులపొడవు
ముప్పది యైదడుగుల వెడల్పుగల మఱొక చిన్న మంది
రంబుగలదు. దీని ప్రక్కన బుద్ధదేవుని గర్భాలయమందుఁ
బదకొండడుగుల యెత్తుగల యొక బుద్ధ విగ్రహంబు గలదు.
మూఁడస్థులలో మధ్యాంతస్థునందు రెండు వరుసలదీర్చి,
మూర్చిన యెనిమిది స్తంభములుగలవు. ఆ గర్భాలయంబెంతో
విశాలంగా, రమణీయంబుగ మలచబడినది. అన్నిటికన్నఁ బై
యంతస్థులో నయిదువరుసల దీర్చిన యెనిమిది స్తంభాలు

నూటపది హేనడుగుల పొడవు. దెబ్బది అడుగుల వెడల్పుగల యొక విశాల రమణీయమైన హాలుగలదు. ఆ గోడకు రేంజు ప్రక్కలఁ గూర్చుండియుండు బుద్ధ భగవానుని ప్రతిమలందఁ బుగా సున్నవి. ఇవి క్రీ॥ శ॥ 700 సంవత్సరంబులందు నిర్మించి యుండవచ్చును. మొత్తము పండ్రెండు గుహలు బౌద్ధ గుహలై యున్నవి. పదమూడవ గుహనుండి, యిరువది యెనిమిదవ గుహ వఱకు హిందూగుహలయంబుగఁ గీర్తినొంది నవి. ఎల్లోరాలోని హిందూగుహలు, ఇక్కడి బౌద్ధ, జైన గుహలకన్నఁ బెద్దవి. అనల్ప శిల్పసౌందర్యమందునఁ జెక్కడఘటఁ బనియందున, గట్టఁ నిర్మాణమందున మిన్నఁగా నున్నవి. అప్పటి శిల్పులు బౌద్ధప్రభావంబునుండి నిడిపోయి, సంపూర్ణంబుగా నిజప్రతిభా విశేషంబులను బదర్శించి నదీన శిల్పపద్ధతులతో, నద్వితీయముగా నత్యుత్తమముగా, వీనిని నిర్మించిరి. మారల శిల్పకళా ప్రావీణ్యత కైలాసాలయ మందు గొప్పఁగా నుట్టిపడుచున్నది. ఇది వైశాల్యమందు, శిల్పకళావిశిష్టతయందును, సాటిలేని మేటి కీర్తిగాంచినది. ఇంతటి పెద్ద గుహాలయము, ఇట్టి శిల్పకళాసౌందర్యము నిధానము భారతదేశంబునం దెందు లేదు. ఉండదు. ఉండఁబోదు.

పండ్రెండవ గుహ బౌద్ధుల తీస్థాల్ గుహ తరువాత—బదమూడవ గుహనుండి వరుసగా హిందూగుహలు ప్రారంభమగును. వీనిలో మొదటి గుహ విశాలమగు గదిలోనుండి యొక విధమగు ధర్మశాలవలెఁ గనపడును. పదునాలుగవ గుహ రావణ్-కా-జైయె అను పేరుతో

బ్రసిద్ధికెక్కినది. ఇందుగల ముందు ప్రదేశము 54 అ. ల
 పొడవు 55 అ. వెడల్పుగల విశాలమైన హాలు. హాలుచివర
 గర్భగుడియున్నది. దానికి జుట్టు ప్రదక్షిణమును జేయుటకు
 గడు వెడల్పుయిన తోవయున్నది దక్షిణపు గోడమీద
 శైవమత సంబంధమైన యనల్ప విశిష్టతలు దెల్పు శిల్పకళ
 యొప్పుచుండును. ఇందు మహిషాసుర మర్దని, శివపార్వతుల
 లీలావిలాసాలు, పరమేశ్వరుని తాండవ నృత్యము, రావణా
 సురుడు కైలాస పర్వతమును బెకలించుట, శివుడు పర్వ
 తమును దన బొటన వేలుతో రావణాసురు నణచుట,
 మున్నగు చిత్రంబు లిందద్భుతంబుగ నున్నవి. ఉత్తర
 కుడ్యముమీద దక్షిణ హస్తముతో త్రిశూలం బెత్తిపట్టు
 కొని, శార్దూలముపై నధిష్ఠించిన పార్వతీదేవి, పద్మాసనాసీను
 రాలయిన లక్ష్మీదేవి, వైకుంఠమున సభాకూటమందున్న
 శ్రీవిష్ణుమూర్తి మున్నగు చిత్రంబు లన్యంత ప్రశంసా
 పాత్రంబుగా, మనోహరంబులుగా గనబడును. పదిహేడవ
 గుహ దశావతార గుహ క్షీ॥ శ॥ 60-80 సంవత్సరముల
 మధ్య పరిపాలించిన రాజులు దీనిని నిర్మించిరి. ఇది యొక
 రాతితో నిర్మించినట్లుగా గనబడును. దీనిమధ్య యొక
 యజ్ఞశాల గలదు. ఈ గుహ రెండంతస్తుల గలిగియుండును.
 క్రింది భాగమందలి యంతస్తులో నెనిమిది స్తంభంబులు
 వరుసగా బసందుగా నమర్చియున్నవి. పైభాగమం దంత
 స్తులో నారేకు స్తంభంబులు వరుసలు దీనియున్నవి. వీని
 మీదగల యనల్ప శిల్పకళ యద్భుతంబై నిరుపమానంబై
 యుండును. ఇందు గవాలధారియగు భైరవుని ప్రతిమ

భయంకరమును గొలుపునదియైనను, శిల్పకళాప్రావీణ్యతలో ముందంజవేసియున్నది. ఇంకొక యాకర్షణ మిందున్నది. అది శివపార్వతుల కళ్యాణము. అది యత్యంత మనోజ్ఞమై యున్నది. తరువాతఁ జెప్పుకొనఁదగినవి మార్కండేయుని రక్షించుటకొఱకు శివుఁడు లింగమునుండి యుద్భవించుట, లక్ష్మీదేవిమీఁద నేనుగులు తొండాలతో జలంబుల నభిషేకించుట, అయిదు శిరస్సులుగల శేషునిమీద విష్ణుమూర్తి శయనించుట, నరసింహ వామనావతారములు - మున్నగు చిత్రముల సమాన కళాప్రావీణ్యంబును వెల్లడిజేయుచున్నవి. వెనుకవైపు గోడమీఁది, జ్వాలలు గ్రక్కుచున్న లింగము నుండి శివుఁడుద్భవించుట, పరమేశ్వరుఁడు సూర్యరథమును స్వాధీనమొనర్చుకొని, నాలుగు వేదాలను నాలుగు గుఱ్ఱంబులుగను, బ్రహ్మను సారథిగను గావించి, ఆ రథముమీఁద తారకాసురుని జిత్తుంబున సంహరించుటకు దండెత్తిపోవు చిత్రము మహోల్లాసంబు, మహోత్సాహంబు రేకెత్తింపఁ గలదు. క్రీ॥ శ॥ 755-775 సంవత్సరకాలమున నిర్మింపఁబడిన కైలాసదేవాలయము ఎల్లోరా గుహలన్నిటిలో మిన్నయైనది. ఇది హిందూగుహాలయము. భారతదేశంబందలి గుహలన్నిటిలోఁగూడ విశిష్టంబైనది. దీని నిర్మాణమందుఁ జూపఁబడిన వాస్తుశాస్త్ర వైఖరి, శిల్పకళ పాపనాథాలయం శిల్పకళా విశిష్టతను బోలియుండును. ఈ రెండు దేవాలయంబు లించుమించుగా నొక్కవిధంబుగనే యుండును. ఒక రాతితో నిర్మించిన మహాబలిపురమందలి రాతిరథంబులు మున్నగునవి ప్రాచీనకాలమునాటి నిదర్శనంబులై

యుండ, నీ కైలాస దేవాలయ శిల్పకళ దానితరువాత
కాలంబునాటిదిగాఁ గనఁబడుచుండును. దీనిని నిర్మించుటకు
దాదాపు రెండులక్షలటన్నుల పైచిలుకు రాయి త్రవ్వి, బయ
టకుఁ దీసినట్లుఁ హింపవచ్చును. ఇందుఁ బ్రవేశించుటకు ముందు
ద్వారమందు శిలానిర్మితమైన రెండేనుఁగులు గలవు. దేవా
లయంబున కెదురుగాఁ బెద్దనందికలదు. కైలాసదేవాలయము
పొడుగు నూట అరువదినాలుగు అడుగులు, వెడల్పు నూట
తొమ్మిది అడుగులు. ఈ యాలయంబు మూడు
భాగంబులుగ నున్నది. దీనికి ముందు వసారా, మధ్య
విశాలమైన హాలు, గర్భగుడియున్నది. వసారనుండి నంది
వలకు వంతెనవలె నొక పైకప్పు గలదు. దానిమీఁద
మెట్లకొఱకు గోడ కట్టఁబడియున్నది. ఆ గోడలమీఁద
రామాయణములోని దృశ్యంబులు చక్కని శిల్పరూపంబునఁ
జెక్కఁబడియున్నవి. దక్షిణ దిక్కున సప్తమాతృకలు విఘ్నేశ్వరుని విగ్రహంబు లతి మనోరంజకంబుగాఁ జిత్రింపఁబడి
యున్నవి. వీనికిఁ దూర్పుదిక్కున నొక గుహయొకటి గలదు.
ఆ గుహ పై యంతస్థు ఊరక వ్రేలియాడు వంతెనవలన
కైలాస దేవాలయంబున కతుకఁబడినది. ఈ యాలయ
మధ్యభాగంబులో శైవవైష్ణవ సంబంధములైన దృశ్యంబు
లన్నియో మిన్నఁగాఁ జిత్రింపఁబడినవి. ఇవి చూచుటకు
యెంతో సందర్భనీయంబుగా నుండును. దీనినిఁబట్టి యా
కాలమందు శైవ వైష్ణవ మతభేదంబు లంతఁగా లేవని వీనిఁ
బట్టి సులభంబుగా నూహింపఁదగును.

ఇందొక విచిత్రమున్నది. ఈ కైలాసాలయము శివాలయముగాఁ బ్రఖ్యాతిఁ గాంచినప్పటికి, విష్ణుసంబంధమైన చిత్రంబులెన్నో యిందుఁ జిత్రింపఁబడినవి. దేవతల చిత్రంబులన్నియు నిందుఁ జక్కగాఁ జిత్రింపఁబడినవి. ఇవి చూడముచ్చటగా నుండును. ఇటువదొకిటవ గుహ రామేశ్వర గుహయైయున్నది. ఈ గుహయంబు ముందు వసారాలో నాలుగు స్తంభంబులు మూడువరుసలుగా నొప్పుచున్నవి. ఇటువదిరెండవ గుహ నీలకంఠ గుహ. ఇందలి గర్భాలయంబందు నపురూప శిల్పకళాప్రావీణ్యతను జూపు నీశ్వర లింగమున్నది. ఇరవదియైదవ గుహ కుంభర్వాడ గుహ. ఇందు సప్తాశ్వరథుడైన సూర్యుని చిత్రంబు నిరుపమాన కళావిశిష్టత గనఁబరచుచున్నది. ఇటువదియేడవ గుహ గోపీగుహ. ఇందుఁ జిత్రితంబులైన చిత్రంబులు గనులవిందుగా నుండును. ఇటువదితొమ్మిదవ గుహ సీతాకీసహాని—

ఈ కైలాసంబున కుత్తర దిక్కున నైదు జైనగుహలున్నవి. ఇవి క్రీ॥ శ॥ ౩-13 శతాబ్దంబుల మధ్య నిర్మితంబైనవి.

ఇందు మొదటిగుహకుఁ జివరగుహకు ఛోటాకైలాస అని పిలుతురు. ఇది కైలాసాలయంబునకుఁ బ్రతిగా నిర్మింపఁ దలచిరి. కాని కాలవశంబున నది పూర్తికాకుండఁగనే నిలిచిపోయినది. జైనగుహలలో మిక్కిలి ప్రావీణ్యతనుగన్నది ఇంద్రసభ. ఇది చాల బుర్రాతనమైనది. ఇందు మహావీర, గౌతమ మున్నగు చిత్రంబులిందుఁ జిత్రితంబులై యున్నవి.

గోడలమీఁద జైనుల చిత్రంబులతి సోయగంబుగాఁ జిత్రం
పఁబడినది. ఇట శిల్పమెంతో సున్నితంబుగను, మనోజ్ఞంబు
గను జగన్నాథ సభ గుహలోనుండి ఇంద్రసభతో జతఁ
జేయఁబడియున్నది. ఈ యెల్లోరా గుహల చిత్రములు,
శిల్పములను జిత్రించిన శిల్పకారులు, చిత్రలేఖకులు పరబ్రహ్మ
లనఁదగినవారు. కాలవశమున వారు గతించినను, వారి ప్రావీ
ణ్యము ప్రతి రసజ్ఞుల హృదయంబులందు శాశ్వతంబుగ
నిలిచిపోయినది. ఇక్కడనున్న ఎల్లోరా పట్టణం బొకప్పుడు
మహాప్రభావంబుగను, నిరుపమాన యశోసంపదలతో వెలసి
యున్నది. ఇందలి శిల్పకళావిశిష్టత, చిత్రలేఖనా ప్రావీణ్య
తలు, హిందూదేశ చరిత్రలో సువర్ణాక్షరంబులతో వ్రాయఁ
బడి, నాటికి నేటికి సూర్యకాంతినలె వెలుఁగుచున్నదనుట
నిస్సందేహము.

—:000:—

సారనాథ్

భారతదేశమునఁ కీర్తిఁగాంచిన చారిత్రక ప్రదేశము
లలో సారనాథ్ యొకటి. ఇది పవిత్ర పుణ్యక్షేత్రమై, మహా
పురుషుఁ బ్రీతిపాత్రమైన కాశీపట్టణమునకు నాలుగుమైళ్ళ
దూరమున నున్నది. కాశీలోని పంచగంగ ఘాటనుండి
యలువెడలి నలత్-భై మీఁదుగా సారనాథ్ కు వేర
చ్చును. సారనాథ్ కడఁ బ్రస్తుతము రైల్వేస్టేషనుకూడఁ

గలదు. స్టేషన్ నుండి ప్రాచీన శిథిలాలకు నొక మైలుదూరముండును. ఇందు యాత్రీకులకుఁ దగిన సమపాద్యంబులు లేవు. ఇది ప్రాచీన బౌద్ధగ్రంథములలో ఋషిపట్టణము-ఇసి పట్టణము-మున్నగు నామంబులతోఁ బిలువఁబడుచుండెడిది.

గౌతమ బుద్ధుఁడు జ్ఞానోదయమును బొందిన పిదపఁ బ్రథమమున నిచ్చటనే తన సిద్ధాంతములను నైనగుగు సన్యాసులకుఁ బ్రబోధించెను. ఆయన చేసిన ప్రథమ మతోపన్యాసంబునకు 'ధర్మచక్ర ప్రవర్తన సూత్ర' మని పేరొందినది. ఇందు బౌద్ధమత మూలసూత్రంబు లిమిడియున్నవి. ఆ బోధనలను విని, యా యైదుగురు బౌద్ధమతమును స్వీకరించిరి. వారే గౌతమ బుద్ధుని ప్రథమ శిష్యులు. వారు కౌండింగుఁడు, వషవుఁడు, భద్రికుఁడు, మహానముడు, అశ్వజిత్తు అనువారు. టుంగిసీవనము బౌద్ధమతస్థులకుఁ బ్రధాన యాత్రాస్థలములలో మొదటిది. ఇది బుద్ధుని పవిత్ర జన్మస్థలము. ఇది కపిలవస్తుపురంబునకుఁ బదిమైళ్ళ దూరంబున నున్నది.

గౌతమ బుద్ధుని మాతృమూర్తియగు మాయాదేవి పూర్ణగర్భవతిగానుండి, కపిలవస్తునుండి కోశలికిఁ బ్రయాణంబును గావించుచుండ, మార్గమధ్యంబున నెట నొక మోముగఁ చెట్టుకిందఁ బ్రసవించినది. ఇట్టి పవిత్ర స్థలంబందు నొక శిలాస్తంభంబును నశోక చక్రవర్తి యివ్వించుచున్న ప్రాంతంబు నిర్మించినాడు.

గౌతమ బుద్ధుడు క్రీ. పూ. 557 సంవత్సరంబున జన్మించెనని మాకు ముల్లార్ను, లాసెన్ అను ప్రసిద్ధ పండితుడు క్రీ. పూ. 623 లో గౌతమ బుద్ధుడు జన్మించి, క్రీ. పూ. 543 నిర్వాణము చెందెనని పరిశోధించి ప్రకటించినారు. గౌతమ బుద్ధునికి జ్ఞానోదయమైన చూడవ పట్టణము సారనాథ్. ఇది యొకప్పుడు ఇసిపట్టణమును పేరుతో నుండెడిది. నాలుగవది గోరక్ పూర్ జిల్లాలోని కుశినగరము ఇంద మృహానుభావుడు నిర్వాణమును జేరిన పవిత్రస్థలము. ఇది నేటికిని బవిత్రయాత్రాస్థలంబైనది.

గౌతమ బుద్ధుడు దస ముప్పదియైదవయేట జ్ఞానమును బొందెను. పిమ్మట సమృహానుభావుడు క్రీ. పూ. 533 లో బ్రథమంబున సారనాథ్ గ్రామంబున బభోధముగా విం చె ను. ఆ కారణంబున సారనాథ్ పవిత్రయాత్రాస్థలంబుగా నెంచబడుచున్నది. కాని గౌతమ బుద్ధ భగవానుని యవశేషంబు లిందేమి లభింపలేదు. కాని మౌర్యులకాలమునాటి శిథిలంబు లిచ్చట గనుగొనబడినవి. బుద్ధదేవుని యస్థికలపైని, బౌద్ధభిక్షువు యస్థికలపైని గోళాకృతితోనుండు కట్టడంబు లనేకంబులను నశోకుండు నిర్మించెను. వీనిపై గౌతమ బుద్ధుని జీవిత విశేషంబులను జితించు శిల్పఫలకంబు నమర్చబడినవి.

కళింగయుద్ధము తరువాత బౌద్ధమతమును స్వీకరించిన శోకుడు (84000) స్తూపంబులను దేశమందెల్లడ నిర్మించెను. అతడు నిర్మించినవానిలో సారనాథ్ స్తూపంబులు

మిక్కిలి ప్రఖ్యాతిగాంచినవి. ఇందలి యశోక స్తంభము కూడ నిర్మించబడెను. ఇవి పురాతన శిల్పకళ వెదజల్లుచున్నవి. అశోక స్తంభముపైనగల శాసనముందిట్లు వ్రాయఁబడియున్నది. దేవానాం ప్రియుఁడగు ప్రియదర్శి శాసనము— పాటలీపుత్రమందుఁగాని, దానికి సమీపంబందున్న నగరంబులుగాని, ఇతర నగరములలోఁగాని, యెవఁడు సంఘంబున నే భిక్షుకునిఁగాని, యే భిక్షుకిఁగాని విడదీయఁగూడదు. అట్లు గావించినచారికి శ్వేతవస్త్రంబులు ధరింపజేసి, ఇందొక ప్రదేశమందుండునట్లు గావింపవలయును. ఈ శాసనంబును బౌద్ధసంఘంబు లన్నిటికిఁ దెలుపవలెను. ఈ యనుశాసన ప్రతిని కార్యాలయంబందును, మఱొక ప్రతిని నుపాసకుల గృహమునం దుంచవలయును. ఈ యనుశాసనమందు దృఢ విశ్వాసంబు గలిగియుండుటకొఱకు నుపవాసదినంబు లన్నిటిలో నొకచోట సమావేశంబు గావలయును. దీనియందు విశ్వాసముండి, దీనిని బాగుగా నలవరచుకొనుటకు మహా మాత్రులుకూడ నుపవాస దినంబులలో నచ్చటకుఁ బోవలయును. రాష్ట్రంబందలి యాదాయంబుకొఱకు నొక్క యధికారి సంపవలయును. ఈ శాసనం బన్నిప్రాంతాలకుఁ జేలియఁజేయుట కుద్యోగస్థుల సంపవలయును” అనియున్నది.

సారనాథ్లోని యశోక శిలా స్తంభం బిప్పటికిఁ జెక్కుజెదరకయున్నది ఈ శిలా స్తంభ శిరోభాగముమీ గంటవలె నొక కనులమున్నది. దానికి నాలుగు దిశల నాలుగు సింహములు నోరుదెఱచియున్న శిల్పంబులున్న

ఈ సింహంబుల మధ్యన నొక పెద్ద శిలాచక్రమున్నది
ఇప్పుడీ చక్రమందుఁ గొన్ని భాగంబులుమాత్రమే మిగిలి
యున్నవి. ఇదియే యశోఽని ధర్మచక్రము ఈ సింహ విగ్ర
హములు మృదంగ రూపముననున్న యొక శిలపై నిలువఁ
బడియున్నవి. మృదంగముమీఁద నొక సింహము, ఒక
కరిరాజు, ఒక వృషభము, ఒక యశ్వము—ఈ నాలుగింటి
విగ్రహములు. నాలుగు చక్రములమధ్య నందముగాఁ బసం
దుగాఁ గనులవిందుగా నమగ్నఁబడియున్నవి.

ప్రపంచమున నే దేశంబున నెచటఁగూడ నింతకన్న
నేర్పరితనముతోడను, నింతకన్న మిన్నయైన యందము
తోడను, నింతకన్న సహజముతోను, నింతకన్న గంభీరము
గను, బ్రతివిషయము నతిజాగరూకతఁబూని నిక్కముగఁ
జెక్కఁబడిన యనల్ప శిల్పిబులు లేవు—ఉండవు—ఉండఁ
బోవు సారనాథ్ గ్రామమువద్దఁ బూర్వము లేళ్ళవనము
ఉండుటచేత నీ ప్రదేశమునకు మృగవసంబు అని పేరు గలి
గెను ఇందులో నశోకచక్రవర్తి నిర్మించిన యొక స్తూపంబు
నకు ముందు డెబ్బదడుగుల యెత్తుఁగల యొక శిలా స్తంభ
మున్నది. కాని యిచట సింహుడున్న స్తంభపుటెత్తు ముప్ప
దేడడుగులు మాత్రమే యున్నది. ప్రసిద్ధ చీనాయాత్రికుఁడు
హుయన్ సాంగు దీని యెత్తునే యెక్కువగ లెక్కవేసి
తెలిపెనో లేక యతఁడు వచించినది మఱొక స్తంభంబే
యున్నదో తెలియుటలేదు హుయన్ సాంగ్ కాక పాహి
యాన్ అను ప్రసిద్ధ చీనాయాత్రికుఁడుకూడ సారనాథ్ ను
సందర్శించెను పాహియాన్ క్రీ॥ శ॥ అయిదవ శతాబ్దములోను,

హుయోన్ సాంగ్ క్రీ॥ శ॥ ఏడవ శతాబ్దములోను, వీని మధ్య కాలములోను భారతదేశమును దర్శించిరి. వీరిఋవురుకూడ మనదేశమందనేక పసిద్ధ స్థలంబులను దర్శించి, వానినిఁ గూర్చిన విషయములు విశులంబుగ, నిష్పక్షికముగ నున్నది నున్నట్లు గన్నది గన్నట్లు విన్నది విన్నట్లు లిఖించిరి.

సారనాథ్, వారణాశి వీనినిఁగూర్చి ! వాసిన వాలలు చాలా నివరంబులతో ఖచ్చితముగఁగలవు. హుయోన్ సాంగ్ యొక నధిక వివరములు దెలిపెను. పాహియాన్ వారణాశి పట్టణమునకు వాయవ్య దిక్కున షుమారు రెండుమైళ్ళ లోపున మృగవనమందొక యడంబైన దేవాలయంబున్నది. సారనాథ్ గ్రామంబునొద్ద నొక చిన్న గర్భాలయంబు, నాలుగు గోపురములు, రెండు మఠంబు లున్నవని యతఁడు లిఖించెను. వారణాశి రాజ్య మారువందలరువదియేడు మైళ్లు చుట్టుకొలతఁ గలిగియున్నది.

ఈ రాజ్యమందు ముప్పది బౌద్ధభిక్షువుల సంఘంబు లున్నవి. షుమారీ సంఘమునందు మూడువేలమంది బౌద్ధ సన్యాసు లున్నారు హిందూదేవాలయములు దాదాపు నూరున్నవి. ఈ దేవాలయములందుఁ బూజారులు భక్తులు కూడి దాదాపు పదివేలమంది యుందురు.

సారనాథ్ మఠ మెనిమిది భాగంబులుగనుండి, చుట్ట నొక పెద్దకోడ నిర్మింపఁబడియున్నది. ఇందులో రెండవ గుల ఎత్తునఁగల యొక బౌద్ధవిహారంబు నిర్మితంబైయున్న దీని పై బాగమున బంగారుపూతఁ బూసిన యొక కే

మామిడిపండును మలిచిరి. దీనిచుట్టు చూచువరుసలగా,
 గోడలో మలచిన గూడులు గనబడుచున్నవి. అన్ని గూడు
 లందును బంగారుపూత పూసిన బుద్ధవిగ్రహ మమర్చబడి
 యున్నది. విహారంబు మధ్యలో బుద్ధుని కంచుపిగ్రహం
 బొకటి బ్రహ్మాండంబై యున్నది. ఈ విహారానికి నైఋతి
 దిశగా నశోకుండు నిర్మించిన శిలాస్థూపము గానబడుచున్నది.
 ఈ స్థూపము ముందు డెబ్బదడుగుల యెత్తుగల యొక స్తం
 భము పాతబడినది. బుద్ధుండు ప్రథమంబునదన ధర్మోప
 న్యాసము గావించిన దీ ప్రదేశంబుననే. వీనికి సమీపముగా
 నేడు స్థూపములు, ప్రాచీనంబగు ననేక వేదిక లందంబుగా
 నిందమర్చబడినవి. వీనిపై గూర్చుండి జాద్ధభిక్షులు
 యోగాభ్యాసనాదు లొనరించిరట. మఠావరణమం దనేక
 సుందరతర విహారంబులు, స్థూపంబులెన్నెన్నో పవిత్ర
 చిహ్నంబులు నిర్మింపబడియున్నవి. ఆవరణ కుడ్యములందు
 బళ్ళిమముగా నొక తటాకంబున్నది. ఇందులో గౌతమ
 బుద్ధుండు సుస్నాతయగుచుండునట. దానికి బళ్ళిమమున
 నొక సరస్సుగలదు. గౌతమ బుద్ధుండిందులో దన కమండ
 లంబును బరిశుభ్రతఁ గావించువాడట — కొంచెం బుత్తరం
 బుగ నరుగ మూడవ చెఱువు గనబడుచుండును ఇందు
 గౌతమ బుద్ధుండు దన నిజవస్త్రంబుల నుదుకుకొనుచుండు
 డట — ఈ తటాకంబు ప్రక్క నలుచదరముగా నున్న
 గొప్ప శిలగలదు. దీనిపై నిలిచి బుద్ధుండు కాషాయ
 ములను ధరించెడివాడు. దీనికి దగ్గరగా నొక స్థూప

మొక యడవిని నిర్మించిన మఱొక స్థూపంబు గనఁబడుచుండును.

ఈ బౌద్ధమతంబునకు దక్షిణమున సుమారు $1\frac{1}{2}$ మైలు దూరమున నురుతర స్థూపమొకటి మూఁడువందల యడుగుల యెత్తుగలది-శిరోభాగాన శగాకృతితోనింక నపురూప—మమూల్యమైన యనేక వస్తుజాలంబులతో, విస్తారము నిస్తుల సౌందర్యవంతముగా నెలకొల్పఁబడినదని చైనాయాత్రికుఁడు హుయాన సాంగు లిఖించెను.

బుద్ధుఁడైదుగురు సన్యాసులకుఁ బ్రథమంబున ధర్మోపన్యాసమును గావించి, వారిని శిష్యులుగా మార్చినచోట స్థూపంబులున్న విషయము ప్రసిద్ధ యాత్రికుఁడగు పాహియాన్ తెలిపెను. అచ్చట నశోకస్థూపంబు, శిలాస్తంభమున్నవని తెలుపుచుండెను. ఈ యశోక స్తంభము బౌద్ధ చరిత్రలో నత్యంత ప్రాధాన్యత వహించెను. ఎనిమిది దివ్య గోపురములలో నొకటిగా నిది భావింపఁబడుచున్నది

సారనాథ్ యొద్దఁగల యశోక స్తంభము ప్రాచీన భారతీయ కళలలో విశిష్టస్థానమును నాక్రమించెనని, ప్రపంచంబంతయు నంగీకరించినది-ఇందలి శిల్పచాతుర్యం బపూర్వంబము యొప్పుచుండెను. ఈ స్తంభ మేకశిలానిర్మితంబని, మొదట నేఁబడదుగుల యెత్తున నుండియున్నదని తెలియచున్నది. ఇందుఁగల శిల్పనిర్మాణం బెంతయో ప్రశస్తియార్హమైనది. ఈ యందము. ఈ శోభ, ఈ శిల్ప, వీశిష్టత క్రీస్తుపూర్వము ప్రథమ శతాబ్దము తరువాత దేశమునుండి యదృశ్యమైపోయినటులఁ జెప్పుచు

సారనాథ్‌లోని ప్రాచీన శిథిలంబులు మౌర్యరాజుల కాలము నాఁడు నిర్మించినవని కొన్ని యశోకచక్రవర్తి నిర్మించినవని యూహించుచుండిరి. ఇచట అశోకుని స్తంభముగల సింహాలు గుర్తునే భారత ప్రభుత్వము నేటి ప్రభుత్వ లాంఛనముగా నుపయోగించుచున్నది. అశోకుని కాలమునాటి జ్ఞాపక చిహ్నములు మఱొకటి ధర్మరాజిక స్థూపంబందు నొక భాగము. దీనినిఁ గుఱాణుల కాలమునుండి క్రీ॥ శ॥ ౪౦౬ డెండవ శతాబ్దముఁజ కనేకవిధంబు లభివృద్ధిఁ గావింపుచువచ్చిరి. ఇందు నిలుచున్న బుద్ధవిగ్రహం బత్యంత ప్రశంసనీయంబు. ఈ విగ్రహంబతి గంభీరమైనది దీనిపై నొక ఛత్రంబున్నది. ఇందు శాసనములను జెక్కఁబడిన గుప్తుల కాలంబందలి విగ్రహంబు లనేకము లందముగాఁ బొందుపఱుపఁబడినవి.

క్రీ॥ శ॥ మూడవ శతాబ్దము తర్వాత సారనాథ్, బౌద్ధమత హీనయాన తెగఁబడి జెందిన సర్వాస్తివాద శాఖి యుల్కింద నున్నట్లు కొన్ని శాసనంబులవలనఁ దెలియుచున్నది. అంతకుఁబూర్వము మఱొక శాఖియుల కింద నుండి నట్లు శాసనంబువలనఁ దెలియుచున్నది బౌద్ధమతస్థుల, ఏడవ శతాబ్దముం దిచ్చట సాధికారంబు వహించిరినియుఁ దెలియుచున్నది ౪౦౬ డెండవ శతాబ్దము తరువాత సారనాథ్ లోని స్థూపంబులు గర్భగుడులు శిథిలావస్థలో నున్నవనుట స్వవాదాంశము వీని వైభవం క్రీ॥ శ॥ 1033 లో జరిగిన హమ్మదీయ దండయాత్రవలన నివి శిథిలంబై యుండు న్నిను. వారు వీనినెల్ల విధ్వంసంబును గావించిరి.

క్రీ॥ శ॥ 1114-1154 సంవత్సరముల మధ్య సహద వాలి వంశంబునకుఁ జెందిన గోవిందచంద్రుఁడను నృపుఁడు కనోజ్ యను పట్టణమును పరిపాలించెను. ఆయన భార్య కుమారదేవి. ఆ రాజపత్ని సారనాథయొద్ద నొక పెద్ద బౌద్ధ విహారమును నిర్మించెను. అందలి శిల్పకళావిశిష్టత, చిత్ర లేఖనా ప్రావీణ్యత నందరి నాకర్షించినది. అందుచేత కాల క్రమంబున నది పవిత్ర యాత్రాస్థలముగ మారిపోయెను. హిందువులు, జైనులుకూడ నీ ప్రాంతమందు ననేక దేవాలయములను, గోపురములను నిర్మించిరి.

క్రీ॥ శ॥ 1194 లో కుతుబుద్దీన్ వారణాసి, సారనాథ దేవాలయములను విధ్వంసంబు గావించెను. నాటినుండి బౌద్ధ, జైనమతంబులు క్షీణదశనొందుచు వచ్చెను. ఆ కారణమున సారనాథలోని విహారంబులపైని శ్రద్ధజూపునారు లేకపోయిరి. పురాతనవస్తు పరిశోధన శాఖవారు నిరంతరము సాగించిన కృషిఫలితంబువలన నివి మఱి మట్టినుండి బయలుపడినవి.

సారనాథలోని బౌద్ధ శిథిలాలకు షుమారు అరమైలు దూరంబందు సారంగాలయముకూడఁ గలదు. అక్కరణమున నీ ప్రదేశంబున కీ నామంబు గలిగెను. క్రీ॥ శ॥ 1835 కన్నింగ్ హామ్. అనునతఁడిట్ల త్రవ్వకంబులు సారింపఁగా విగ్రహము లెన్నియో బయలుపడెను. కొన్ని కలకతా మ్యూజియమేకుఁ కొనిపోఁబడినవి. కొన్ని సారనాథయొ నుంచబడినవి. అందుంచబడిన యవశేషములతో వర నదిపై వంతెనను నిర్మించిరి. క్రీ॥ శ॥ 1794 లో వారణా

రాజా చైత్యసింహుడు పరిపాలించెను. అందు ననేక వీధులను నిర్మించుటకు సారనాథ్ లోని శిలావిగ్రహంబులెన్నియో యతఁడు గొలిపోయెను.

క్రీ॥ శ॥ 1904 నుండి ఇండియా ప్రభుత్వపు పురాతన త్వ పరిశోధన శాఖవారు కమిషన్ లో నిక్కడఁ బరిశోధన లొనరించుచుండుటవలన ననేక ప్రాచీన స్థూపంబులు, కట్టడములు బయలుపడినవి. సారనాథ్ కు ఋషిపతనము, ఋషిపట్టణము, మృగవనము అని పురాతన నామములుండటానికి బౌద్ధ సంస్కృతగ్రంథ మొకదానిబట్టి యీ క్రింది కథ తెలియుచున్నది.

మున్ను నొకప్పుడు కాశీకి నొకటిన్నర యోజనముల దూరములో నొక మహారణ్యంబున నైదువందల బౌద్ధ భిక్షువులు నివశించుచుండువారు. ఒకప్పుడు వారెల్లరు ఆకాశంబులోని కెగిసిపోయి. యక్కడ నిర్యాణంబును పొందిరి. అప్పుడు వారి భౌతిక దేహంబులు వసుధాస్థలిపైఁ బడిపోయినవి ఇవిధముగా మునులు పతనంబైన యీ యరణ్య ప్రదేశంబునకు ఋషిపతనంబని నామంబు వచ్చినది. ఈ యరణ్యంబందుఁ బ్రత్యేక బౌద్ధుఁడొక్కఁడుండువాడని, యతండు గౌతమ బుద్ధుని జ్ఞానోదయమైనదని యాలించి నిర్యాణము పొందెనని పసిద్ధి చైనాయా, తికుఁడు పాహియాను లిఖించెను. ఈ ప్రదేశమునకు మృగవనమున నామంబు వచ్చుటకు నీ జాతకకథలో నొక కథ నిట్లున్నది.

“బుద్ధుఁడు దన పూర్వజన్మంబున సారంగ రూపమున యిచ్చి వారణాసి సమీపములో నీ యడవిలో నివసించుచు

చుండెడివాడు. అది మిగిలిన లేళ్ళన్నిటికి రాజు. అప్పుడు కాశీని బరిపాలించు రాజునకు వేటయనిన మిక్కిలి యభిమానంబుగా నుండెడిది. అందు నారంగనాథుడగు బుద్ధుడొ నృపుకడకుఁ బోయి, గోజుకొక లేడిని నాహారముగా బంపుట కాతనితో నియమం బొనరించుకొనివచ్చి యటులఁ గావింపుచుండెను. ఇట్లుండ నొకనాఁడు గర్భిణియైన యాడ లేడి వంతు వచ్చినది. అప్పుడు బోధిసత్తుండగు రాజు దానిపైఁ గనికరించెను. దానికి బదులుగాఁ దానే రాజునకు నాహారముగ బోయెను అప్పుడు కాశీపతి మిక్కిలి ఆశ్చర్యపడి హృదయ పెరివర్తనంబును బొందెను. నాటినుండి బోధిసత్తుడొ లేడిరూపమున నివశించిన ఈ ప్రదేశమునకు మృగవనంబని నామంబు గలిగినది.

సారనాథ్ లోని చౌషండి స్థూపంబు మిక్కిలి ఎత్తైనది. ఈ స్థూపముమీఁద నిటుకతో నొక గోపురము నిర్మించిరి. గోపుర శిరోభాగ మష్టకోణాకార రూపంబున నొప్పారు చున్నది. గౌతమ బుద్ధుడొ దన యయిదుగురు శిష్యులను బ్రథమమునఁ గలసిన ప్రదేశమున దీనిని నిర్మించినట్లు మాత్రము గ్రహింపఁబడుచున్నది. సుమాయూన్ చక్రవర్తి ఈ ప్రదేశంబును సందర్శించెను. అందుకు జ్ఞాపకార్థంబుగ నీ స్థూపంబుమీఁద నొక గోపురమును నిర్మించెను. ఒక శిలా ఫలకంబుమీఁద షర్మియన్ భాషలోఁ బద్యంబులు చెక్కఁబడియున్నవి. వానిలో 'రాజు జనాబ్ ఆషియానీ హుషయున్' ఒక దిన మిచ్చటకు నగుదెంచి సింహాసనాసీనుఁడై ఈ ప్రదేశంబును దానంబుగా కొసంగినాఁడు.

అక్కరు చక్రవర్తి బానిస గోవర్ధన్ నీలాకాశంబు
 నొప్పిన యొక గోపురమును క్రీ॥ శ॥ 996 లో నిర్మించెను.
 ఇచట క్రీ॥ శ॥ 5-6-7 9-10 శతాబ్దములలో నిచ్చట విహారంబులను నిర్మించినట్లు దెలియుచున్నది. ఇచటగల ధర్మ
 రాజిక స్తూపంబునకు సమీపముగా నొక శిథిల దేవాలయము
 గలదు. ఇందు మూలవిరాట్టునందు గర్భాలయము రెండు
 వందల యడుగుల యెత్తుననున్నది. ఆలయ గోపురము
 చివరన బంగారు మామిడిపండును శిల్పంబును నిర్మించిరి.
 ఈ గర్భగుడికిఁ బశ్చిమంబుగ నశోక స్తంభములు గలవు.
 దమేఘ స్తూపంబు, జైనదేవాలయమున కీశాన్యదిక్కున
 నొప్పుచున్నది. ఇది యెనిమిది ముఖంబులును, చాల గోడ
 గూళ్ళు గలిగియున్నది. వీనిమీఁద వివిధ పుష్పంబులు
 జెక్కఁబడియున్నవి. ఇవి యెంతయో మనోజ్ఞంబుగను,
 గుప్తుల కళావైభవమును బ్రకటింపుచున్నవి. బుద్ధదేవుఁడు
 ! పథమంబునఁ దన ధర్మచక్రంబును సారనాథ్లోఁ ద్రిప్పి
 నాఁడు. అందుకుఁ జహ్నముగ నీ దమేఘ స్తూపంబును
 నిర్మించెను. దీనిని నిర్మించినది అశోక చక్రవర్తి. సారనాథ్
 యొద్ద బుద్ధభగవానుని పవిత్ర దేవాలయం బొకటి నిర్మింపఁ
 బడినది. మఱల నిది ప్రాచీన వైభవమును బొందఁగలిగెను.
 ఇందు క్రీ॥ శ॥ 1956 మే 24 వ తేదీని గౌతమ బుద్ధుని
 దువేల ఐదవందలవ నిగ్యాణ వార్షికోత్సవము బ్రహ్మాం
 గా జరిపినది. ఈ యుత్సవం బతి బ్రహ్మాండముగా
 ప్రదేశంబులందు జరుపఁబడినది.

సారనాథ్‌లోని విహారములందుఁగాని, దేవాలయములందుఁగాని కుమాణ గుప్తరాజుల కాలమునాఁటి శిల్పకళా ప్రాభవమును బ్రకటింపఁజేయును. ఇందు గౌతమ బుద్ధుఁడు పద్మాసనాసీనుఁడై, పంచభగ్గీయులు పరివేష్టించియుండఁగా, ధర్మబోధ గావించు శిల్ప మప్రతిమానంబయి యున్నది. అందుచేతనే సారనాథ్ బౌద్ధులకు, భారతీయులకు, నితర ప్రపంచ యాత్రీకుల కత్యంత యాత్రాస్థలమైనది.

—:0:—

నలంద

పరమపవిత్రమయిన బౌద్ధమతము వ్యాప్తిని గనిన కాలమందు సమస్త కళలకు, మహానైభవంబులకుఁ బేరెన్నికఁగన్నది నలందాపట్టణము. అప్పుడిందు విశ్వవిద్యాలయ మఖిల కళలకు నిలయమై, విదేశ విద్యార్థులకుఁగూడ జ్ఞాన భిక్ష పెట్టినది. ఇది బీహారు రాష్ట్రమునందుఁగల రాజగిరికి నుత్తరదిక్కున నేడుమైశ్వ దూరంబున నున్నది. క్రీ॥ శ. 629—64. సంవత్సరముల మధ్య భారతదేశమందుఁ బరమమును గావించిన ప్రసిద్ధ చీనాయాత్రీకుఁడు హుయ్ సాంగు, ఈ నలందా విశ్వవిద్యాలయమున నైద సంవ

ములు విద్యాభ్యాసంబును గావించెను ఈ నలందా ప్రదేశం
బును, నయిదువందలమంది వర్తకులు పదికోట్ల బంగారు
నాణంబు లొసంగికొనిరి. అచ్చటః బానరికాయను మామిడి
తోపులో గౌతమబుద్ధుఁడు మూడుమాసము లుండి, బౌద్ధ
మత ధర్మమును బోధించెను. అవ్వర్తకు లబోధలు విని,
యప్రదేశమును గౌతమ బుద్ధభగవానునకు దానముగా
సమర్పించిరి.

జైనమత స్థాపకుండయిన మహావీరుండు నలందాను
సందర్శించెను. అచ్చట గోసలునితో నతఁడు గొన్ని మాసం
బులు నివసించెను. ఆచార్య నాగార్జునుఁడు ఆయన శిష్యుండు
ఆర్యదేవుండు బహుకాలం బిచ్చట వసించిరి. క్రీ॥ శ॥ నాలు
గవ శతాబ్దమందు నాగార్జునాచార్యుని సమకాలికుండుగు
సనిష్ఠువను బ్రాహ్మణ పండితుండిచట చూటవనిమిది దేవా
ల ముములను నిర్మించెను.

క్రీ॥ శ॥ నాలుగవ శతాబ్దమున నలందాపట్టణం బొక
విద్యాకేంద్రముగాఁ బ్రభాసిల్లినది. బుద్ధభగవానుని ప్రియ
శిష్యులైన సరిపుత్తుఁడు మహామొగ్గలసుఁడు నలందా పట్టణ
సమీపంబందు జన్మించి యిచ్చటనే నిర్యాణమును బొందిరి.
ఇందుఁగల విద్యాలయంబందు బౌద్ధవాఙ్మయంబు నెక్కువగా
బోధించెడివారు గౌతమబుద్ధుని పూర్వజన్మలలో నతఁ
డొక జన్మయందు గొప్ప దాతగా నుండెడివాఁడు. 'న-అలమే
దా'-అనఁబడెడివాఁడు. ఆతఁ డెవ్వరికెంత యొసంగుచున్నప్ప
టికి, నాయనకుఁ దృప్తి యుండెడిది కాదట! అమ్మహా

గుణవిశేషమునుబట్టి, యిప్రదేశమునకు నలందా యని పేరొసంగబడినది-నలందాయం దాకు మతంబు లుండెడివి. వానిని శ్రీకాదిత్యుఁడు, బుద్ధగుప్తుఁడు, తథాగతగుప్తుఁడు, బాలాదిత్యుఁడు, వజ్రుఁడు, మధ్య ఇండియాకుఁ జెందిన పేగుదెలియని మఱొక రాజుల ధనసహాయంబు మూలమున నిర్మింపఁబడినవి. గౌతమ బుద్ధభగవానుండు నిర్యాణానంతరమున శ్రీకాదిత్యుం డిచ్చట నొక సంఘారామమును నిర్మించెను. ఈ యాగుమతంబులచుట్టు నొక పెద్ద రాతిగోడప్రాకారమువలె నిర్మింపఁబడినది.

నలందాపట్టణ విశ్వవిద్యాలయము తక్షశిల తరువాత భారతదేశమందు మిక్కిలి ప్రసిద్ధిబొందినది. అంతియే కాక దీని కీర్తి నలుదిశలఁగూడ వ్యాపించినది. అందుచేత విదేశ విద్యార్థుల నాకర్షించినది ఆ కాలమం దింతటి ప్రాభవమున్న విశ్వవిద్యాలయము మఱొకటిలేదు. ఇది బారగాన్ సరోవరములయొడ్డున నిర్మించిరి విశ్వవిద్యాలయ గోపురము లెంతో యెత్తున వాయువునఁ దేలిపోవుచున్నట్లు సూర్యోదయ కాంతిలో మిలమిల మెఱిసిపోవుచుండెడివట. ఈ గోపురాల గవాక్ష రంధ్రమునుండి ప్రాతస్సంధ్యలందు సంజకెంజాయలు విరజిమ్ముచు, నెంతయో మనోజ్ఞంబుగా నుండెడివి. నిండుచంద్రుని నందమైన వెలుగులు గురియుచుండెడివి. ఈ విశ్వవిద్యాలయావరణంబునందు విశాల భవనంబు లెన్నో యున్నవి ఇవి యత్యద్భుత శిల్పకళా ప్రాభవమును జూపుచున్నవి. వీనిచుట్టు పెద్దపెద్ద చెట్లు, చక్కని యుద్యాన

వనము, పుష్పోద్భావములు, నిర్మలజలపూరితములైన సరో-
వరములనుండి మెల్లగాఁ జల్లగా వచ్చు పిల్లగాలులు,
గిరగిర తిరుగుచు సన్నని జలధారలుచిమ్మే జలయంత్రములు,
మంచినీటి కాలువలతో విరాజిల్లు నారామరంజు లెన్నో
స్థూపములు, శిలా స్తంభములు, అందమైన దేవాలయములు,
గర్భాలయములు, శిలావేదికలు-ఇక్కడఁ బ్రకృతి సర్వంబు
మహోన్నతముగా, గంభీరముగా నుండి, యాత్రీకులకు మనో-
రంజకముగా నుండెడిది. ఈ నలందా పట్టణ నైభవంబు
సహస్ర సంవత్సరకాలము మహోన్నతకీర్తినందినది. ఇందలి
విశ్వవిద్యాలయముచుట్టు నొక బ్రహ్మాండమైన కుడ్యంబు-
మహాకళాశాలలోఁ బ్రవేశించుటకు నొకేయొక సింహ-
ద్వారంబు మిక్కిలి గంభీరముగఁ బ్రశంసనీయముగానుండును.
ఇందలి సంఘారామంబు లెంతయో యున్నతంబై, మనో-
హారంబై, సందర్శనీయంబై యుండును.

— క్రీ॥ శ॥ 606-640 సంవత్సర మధ్యకాలంబున నలందా
విశ్వవిద్యాలయమున పదివేలనుండి విద్యార్థులు, పదిహేను
వందల బదిమంది యుపాధ్యాయు లుండెడివారు. ఈ యుపా-
ధ్యాయ విద్యార్థులలోఁ (బదిశాస్త్రంబులలో) నసమాన
షాండిత్యముగలవారు సహస్రసాధికంబుగ నుండెడివారు. (తెదశ
శాస్త్రములందు నయిదువందలమంది యుద్దండపండితు లుం-
డెడివారు. (ఏఁబది శాస్త్రములందు సాటిలేని మేటి పండితులు
పదుగురుండెడివారట - వీరుగాక నెన్నోవేలమంది బౌద్ధ
సన్యాసులు, విద్యాప్రవీణు లుండెడివారు. అందుచేత నలందా

విశ్వవిద్యాలయంబు విదేశ విద్యార్థులనుగూడ నాకర్షించినది. పెక్కురు విద్యాసక్తులు విద్య నభ్యసించుటకు, దూరదేశంబులనుండి వ్యవధానంబులేకుండ నలంబాకు వచ్చుచుండెడివారు. అన్ని శాఖలకుఁ జెందిన విద్యార్థుల కిచ్చటఁ బ్రవేశంబు లభించియుండెడిది ఈ విశ్వవిద్యాలయంబునం దుచితంబుగా విద్య నేర్పెడివారు. ఇప్రాంతము పరిపాలించు నొక భూపాలకుం డే విశ్వవిద్యాలయంబునకు శత్రుగామములను దానముగా నొసంగువాఁడు.

ఇందు వ్యాకరణము, తర్కము, విజ్ఞానము, జ్యోతిషము, వేదము, గణితశాస్త్రము, ఖగోళశాస్త్రము, శిబవిద్య, సౌఖ్యము, యోగశాస్త్రము, బౌద్ధపురాణము, బౌద్ధధర్మాలను బోధించెడివారు. ఇందు ముఖ్యముగా వ్యాకరణంబును బోధించెడివారు. దినారాత్రంబులు, శాస్త్రచర్చలు, విద్యావివాదంబు లెంతో ప్రశంసనీయముగా జరుగుచుండెడిది.

ఒక్కొక్క శాస్త్రమును బోధించుట కొక్కొక్క కళాశాల యుండెడిది. ఆయా శాస్త్రంబులలోఁ బరిపూర్ణ నిష్ణాతులైన పండితు లాయా కళాశాలలోని నాయా విద్యార్థులకు బోధించెడివారు. ఆ నలంబా విద్యాపీఠంబునకుఁ బ్రధానాచార్యుండగు (శీలభద్రుండు) పతిమాన పండితుండు. ఆయన సాహిత్య సామ్రాజ్య చక్రవర్తియని కీర్తిఁగొంచి నాఁడు. గొప్ప తపస్సుఁజేసినవాఁడు ఆయన చదువని శాస్త్రంబులేదు. ఆ కాలములో విశ్వవిద్యాలయ విద్యార్థికి నసమాన గౌరవ మెచ్చటికిఁబోయినను నుండెడిది. ఇక్కడ

నివసించు బౌద్ధశ్రమణకులు, గ్రంథములందు జెప్పబడిన
 నియమంబు లన్నియుఁ జక్కఁగా బోధించువారు. అవియెల్ల
 ననుసరించువారు. నేటికాల విద్యాభ్యాసమువలె నాఁమఁగూడ
 నొక్కొక్క విద్యార్థి యొక్కొక్క శాస్త్రంబును నభిమాన
 విద్యగాఁ దీసికొని, యందుఁ బరిపూర్ణ పాండిత్యమును సంపా
 దించెడివాఁడు. కొందరు విద్యార్థులు కొన్ని కొన్ని శాస్త్ర
 ములలోఁ బరిశోధన లొనరింపుచుండెడివారు. నలందా విశ్వ
 విద్యాలయంబందుఁ బ్రవేశ పరీక్ష చాల ఖచ్చితముగను,
 నియమబద్ధముగను ఉండెడిది. ప్రవేశ పరీక్షకుఁ జనువు
 విద్యార్థులు నూటి కిరువదిమందికంటె నెక్కువ ప్రవేశా
 ర్హతఁ బొందఁగలుగువారుకారు అయినప్పటికీఁగూడ విద్యా
 లయమందు సామాన్యముగ బదిహేనేర్పఱచు ప్రాయంబుగల
 విద్యార్థి ముందు సూత్రవృత్తి నభ్యసింపవలయును, ఇరువది
 యేండ్లు నిండినప్పటికీ దానినిఁ బూర్తిజేసి రెండుమూడేం
 డు తత్త్వశాస్త్రంబును నభ్యాసము గావింపవలయును.
 అప్పటికి నలందావాలభివలె నున్నత విశ్వవిద్యాలయములలో
 విద్యాభ్యాసం బొనరించుటకు వీలులేదు. ఏ శాస్త్రములో
 నే స్వల్పసందేహము గలిగినను, నచ్చట యుపాధ్యాయు
 లతిప్రేమతోఁ దీర్చుచుండెడివారు. విద్యార్థుల ప్రతిభ దివ్య
 మేధాశక్తి, పండితోపాధ్యాయుల బోధనాశక్తి, యద్భుత
 ప్రశంసార్హంబులై యుండెడివి ఇవి కాక వారికి లభించిన
 నైతికశిక్షణగూడ నత్యున్నతపథమందొసఁగఁబడియుండెడిది.

విద్యాలయంబందుఁ బ్రతి స్వల్పవిషయం బతి జాగ
 రూకత నియమబద్ధతఁ గలిగియుండెడివి. విద్యార్థులేదైన

నేరంబొనరించిన, సంఘనియమంబు లుల్లంఘించినవారికిఁ దీవముగా శిక్షలుండెడివి. విద్యాలయమునుండి బహిష్కరించుటనుకూడ నొకప్పుడు జరుగుచుండెడిది. అయిన నీ నేరములన్నియు విద్యార్థుల సమక్షమున విచారించి న్యాయ పద్ధతిలో విచారింపబడుచు, నందును దగిన శిక్ష విధింపబడుచుండెడిది.

నలందా విశ్వవిద్యాలయమున నొక గొప్ప గ్రంథాలయం బుండెడిది. ఇందు 'రత్నసాగరము, రత్నోదధి, రత్నరంజకము' లను మూడు పెద్దభవనములలో నుండెడిది. ఈ గ్రంథాగార మసమానంబైనది. ఇందత్యుత్తమ గ్రంథంబు లెన్నో యుండెడివి. ఇందమూల్య బౌద్ధగ్రంథంబు లెన్నో యుండెడివి. ఈ విశ్వవిద్యాలయమునకు అధ్యక్షుడగు శీల భద్రుని ముందు ధర్మపాలుడు, చంద్రపాలుడు, గుణమతి, స్థిరమతి, ప్రభమిత్రుడు, జనమిత్రుడు, జనచంద్రుడు మున్నగువార లీ విద్యాలయమందుఁ బ్రసిద్ధ పండితులుగ వాసిగాంచిరి. హుయాన్ సాంగ్ ఈ విద్యాలయంబు దైదారు సంవత్సరములు విద్యాభ్యాసంబును గావించి, యేబది శాస్త్రంబులం దుద్దండ పండితుండుగఁ బ్రసిద్ధిజేందెను. ఆ హుయాన్ సాంగ్ పండితునిఁ దమ తమ సంస్థానములందు సన్మానించుటకుఁ జక్రవర్తులనామ మిక్కిలి యభిలాష పడెడివారట. కనోజ్విఁ బరిపాలించు హర్షచక్రవర్తి మహాకవి, మహావిద్వాంసుడుకూడ. పాహియాన్ నిరుపమాన పండిత్యమునకు నబ్బురపడియెడివాడు. ఆ చక్రవర్తి బౌద్ధ మతము స్వీకరించినప్పటికి నఖిలమతింబులంగు సమానాదర

ణంబును జూపెడివాఁడు. నలందా విశ్వవిద్యాలయాభివృద్ధిని, కళాసౌష్ఠ్యమునుగాంచి సంతసించి, యెన్నో దానములు మిన్నఁగా నొసంగి యాదరించెను. అమ్మహారాజు కాలమున నలందా విశ్వవిద్యాలయం బత్యున్నత దశనొందినది. క్రీ. శ. ౧౮౪౩ వ శతాబ్దమునందుఁ బరిపాలించిన యశోవర్మన్ అను రాజు నలందాలో నొక శిలఁఖిఁదఁ నలందా విషయము లన్నిటిని సమగ్రముగా వ్రాయించెను బుద్ధభగవానుని విగ్రహము పూర్ణవర్మండను రాజు నలందా విశ్వవిద్యాలయమునకుఁ గానుకగా సమర్పించెను. అవిగ్రహంబు చక్కఁగ రాగితోఁ దయారుజేయఁబడినది. ఈ విగ్రహమున బుద్ధదేవుండు నిలచున్నట్లుగఁ గలదు. ఇది యెనుబదడుగుల యెత్తుగలదు.

నలందా విశ్వవిద్యాలయంబునఁ జదువు విద్యార్థులకు ధారణాశక్తి, వాచాత్మత, తర్కచాతుర్యము, మున్నగునవి చక్కఁగా నలవడుచుండెడివి. అందు విద్యార్థులలోఁ బెక్కురు ఏకసంత్రగాహులై యుండెడివారు. విద్యార్థులు వ్యాయామముకూడ నొనరించెడివారు నలందాలో జలఘటికాయంత్రం బొక్కటి యుండెడిది అది మగధసామ్రాజ్యమున కంతకు సరియయిన కాలప్రమాణమును జూపుచుండెడిది. చీనా, టిబెట్టు, మధ్యఆసియా మున్నగు పదేశములనుండి ననేక విద్యార్థు లగుదెంచి విద్యాభ్యాసనం బొనరించెడివారు. నలందా విశ్వవిద్యాలయ పండితుల బోధలను వినుటకు వారిని నితరదేశంబు లాహ్వానించువారు. ఇతరదేశ పండితు లిచ్చోటి కరుదెంచి, ఇక్కడఁ బ్రసిద్ధంబగు ప్రదేశములఁ

గాంచి యానందాశ్చర్య నిమగ్నులయ్యెడివారు. పాహి
యాన్, హుయాన్ సాంగ్ ఈలోంగులుగాక, అన్య చీనా దేశీ
యులు విజ్ఞానసంపాదనార్థము మనదేశమున కరుదెంచెడివారు.
భారతదేశమునుండి చీనా దేశానికి జరుదెంచెడివారు. ఈ
దేశమునుండి చీనా దేశమునకుఁబోయి, యటఁ జ్ఞానబోధ
గావించిన బౌద్ధాచార్యులలో కుమారజీవుఁడు (క్రీ॥ శ॥
401-412) పరమాద్ధుఁడు క్రీ॥ శ॥ 546 సం॥లో బోధిధర్ముఁ
డనువారలు ముఖ్యులు. నలందానుంచికూడఁ గొందఱు
బౌద్ధాచార్యులు చీనా, టిబెట్లు దేశాలకుఁబోయి, యట
మతబోధఁ గావించిరి. భారతదేశం బంతటనుండి నలందాకు
విచ్చేసి యనేక పండితులచట నుపన్యాసంబు లొసంగెడి
వారు. నాగార్జునాచార్యుఁడు, ఆర్యదేవుఁడు ముఖ్యులు.
రాములభద్రుఁడు, అసంగుఁడు వసుబంధుఁడు, దిన్నగుడు,
ధర్మశాలుఁడు అనెడివారు కంచినుండి నలందా కరుదెంచి,
యట మహాపన్యాసంబుల నొసంగి విజ్ఞానభిక్షువు నొసంగిరి.

ఇంతటి మహావైభవముగల నలందా తురుష్క దండ
యాత్రలవలన సర్వంబు నిర్మూలనంబయి నేడు నామమాత్ర
వశిష్టంబైనది. వారిచటి దేవాలయములనుగూడ విధ్వంసం
బును గావించిరి. పిదప ముదితభద్రుండనే యొక మహర్షి
వానిని మఠలఁ గొంత శాగుజేయించెను. అటుపిమ్మట
మగధతరువాత మగధ ప్రభువుకు మంత్రిగానున్న కుక్కుట
సిద్ధుఁడొక దేవాలయమును నిర్మించెను. ఒకదినమున నా
దేవాలయమున మహాపన్యాసంబు జరుగుచుండ నెవరో
యువకులగు నూతనసన్యాసులు కొందరుదెంచి, యయ్యిద్దరు

బౌద్ధభిక్షువుల ననమానపరచిరి. అంతట నా బౌద్ధసన్న్యాసు
లకుఁ గోసంబు గల్గెనెను. అందుకు వారు పండ్లదెండు సంవ
త్సరములు సూర్యనారాధించిరి. పిదప వారొక యజ్ఞమును
జేసి, యా యజ్ఞకుండములోని యగ్నిహోత్రమును దీసి
బౌద్ధదేవాలయములు మున్నగువానిలో వేసిరి. అప్పుడు
గ్రంథభాండాగారముగల కిశోర్నదధి - తొమ్మిదంతస్తుల భవ
నము మున్నగునవి దగ్ధంబైనవి. బౌద్ధమత క్షీణదశవలనఁ
గాని, మహమ్మదీయుల దండయాత్ర ఫలితమువలనఁగాని,
నలందా తనయనిర్వచనీయ ప్రాభవమును, విశిష్టకళావిభవం
బును గోల్పోయినది.

నలందాలో నొక గొప్ప దేవాలయము. మూడు
చిన్న దేవాలయము లుండియుండెడినవి పరిశోధనవలన
బయలుపడినది. ఈ ప్రధానాలయము నలుచుకరముగా నిర్మి
తంబైనట్లులఁ గనఁబడినది. ఈ యాలయమున బుద్ధదేవుని
విగ్రహములు పెట్టినట్లు దెలియుచున్నది ఈ దేవాలయము
నకుఁ దూర్పునఁ జతుర్భుజాకారముగ నిర్మించిన యెనిమిది
బౌద్ధమతంబులున్నవి. ఇందు జపంబొనరించుకొనుటకు
గదులు చిన్నచిన్నవి చాలనున్నవి. ఆభరణములు, కంచు
విగ్రహములు, మతాధికార ముద్రలు, గుప్తరాజుల నాణెము
లనేకము బయల్పడినవి.

ఈ నాణెంబులలోఁ గుమారగుప్తుఁడు, నరసింహ
గుప్తుఁడు శశాంకుఁడు, మిహిరభోజుఁడు మున్నగువారి
చిత్రంబులున్నవి.

ప్రాచీన భారత విజ్ఞానమును, దేదీప్యమానంబుగాఁ గాంతి నలుదిక్కుల వెలిగించిన విజ్ఞానచంద్రికను, సహస్ర సంవత్సరంబు లప్రతిమానంబుగా, సదృశ్యంబును గన్న నలందా నేడు నామమాత్రావశిష్టంబైనది. తిరిగి నలంద నాటివైభవమును నేనాటికైనఁ బొందఁగలదని యాశింతము.

—00—

పాటలీపుత్రము

ప్రాచీన కాలమందు మహాన్నత దశను, మహా వైభవమును, మహాకీర్తినిఁగన్న పట్టణంబులు మన భారత దేశ చరిత్రలో సువర్ణాక్షరములతో వ్రాయఁబడిన వెన్నో లెక్క-గుమిక్కిలియున్నవి. నానిలోఁ బేరెన్నికఁగన్నది పాటలీ పుత్రము. ఇది ముప్పడు బీహారు రాష్ట్రములో పాట్నా యను నామంబున నున్నది. పురాతనకాలమున నిది మగధ సామ్రాజ్యమునకు ముఖ్యంబైన పట్టణముగ నుండెడిది. ఇది కలకత్తాకు మూడువందల ముప్పదెనిమిదిమైళ్ళ దూరమున నున్నది. పాటలీపుత్రమునకుఁ గుసుమపుంగింబని నామం బున్నది. పాటలీ యనఁగ నెఱుపు వర్ణముగల యొకానొక పుష్పము. దానినిఁబట్టి యీ పేరు వచ్చినట్లు తెలియు చున్నది.

గాధిరాజు కుమార్తె పేరు పాటలీ. ఆమె విశ్వామిత్రుని సహోదరి. ఆమె కోరినంతట విశ్వామిత్రుండొక షట్టణమును దన మాయాజాలంబుచేత సృష్టించి, దానికిఁ బాటలీపుత్రమును పేరుపెట్టినాఁడు. ఇదియొక పురాణగాథ. క్రీ. పూ. 430 సంవత్సరములోఁ బాటలీపుత్రమును నిర్మించినాఁడు. అజాతశత్రుని ప్రధాన మంత్రిలగు సునీధుఁడు, వశ్మకరుఁడనువారి యాధ్వర్యమున నీ నగరనిర్మాణము జరిగినది. అజాతశత్రుండు తన రాజ్యమునకు రాజగృహంబును రాజధానిగాఁ జేసి పరిపాలించినాఁడు. కాని రాజగృహంబు చాలదూరమున నున్నందున, నటనుండి పరిపాలనా వ్యవహారములను నాగించుటయు, నెదిరించుటయు నా రాజునకు దుస్సాధ్యంబుగా నుండెడిది. ఆ కారణమున నజాతశత్రుండు గంగాతీరంబునఁ గ్రొత్తగాఁ పాటలీపుత్రంబును నొక షట్టణమును నిర్మించి, రాజధానినందు స్థాపించినాఁడు. గౌతమ బుద్ధుఁడు పాటలీపుత్రంబునకుఁదనచివరదశలో నజాతశత్రునిమంత్రిలయాహ్వానముమీఁద బోయెను. అప్పుడా మహాత్ముఁడు ప్రవేశించిన నగరద్వారమునకు, గాసికి సమీపంబునఁగల గంగానదిమీఁద గల ఘట్టంబునకు గౌతమ ద్వారంబని, గౌతమ ఘట్టంబని నామంబును బెట్టిరి గౌతమ బుద్ధునకు నజాతశత్రుండు గొప్ప విందును గావించెను. ఆ సందర్భమున నాయన పాటలీపుత్రమునుగూర్చి, ఇమ్మహానగరం బార్యావర్తంబంతటకుఁ బ్రధాన నగరంబయినభివృద్ధిపొందఁగలదనియు, వ్యాపారములకు, సంస్కృతీ నాగరికతలకు నిది కేంద్రముగానుండి మహానైభవముగా వెలుఁగొందగలదనియు గానికొంత కాలమునకు

నగ్ని దేవున కాశుతి మయిపోవఁగలదనియు, బాపవిదోహంబులకు నిలయంబై ఊంబై పోవఁగలదని దాని భవిష్యత్తును దెలిపెను. అమ్మహాత్ముండు నుడివినట్టులఁ బ్రథమమున మహాన్నత దశయు దుదిదశన దుర్గతిఁగలిగి నామమాత్రా వశిష్టంబై నది.

అజాతశత్రువుని తరునాత శిశునాగులు, నందులు మగధరాజ్యంబును బరిపాలించిరి. వీరికిఁగూడ రాజధాని పాటలీపుత్రము వీడుగూడఁ బాటలీపుత్రం బభివృద్ధికి, మహార్దశకెంతో పాటుఁబడిరి క్రీ॥ పూ. 321-298 సంవత్సరములో మౌర్యచంద్రగుప్తుండు భారతదేశంబందు నొక గొప్ప సామ్రాజ్యంబును నిర్మించెను. చంద్రగుప్తుఁడీ పాటలీపుత్రాభివృద్ధికి మిక్కిలి కృషిఁజేసెను క్రీ॥ పూ॥ 305 మెగస్తనీసు అను ప్రసిద్ధ విదేశయాత్రికుండు మౌర్యచంద్రగుప్తుని యాస్థానమునకు వచ్చి గౌరవింపబడెను. అతఁడు చాలకాలము పాటలీపుత్రంబందు నివసించియుండెను. అతఁడీ పాటలీపుత్రమును నిటుల వర్ణించెను.

పాటలీపుత్రము గంగా (హిరణ్యవతీ) నదుల సంగమంబున వున్నది. ఇది యత్యంత సౌందర్యవంతమై యున్నది. ఆ కాలంబందలి పట్టణంబులందిది మిక్కిలి గొప్పదియై యుండెను. ఇప్పట్టణంబునకుఁ జుట్టు శిలాకుడ్యంబు శత్రువులకు దుర్భేద్యంబుగానుండెను. ఇది సుమారు నలువదిమైళ్ళ వైశాల్యంబుగల నగరంబై యున్నది. దీని పొడవు ఇటువది మైళ్ళు గలిగియున్నది. ఇప్పట్టణంబునకు ముందు గంగానది ప్రవహించుచున్నది. దీనికిఁగల ప్రాకారంబున కరువది

నాలుగు ద్వారంబులు, డెబ్బది బురుజులు గలవు. ఇమ్మహా న్నత ప్రాకారంబునకుఁజుట్టు పరిఖాజలంబులు భీకరంబుగా, శత్రుభీకరముగాఁ బ్రవహింపుచుండును. ఇందు రాజప్రాసాదము మధ్యనొండి, మహామనోజ్ఞంబుగా నుండెడిది. ఈ మహారాజ సౌధంబునందఁ, సుందరోద్యానంబులు, గిరగిరఁ దిరుగుచు, నూర్ధ్వముఖంబునఁ బ్రవహించు జలయంత్రధారలతోఁ గన్నులపండువగాఁ గనుపించుచుండును. ఇందుగల స్తంభములకు బంగారుపూత బూయఁబడినవి. అందముగాఁ గనులవిందుగా నగిషీలు చెక్కఁబడి యింపొంగఁబడినవి. ఈ రాజప్రాసాదంబందెందుఁ జూచిన వెండి బంగారు, మణు లింపొందు సుందరతర తల్పంబుల నల్పముగా నొన్నవి. రాజభవనంబున కుత్తరదిక్కున మూర్త్యచంద్రగుప్తుని పూజా మందిరంబెంతో మనోజ్ఞముగ వెలయుచున్నది. ఇప్పట్ట ణంబందనేక ప్రదేశంబులందు గొప్పగొప్ప దేవాలయంబు లొప్పుచున్నవి. ఈ దేవాలయంబుల బురుజులు పసిడి నిర్మలఁదీరు పసిమికాంతులు నలుదిశల నసమానంబుగాఁ బ్రసరింపుచుండును. పట్టణంబున కుత్తరభాగంబున బ్రాహ్మ ణులకుఁ బ్రత్యేకంబయిన వీధిగలదు. వాయువ్య భాగంబునఁ గల వీధులలో మహాపథశాలలుండెడివి. కూర్చుదిక్కు వీధిన క్షత్రియులు, కైశ్యులు, లోహకాదులు నివశింపు చుండెడివారు. పశ్చిమవీధిని, శూద్రులు, సాలెవాండ్లు, చర్మకారులు నివశింపుచుండెడివారు. పట్టణంబందలి నాలుగు దిక్కులందును బరపతిసంఘంబులు, శ్రమజీవికా సంఘంబు లొప్పుచుండెడివి. పట్టణమందు నాలుగు దిక్కులందలి

నాలుగు ద్వారంబులందు బ్రహ్మమహేశ్వర మృత్యుదేవతల
దేవాలయములు మహాన్నత వెభవముచు బొందుచున్నవి.
రాజమందిరమునకు నెలుపల బాటసారులకు విశ్రాంతి గృహ
ములు సుందరోద్యానములు లింపొందియుండెడివి—

ప్రజాపాలన, పట్టణ పారిశుధ్యము, ప్రజారోగ్య రక్ష
ణములెంతో శ్రద్ధగాఁ జూడఁబడుచుండెడివి. శాసనము లతి
తీవ్రముగా నమలుజరుపఁబడు చుండెడివి. నూతులందలి
జలము లపరిశుభ్రముగావించిన శిక్షలొసంగు చుండెడివారు.
బాటలను నసుద్ధముగాఁ గావించినచో తీవ్రశిక్షకు గురియగు
దురు. మృతక శేబరములను గొనిపోవుటకుఁ బ్రత్యేక మార్గ
ములు గలవు. పురపాలకసంఘ మత్యంత సమర్థనీయముగాఁ
బరిపాలించు చుండెడిది. ఈ పురపాలక సంఘం విదుగురు
సభ్యులుగల పంచాయితీలుగా విభజింపఁబడి యుండెడిది.
ఆకాలమునందీ పాటలీపుత్రవైభవము నిత్యకళ్యాణ పచ్చల
తోరణంబుగా నుండెడిది. దానితో సరియగు పట్టణము
భారతదేశము సందెచ్చటనులేదు. అని యతండున్నదున్న
ట్లుగా లిఖించినాఁడు.

క్రీ॥ పూ॥ 272 వ సంవత్సరమున అశోక చక్రవర్తి
రాజ్యానికి వచ్చి క్రీ॥ పూ॥ 269 వ సంవత్సరమునఁ బాటలీ
పుత్రమున పట్టాభిషిక్తుండయ్యెను. ఆ చక్రవర్తి దాదాపు
నిరుపది సంవత్సరంబు లేకచ్ఛత్రాధిపత్యంబుగాఁ బరిపాలిం
లించెను. ఆ కాలమందు దన రాజధానియైన పాటలీపుత్ర
మందు నెన్నియో సుందరమైన భవనములను, నందమైన
మందిరములను, విహారములను, దారువుతోఁ గుడ్యంబులను,

బ్రహ్మాండంబైన పహరీలను మిక్కిలిగా నిర్మించినాడు. అశోకుడు నివశించు రాజమందిరము దాదాపు పదునాలుగుచదరపు మైళ్ళ విస్తీర్ణం బాకమించియున్నదట - షుమారు దాని వెడల్పు ఒకమైలు గలిగియుండేదట - నలువదడుగుల యెత్తైన ప్రహరీగోడ రాతితోఁ జుట్టు గట్టిగాఁ గట్టబడినదట - శత్రువులకది నిశ్చేద్యముగా నుండునటుల అశోకచక్రవర్తి గట్టించినాడు. ఇందు నూరు స్తంభముల మందిరం బొకటి సుందరముగా నిర్మించినాడు.

అశోకుని తరువాతఁ బాటలీపుత్రము గుప్త సామ్రాజ్యమునకు నాయువుపట్టుగా విరాజిల్లినది. మొదటి చంద్రగుప్తుడు పాటలీపుత్రమందు లిచ్చని రామనూరినిఁ బెండ్లాడి, క్రీ॥ శ॥ 319 మార్చి 8 వ తేదీనిఁ బట్టాభిషేకంబు గావించుకొనినాడు మొదట చంద్రగుప్తుని తరువాత రాజ్యమునకువచ్చిన యతని కుమారుడు సముద్రగుప్తుడు క్రీ॥ శ॥ 326-375 అనేక దిగ్విజయమాత్రలఁ గావించి, బ్రహ్మాండగుప్త సామ్రాజ్యమును నిర్మించి, వాసిఁగాంచినాడు. అటుపైని రెండవ చంద్రగుప్తుడు శౌర్యసాహసాలు గలిగినవాడై సాహసాంక విక్రమార్కుఁడని బిరుదుఁబొంది క్రీ॥ శ॥ 375 నుండి 413 వఱకుఁ జక్కఁగాఁ బరిపాలించెను విక్రమార్కుఁడు పరిపాలించు కాలములోఁ బ్రసిద్ధ చీనాయాత్రికుఁడగు హుయన్ త్సాన్ క్రీ॥ శ॥ 406 ప్రాంతమునఁ బాటలీపుత్రమునకు వచ్చి యట మూడేడులు సంస్కృతమును నభ్యసించెను. ఆ కాలమందుఁ బాటలీపుత్రమున్న వైభవం బిటుల వర్ణించెను.

“నగరమందు రెండు బౌద్ధమతములు గలవు. అందు బౌద్ధభిక్షువు లెందఱోకలరు. వారికిఁ గావలసిన సదుపాయము లెన్నోకలవు. వారి బోధనలను వినుటకు విదేశయాత్రీకు లెందఱో యరుదెంతురు. పాటలీపుత్రమునందుఁ బౌరులొక వైద్యశాలను నిర్మించిరి. ఇచ్చటఁ బేదల కుచితముగా వైద్య సహాయమును గావించువారు. వ్యాధి నయమగునంతవఱ కుచితముగా నన్నపానంబు లొసంగువారు. ఇవికాక పాటలీ పుత్రములో నెటుఁజూచిన ధర్మశాలలు, అన్నసత్రములు, విశ్రాంతి మందిరములెన్నో మిన్నఁగ నున్నవి. చక్రవర్తి మూలంబుగాఁగాని, రాజోద్యోగులవలనఁగాని, ప్రజలకెట్టి బాధ యుండునదికాదు. రాజబాక్కుసంబునకుఁ గావలసిన ధనమంతయు జమాన్వంబులనుండి వచ్చుచుండెడిది. వ్యవసాయమునుజేయు రైతులుచూత్రము పండిన పంటలో నారవవంతు రాజున కర్పించుచుండెడివారు. చక్రవర్తి శాసనంబు లమలుపరచుటలో నుద్యోగు లత్యంత జాగరూకత వహించెడివారు. దోషులకుఁ గఠినములయిన శిక్షలులేవు” అని వర్ణించినాఁడు.

అటుపిమ్మట క్రీ॥ శ॥ 637 లో పాటలీపుత్రమును ప్రసిద్ధ చీనాయాత్రీకుఁడగు హుయాన్ సాంగ్ క్రీ॥ శ॥ 637 సంవత్సరమునందు దర్శించెను అప్పటికిఁ బాటలీపుత్రము చాల హీనదశలో, బడినదని తెలిపినాఁడు. నగరమందలి రాజభవనములు, ప్రాకారములు, బురుజులు, పవిత్రదేవాలయములు శోణానదీ ప్రవాహంబున మునిగి పోయినవని

యతండు దెలిపినాడు. అశోక చక్రవర్తి, గుప్తచక్రవర్తులు నిర్మించిన స్తూపములు, శిలాసంభముల మాత్రము అక్కడక్కడ సశేషంబుగ నున్నవని యనినాడు అశోకచక్రవర్తి పరిపాలించిన కాలములో క్రీ. పూ. 74 లో బౌద్ధమత మహాసభ పాటలీపుత్రమందానొక గొప్పమండారమున జరిగెనని నర్థించెను. అది శిథిలావస్థగా నున్నదని హుయన్ సాంగ్ పలికెను. అప్పటి పాటలీ గతినిజూచి యతండు మిక్కిలి వగచెను. రాజగృహమును బుద్ధుడు సందర్శించినటుల జైనమత స్థాపకుడగు వర్ధమానమహావీరుం డీ పాటలీపుత్రమును సందర్శించినాడు.

దాక్షిణాత్యుల పాలనంబందుఁగూడఁ పాటలీపుత్ర ప్రాంతమంతయు బౌద్ధమత జ్ఞానమునకు నిలయముగానున్నది. శివప మహమ్మదీయుల పరిపాలన కాలమున పాటలీ వైభవంబంతయుఁ బూర్తిగా నశించినది అటుతరువాత నాంగ్లేయుల యధికార మధిక్మమైనది. తరువాత దీనిని నాంగ్లేయులు స్వాధీనంబొనరించుకొనినారు — అదియే ఇప్పటి పాటానయినది

ఇప్పుడు రెండు హిందూదేవాలయము లిందున్నవి. ఇవి యమ్మవారి దేవాలయములు మహారాజ్ గంజ్ లో కొకటియున్నది. దీనిపేరు బారాపతనదేవి యాలయము. రెండవది హరమందిర్ చౌకుయొద్దఁగలదు. ఈ ఆలయమును ఛోటాపతన దేవాలయము అని యందురు. సతీదేవి మృత కళేబరమును శివుండు మోసికొనిపోవుచుండ నీ ప్రదేశంబం

దామె వస్త్రము జారిపడినందున నా పేరు వచ్చినట్లు దెలియుచున్నది.

క్రీ॥ శ॥ 16వ0 తో గురుగోవింద సింగు పాట్నాలో జన్మించెను. ఈ ప్రదేశం బందు గురుగోవిందసింగు పేర నా లయంబొకటి నిర్మించఁబడినది. ఈ తూలయంబు ముందొక ప్రదేశంబున నెత్తయిన ధ్వజ స్తంభమును పాతిరి. ఆ గురుగోవిందు డూగిన ఉయ్యాల, తొడిగిన చెప్పలు గ్రంథ సాహెబ్ అను సిక్కుల పవిత్రగ్రంథము నేటి కీ యాలయములో భద్రపరుపఁబడినవి. భక్తులకు వీనినిఁ జూపెదరు. సిక్కుమతస్థు లీ దేవాలయమును నతిపవిత్రముగఁ భావించురు—

అర్చభట్టను / పసిద్ధ భారతీయ ఖగోళశాస్త్రజ్ఞుండు
క్రీ॥ శ॥ 476 తో బాటలీపుత్రంబందు జన్మించినాఁడు. అర్చ
శాస్త్రనిర్మాత కాటియ్యుండు. పాణినీసూత్రములకు వ్యాఖ్యాత
యయిన కాత్యాయనుండు నీ పాటలీపుత్రములోనే జన్మించిరి
ఆ కాలములోఁ బాటలీపుత్ర నగర ప్రాంతములో మోదాగు
చెట్లు విపరీతముగ నభివృద్ధిఁజెందినవట — దీనినిఁ బ్రాసస్య
మునుగూర్చి మహాకవి దండి తన దశకుమార చరిత్రము
లోను, కవికుల గురువు, మహాకవి కాళిదాసు తన రఘువంశ
కావ్యములో, నతి మనోజ్ఞముగఁ బ్రశంసించినారు.

పాటలీపుత్ర ప్రాంతమందు సాగిన పరిశోధనలఁబట్టి
యనేక పురాతన శిథిలంబులు బయల్పడెను. ఇందెనిమిది
పరుసలుగల మౌర్యుల మంటపము కనుగొనబడినది. ద్వాపర

యుగమందు హస్తినాపురమును పరిపాలించిన కౌరవ పాండవ భవనముల శిల్పపద్ధతులును, నీ పాటలీపుత్ర భవనములకుఁ బోలకలు గలవని కనుఁగొనఁబడినది. ఒకనాటి భారతీయ కళాసంపదకు స్థానమై, నాటి యార్యావర్త నగరంబులన్నిటికి మాణిక్యంబుగఁ భాసిల్లినది.

ఇప్పటి పాట్నాబంకిపూర్, ఆ పరిసర గ్రామంబు లన్నియు వ్యాపించియున్న ప్రదేశమంతయు బూర్వము పాటలీపుత్రముగా నుండెడిది. జరాసంధుఁడు పరిపాలించిన గిరివజ్రమీ పాటలీపుత్రమునకు సమీపముగా నుండెడిది. మగధరాజుకు బింబిసారుండు క్రీ. పూ. 519-491 రాజ గృహమును రాజధానిగఁ జేసికొని పాలించెను ఈ ప్రదేశ మును గౌతమబుద్ధుం డనేక పర్యాయములు సందర్శించి బోధలఁగ వించెను అజాతశత్రువును నుదయాశ్వుండు తన రాజధానిని రాజగృహమునుండి పాటలీపుత్రమునకు మార్చెను. అతం డీ పాటలీపుత్ర వైభవమునకు మిక్కిలి కృషిఁజేసెను.

ఇంతటి మహావైభవమును, నెంతో కీర్తిని, మఱెంతో విదేశాకర్షణను బొందిన పాటలీపుత్రమునకు నేటి పాట్నాకు నాటి ప్రాభవము, నానాటి యాత్రీకసందర్శన, ముందు ముందుఁ గలుగఁగలదని యింకెంతెంతో యాశింతుము.

కా రీ

కర్మభూమి యయిన భారతదేశమందు దాదా పయి
దారువందల సంవత్సరములు జైన బౌద్ధమతములు వ్యాపించి
నవి. అభిప్రాయభేదముల మూలముగ జైనమతమునకన్న
బౌద్ధమతము మిన్నఁగ రాజాకర్షణ, ప్రజాకర్షణఁ బొందినది.
అశోకుఁడు, హర్షుడు మున్నగు చక్రవర్తులు బౌద్ధమతమును
స్వీకరించి, దాని యభివృద్ధికి నధికంబైన కృషి నొనరించిరి.
దక్షిణోత్తర దేశములందేకాక, యాంధ్రదేశమందుఁగూడ
బౌద్ధమతము మిక్కిలి వ్యాప్తంబైనది. ఎన్నో సంఘారామ
ములు, చైత్యములు స్థాపింపఁబడినవి. ఆంధ్రచక్రవర్తులుకూడ
నీ బౌద్ధమతమును విశేషముగ నాదరించుటయేకాక, యనేక
గుహాలయములు, చైత్యములు నిర్మించిరి. అట్లు విశేషముగ
నిర్మించిన రాజులలో నాంధ్ర శాతవాహనరాజు లెన్నఁదగిన
వారు. వీరు క్రీ.పూ. 226 సంవత్సరములో నాంధ్రసామ్రాజ్య
మును స్థాపించి, షుమారు నాలుగువందలయేఁబది సంవత్స
రము లవిచ్ఛిన్నముగాఁ బరిపాలించిరి. వీరు బ్రాహ్మణ
మతాభిమానులైనప్పటికీ జైన బౌద్ధమతములను విశేషముగ
నాదరించిరి. వీరికాలమున భట్టిప్రోలు, అమరావతి, జగ్గయ్య
పేట, నాగార్జునకొండ, నాసిక్ కార్గీ, కన్హేరి మున్నగు
ప్రదేశములు గొప్ప బౌద్ధక్షేత్రములుగ రాజిల్లి, ప్రజాభి
మానమును సంపాదించుకొనినవి—ఆంధ్ర శాతవాహనులు

జగద్విఖ్యాతంబైన బౌద్ధసూపములు—విహారములు — గుహలయములను, బౌద్ధాలయములను నిర్మించి పోషించి, శిల్పకళను నభివృద్ధిచేసి, యసమాన యశమును బడసిరి. బౌద్ధభిక్షుకుల యారాధనకొఱకు నిర్మింపఁబడినవి చైత్యములు. వీనిని నిర్జనప్రదేశంబందు నిర్మింపక, భారతములందుఁ దొలువఁబడినందున గుహలని పేరుకలిగినది. గుహలందు సుందరమైన శిల్పకళ సంశోభిల్లుచుండును. వీనిలోపల విశాలంబైన, యందంబైన మందిరము లింద్రభవనమువలె నొప్పుచుండును.

ఆంధ్రరాజులు నిర్మించిన గుహలన్నిటిలోను, విశిష్టత శిల్పకళాప్రాభవము వెలుగొందఁజేయునది కార్తీ గుహాలయము: ఇది బొంబాయి పూనా పట్టణములమధ్య కార్తీయను ప్రదేశమున గలదు. ఆ స్థలమున నీ గుహాలయము నిర్మించుటచే దీనికి 'కార్తీ' గుహాలయంబని పేరు కలిగినది. భారత దేశంబందు నిర్మింపఁబడిన గుహాలయము లన్నిటికన్న, కార్తీ గుహాలయము సాటిలేని కళాఖండము. ఇది యత్యంత గంభీరముగను, నమిత సుందరముగను నొప్పుచుండును ఈ గుహాలయము పొడవు నూటయిగువదియారడుగులు. వెడల్పు నలువదియారడుగులు గలిగియుండును. అందుఁగల సుందరంబైన మందిరమునకు రెండుప్రక్కల నందము జిందియాడు గంభీరములైన స్తంభముల వరుస లున్నవి. ఈ స్తంభములకు వివిధ విధముల శిల్పకళానైపుణ్యము సంపాదవుచుండును. స్తంభముల యుపరిభాగమున సుందరంబైన మకుటము లింపొదవునటులఁ జెక్కఁబడినవి. ఈ మకుటములపైని

నేనుఁగుమీద నెక్కిన స్త్రీ పురుష విగ్రహములు శతాధి కముగాఁ జిత్రవిచిత్రములుగఁ జిత్రింపఁబడినవి. మందిరము వైకప్ప యర్థగోళాకృతిలోఁ గడుఁజక్కఁగా జెక్కఁబడినది.

ఈ గుహాలయమందుఁగల మందిరమునకు రెండు దిశల స్తంభముల కావలగుమ్మటాకారముగల గదు లెన్నియో యతి సుందరముగాఁ గనులవిందుఁగా బసందైన శిల్పకళ నింపొందుచందముగా నిర్మింపఁబడినవి. ఇందు శాద్ధభిక్షువులు నివశించుటకు నేర్పాటుఁజేయబడినవి ఈ మందిరములోపల నెదురుగా నొక శివాలయములోని గర్భగుడియందుఁగల శివ లింగమువలె స్థూపవిగ్రహము ఒకటి కలదు. అది స్వచ్ఛం బైన పాలరాతితో నిర్మింపఁబడినది. అమ్మందిరంబందలి లోపల భాగంబంతయు జిమ్మచీకటులఁ గ్రమ్ముకొని యుండును. ఆలయంబంతటఁ బశాంత గంభీర వాతావరణము అలుముకొని, యెట్టిచారికేనిఁ బశాంతిస్వాంతమునఁ బట్టు వడును. అచ్చటఁజేరినచో నెంత దుర్మార్గులకైన భక్తి యలవడఁగలదు.

ఏ మాత్రం బలికిడియయిననా, 'ఓం' అని ధ్వని వినఁ బడుచుండును. మందిరోపరిభాగమున నొకమూల గవాక్ష రంధ్రములను దొలిచిరి. అందుచేత శాద్ధారామ ప్రదేశంబగు స్థూపముకడ సూర్యకాంతు లా కిటికిగుండ వచ్చిపడును. అమ్మందిర ప్రకృతియంతయు నిశ్చలచిత్తమునకు, నిర్మల భక్తికిని, నిరుపమ మానముద్రకును, నిరంతరసాధనకు దోడ్పడుననుట కావంతయు సందియము లేదు.

ప్రశాంతము జీవితమును సంపాదించుట కా మందరం బెంతయో సహాయకారికాగలదు.

బౌద్ధభిక్షువులూ మందరమునఁజేరి జ్ఞానశక్తిని, యోగ మూర్తిని సంపాదించుకొందురు. అమ్మందిర శిల్పము లనల్ప కళావిశిష్టతను గల్పించి యాంధ్రశిల్పులు ప్రశంసాపాత్రులైరి.

నాటికిని నేటికిని నీ కార్తీ గుహాలయము గుహాలయము లన్నిటికీ దలమానికముగాగలదు. ప్రాచీనభారత కళా విశిష్టత, సంస్కృతి యీ కార్తీ గుహాలయము ప్రకటింపఁ జేయుచున్నది. దీనిని జయంతీపుర సంవాసియయిన యొక వర్తకుండు నిర్మించినాడు. ఇట్టి కళాఖండంబయిన కార్తీ గుహాలయము నతఁడు నిర్మించి, భారతదేశ ప్రాచీన కళా సంస్కృతి చరిత్రలో బంగారుటక్షరముల న్రాయఁబడిన వాడయ్యెను.

అనల్ప శిల్పాలకు, నపురూపచిత్రాలకు, భారతదేశ మత్యంత ప్రాధాన్యత వహించి ఖండఖండాంతరము లంద ఖండ విఖ్యాతిని సముపార్జించెననుటలో సందియమావంత లేదు. ఉండదు. ఉండబోదు.

కపిలవస్తు

ప్రతి యుగమునందు ధర్మమంశరించి, యధర్మము ప్రబలినపుడు భగవంతుడే దానొక యవతారమునుదాల్చి ధర్మమును స్థాపించుచుండును అట్టి భగవదవతారములలో గౌతమబుద్ధుని యవతారమొకటి కపిలవస్తురాజ్యము ఆర్యావర్తదేశమందు ప్రజాస్వామికపద్ధతులపై నేర్పడిన నాయకసత్తాక రాజ్యములలో నొకటి. ఈ రాజ్యము నేపాలు సరిహద్దులలో నున్నది. ఈ సామ్రాజ్యమును శాక్యవంశస్థులు పరిపాలించుటచే దీనికి శాక్యరాజ్యమని పేరు కలిగినది నేపాలునకు దగ్గరగా యిగ్గీవియాకలదు. దీనికి ఉత్తరదిక్కున సుమారు మూడున్నరమైళ్ళ దూరమున శాక్యరాజ్యముకలదు ఇప్పటి చిత్రాద్వై, రామ్‌ఘాట్, సారిద్వా, తిలాపురా-అను నాలుగు గ్రామములు కలిసి పూర్వము కపిలవస్తు నగరముగా నుండెడిది. శాక్యరాజుల భవనమును తిలాపురాయను గ్రామము దగ్గరుండెడిది. గౌతమబుద్ధుడు జన్మించిన లుంబినీవనము కపిలవస్తునకు పదిమైళ్ళ దూరమునగలదు.

ఈ లుంబినీవనము భగవాన్ పూర్ ఉత్తరభాగమున రెండుమైళ్ళ దూరమునను, పడేరియాకు నుత్తరమున నొకమైలు దూరమునకలదు. ఈ లుంబినీవనమునందు గౌతమబుద్ధుడు జన్మించెను. క్రీ. శ. 1066 సంవత్సరములో నొక శిలా స్తంభము బయటపడినది. దీనినిబట్టి గౌతమబుద్ధ భగవానుని సంస్మరించుటకొరకు నమ్మహాత్ముని జన్మస్థలములలో నశోక చక్రవర్తిచే స్థాపింపబడినది. అశోక చక్రవర్తి హిమవ

త్పర్వత పాదభూమిలో కొన్ని స్తంభశాసనములను చెక్కించి
నాడు. వానిలో నొకటి రుమ్మిందై స్తంభముమీఁదను,
మరొకటి గ్రీవియా స్తంభముమీదను, చెక్కింపబడినవి.
స్తంభ శాసనములు రెండు మాత్రము కనబడుచున్నవి.
అశోకుడు పట్టాభిషేకమయిన తన పదునాలుగవ సంవత్సర
మున కనక బుద్ధుని స్థూపమును మునుపటికన్న రెండింతలగా
విశాలపరచినాడు. ఆయన స్వయముగా నీ ప్రదేశమునకు
వచ్చి యిట నొక శిలా స్తంభమును నాటి తన మతాభిమాన
మును బుద్ధ భక్తియును పెల్లుగా వెల్లడించెను కనకముని
గౌతమబుద్ధుని మందవతరించిన బుద్ధులలో నొకడు. అశోక
చక్రవర్తి టుంబీని గ్రామమువారు ప్రభుత్వమునకు పూర్తి
పన్నలు చెల్లింప లేదని, ఊరి ఫలసాయమున నెఱిమిడవంతు
మాత్రము చెల్లించిన చాలునని పకటించెను.

క్రీ॥ శ॥ 7 వ శి తా బ్ద ము న చీనాయా టీకుఁడు
హుయాన్ యీ స్థలమును సందర్శించి, యిందశోకుఁడు
నిర్మించిన శాసనమును పరిశీలించి, యా ప్రదేశము గౌతమ
బుద్ధుని ప్రదేశమని నిర్ణయించెను. రుమ్మిందా స్తంభమునకు
పండెండుమైళ్ళ మారమున నిగ్గివమును పట్టణముగలదు.
దానికి నొకమైలు దక్షిణముగా నిగిలీసాగరమును గొప్ప
చెఱువుకలదు. దానికి పశ్చిమదిక్కున నిగ్గివియా స్తంభము
కలదు. ఈ ప్రదేశమునుగూడ ప్రసిద్ధ చీనాయాత్రీకుడగు
హుయాన్ సాంగు సందర్శించెను. అటనన్న శిల శాసనమును
నతఁడు చక్కగా పరిశీలించెను. అతడుకూడ నీ ప్రదేశమును
గౌతమ బుద్ధుని జన్మస్థానమని నిర్ధారణచేసెను. క్రీ॥ పూ॥

249 వ సంవత్సరమున అశోకుడు ఉపగుప్తుని వెంటబెట్టుకొని లుంబినీవనమునకు వచ్చెను. అమ్మహారాజచట కూరువేల బంగారు నాణెములను నచ్చటవారికి దక్షిణలనిచ్చి, యీ డేరాయి స్తంభములను రెండు నిర్మించినాడు. ఈ స్థలము నందు మాయాదేవి దేవాలయముకూడ కలదు. గౌతమ బుద్ధుని మరణానంతరము నతని యస్థికలను నిచ్చట వారు సిక్కిప్తమును గావించిరి. వారు దానిపై నొక సుందర స్థూపమును నిర్మించిరి. ఈ పవిత్రప్రదేశమును నిష్పామ సిప్రాహాయని పిలుచుచున్నారు. చైనాయాత్రీకుడగు పాహియాన్ వ్రాసిన పకారము రుమ్మిందై కి దక్షిణభాగమున తొమ్మిదిమైళ్ళలోగల సిప్రావయొద్దగలది కపిలవస్తు నగరమని తలపవచ్చును. పాహియాన్ యీ ప్రదేశమునకువచ్చి చూచునప్పటికి కపిలవస్తునగరము పూర్ణముగా శిథిలావస్థయందు కలదు. అదియుకాక నిర్జనమైయున్నది. అందుచేత నతండిట్లు వెల్లడించెను.

శాక్యముని గౌతమ బుద్ధునకు పూర్వము మువ్వరు బుద్ధులు జన్మించిరి. అవ్వారిలో కనకముని బుద్ధుడొకడు. అక్కనకబుద్ధుని జన్మస్థలమునకు తూర్పుగా షుమారొక యోజనమునకు లోపుగా నొక కపిలవస్తు నగరము కలదు. ఇందు జన్మించిన శుద్ధోదనుని కుమారుడైన గౌతమ బుద్ధుడు నాలుగవనాడు. ఇమ్మహానీయుని తరువాత మైత్రేయుండయి దవ బుద్ధుడు. క్రమచందుడు, కనకముని, కశ్యపుడు—అను మువ్వరు గౌతమ బుద్ధునకు ముందున్నవారు” అని చెప్పినాడు.

పాహియాన్ కపిలవస్తునగరమునకు నచ్చునప్పటికి
కపిలవస్తునగరమున రాజులేడు. పజలంతకన్న లేరు. సన్యా
సులుమాత్రము కొలదిమంది యుండెడివారు. ఇందు శుద్ధో
దనుడు నివసించు రాజభవన మప్పుడులేదు కాని ఈ ప్రదేశ
శమునమాత్రము శుద్ధోదనుని మాయాదేవి విగ్రహములు
మాత్రము కలవు కాని కపిలవస్తునగరమున గౌతమ బుద్ధ
భగవానునకు సంబంధించిన ప్రదేశము లనేకములు గలవు.
ఆ ప్రదేశము లమ్మహాత్ముని జ్ఞాపకార్థము స్థూపములు,
విహారములు నిర్మింపబడినవి లుంబినీవనమందొక యంద
మైన సరస్సు కలదు. ఇందు మాయాదేవి స్నానమును చేసి
నది. పిదప సరస్సునుండి గట్టుకువచ్చినది. ఇన్వలి కరుదెంచి,
యిరువదడుగుల వేసినది. ఆమెకు బిడప ప్రసవవేదనము
కొగి యొక మోదుగుచెట్టు కొమ్మ పట్టుకొనినది. అప్పుడు
గౌతమ బుద్ధుడు జన్మించినాడు. వెంటనే యా పవిత్రమూర్తి
వివశాంగి యయినది. ఆ తరుణమందు పుట్టిన బుద్ధుడెడడు
గులు నడిచినాడు. అప్పుడు నాగరాజు లిద్దరు వచ్చి యీ
శిశువునకు స్నానమును చేయించిరి

ప్రసిద్ధ చీనాయా లీకుడు పాహియాన్ కపిలవస్తు నగ
రమునకువచ్చి, గౌతమబుద్ధుని జన్మస్థలమిటుల శిధిలావస్థ
యందుండుట కన్నీరుమున్నీరుగా శోకించినాడు. కపిలవస్తు
దేశము నాలుగువేల లీలుండెదట. ఒక లీయనగా నారు
వందల ముప్పదిమూడు గజములు. అంతటి విస్తీర్ణము గలిగి
యున్నదన్నమాట. ఆ నగరము మధ్యస్థలము పదునెనిమిది
మైళ్ళ విశాలముగలిగి యుండెడిదట. దానికి చుట్టుగల

ప్రాకారమును మహాబలీయముగ, కొండరాళ్ళచేత గట్టిరి. దానికి ప్రక్కనే యగాధమైన యొక యగ ద్తకలదు. అందు చేత నది శత్రునిర్భేద్యముగ నుండెడిది. శుద్ధోదనుడు నివసించు రాజభవనము నగరమధ్యమునగలదు. అది యానాటికి శిథిలావస్థననున్నది. అందొక యందమైన విహారమును నిర్మించిరి. ఆ స్థలమున కీశాన్యమూలముగ నొక స్థూపము గలదు. అసితఋషి యచ్చటనే కూర్చుండి గౌతమబుద్ధునకు జాతకచక్రమువేసి, యతండు దివ్యపురుషుండు కాగలండని పలికినాడు.

కపిలవస్తు నగరమున గౌతమబుద్ధుడు దన బాల్యమున నాటలాడుకొను ప్రదేశము లనేకము లీనాటికి చిహ్నములుగ గనబడుచున్నవి. గౌతమబుద్ధుడు యశోధరను వివాహమాడి విహరించిన యుద్యానవనము నేటికి శిథిలావస్థ యుందున్నది. అమ్మహాత్ము డొకనాడు ఛన్నుడు రథము దోలగా నందధిరోహించి సాగిన నగరవీధుల చిహ్నములుకూడ కలవు. ఆ వీధులందు గౌతమబుద్ధుడు వ్యాఘ్ర గ్రస్తుని మృతకశేబరస్థలమును, శ్రమనుని చూచిన స్థలము నేటికిగలదు. తథాగతుండు నిర్వాణమునుపొందిన యనంతరము శాక్యరాజునకు నాయన యస్థికలలో నర్థశాగము స్వాధీనమైనది. ఆ శాక్యరాజు వానిని నిక్షిప్తమునుజేసి దానిపై నొక స్థూపమును నిర్మించెను. అది యెంతో మనోహరముగ, నేతపర్వముగ, కళావిశిష్టతగ, నిర్మింపబడినది. ఇది నేటికిని చెక్కుచెదరకయున్నది. దీనిని బౌద్ధసన్యాసులు సందర్శించి పోవుచుండురు. దీనికి ప్రక్కనే యొక సంఘా

రామము కలదు. ఇందప్పుడు జాడభిక్షువులు నివసించుటకు
 తగిన సదుపాయములుండెడివి. దీనికి తూర్పున ముప్పది
 యారుమైళ్ళ దూరమున నశోక చక్రవర్తి నిర్మించిన యొక
 స్థూపముకలదు. ఈ స్థలమునందే గౌతమబుద్ధుడు దన
 యాభరణములను రత్నాంబరములను దీసి ఛన్నున కిచ్చెను.
 ఈ ప్రదేశముననే యతడు శిరోముండన మొనరించుకొని
 కాషాయవస్త్రములను ధరించెను. ఇట్టి గొప్ప విషయమునకు
 జ్ఞాపకార్థముగ నందు సుందరములైన గోపూములు నిర్మింప
 బడినవి. శాక్యలు, కోలియలు, బులీలు, భగ్గులు, కలములు
 మోరియోలు, మల్లులు, లిచ్చలీలు, అను నెనిమిదిమండ
 క్షి తియవంశీయులు గౌతమబుద్ధుని ర్యాణానంతరము ఆ మహా
 త్ముని యస్థికిలను గోరిరి. నారికి సమీపమున బుద్ధదేవుని
 అస్థికిలను పంచబడినవి. కపిలవస్తుకు సమీపముగ నిగ్రోధ
వనమున్నది ఇప్పుడది యొక దిబ్బగానున్నది. ఆ నిగ్రోధ
మఠమునందు బుద్ధుడు జ్ఞానియై తిరిగి కపిలవస్తు నగరమునకు
రాక యందు నివసించెను. అక్కడకు భార్య యశోధరయు,
కుమారుడు రాహులుఁడు మున్నగువారువచ్చి బుద్ధ భగ
వానుని దర్శించిరి. బుద్ధభగవానుడన్వారికి హితబోధచేసి
తన సిద్ధాంతములను ప్రబోధించెను. వెక్కురచ్ఛోటనే గౌతమ
బుద్ధుని సందర్శించి, సన్యాసమును స్వీకరించి జాడభిక్షువులైరి.
 శుద్ధోదనుడు పరిపాలించు కాలమున నీ కపిలవస్తునగర
 మెంతయో మహోన్నతదశ నందెను అనాటి పట్టణములలో
 మిన్నయైన కీర్తిని నందినది. బుద్ధుడు జ్ఞానియైన పిదప
 నతఁడు కపిలవస్తునగరమునకు రెండుసారు లరుదెంచెను.

గౌతమ బుద్ధుని నిర్యాణానంతరము శాక్యవంశీయులను
 విరూధక మహీపాలుడు యుద్ధమున నోడించి యా రాజధానిని
 సర్వనాశనమును గావించెను. || కీ॥ శ॥ 5 వ శతాబ్దమునాటికి
 నీ పట్టణమున ప్రజలు లేక యరణ్య పడేశమైనది. శాక్యవంశ
 రాజులు నివసించిన స్థలములందు స్థూపములను మాత్రము
 నిర్మించిరి. అమ్మహాత్ముడు నిర్యాణమునుజెంది రెండువేల
 యయిదువందల సంవత్సరములైన పిదప నా పట్టణము మరల
 పూర్వవైభవమును పొందగలిగినది. అందిప్పు డందము
 లయిన కట్టడములను నిర్మించిరి. నాటి నైభవ మీ నాటికి
 గనబడుచున్నది. ప్రాచీనకాలముం దమిత మహాన్నత దశ
 నందుండి, ధర్మసంస్థాపనమును గావించిన గౌతమ బుద్ధ
 దేవుని పవిత్ర జన్మస్థలము కపిలవస్తునగరము. అందానాడు
 విలసిల్లిన సుందరతరమైన సౌధములు, ప్రజాశాంతి జీవన
 ములు, చరిత్రలో బంగారు టక్షరములలో లిఖింపదగినది.
 అపర విష్ణావతారమైన బుద్ధుడు యుగయుగములుగ పవిత్ర
 సంస్మరణీయుడయ్యెను. అమ్మహాత్ముడు జన్మించిన పవిత్ర
 కపిలవస్తు నగరముకూడ నత్యంత పుణ్యప్రదమైన యాత్రా
 స్థలము. ఇట్టిమహత్తర పురుషులను, మహత్తర నగరము
 లను గలిగిన మన భారతభూమి యెంతయో కృతార్థత
 గనినదనుటలో నొక్కొంత సందేహముండదు. ఉండబోదు.
 ఉండదు.

విక్రమశిలా

ప్రాచీన భారతదేశమునందు ప్రజాస్వామిక ప్రభుత్వములుగాని, రాజ ప్రభుత్వములుగాని విద్యావిషయములందు మిక్కిలి జాగరూకత వహించినవి. ఎక్కవ ధనమును వ్యయపరచి విశ్వవిద్యాలయములను స్థాపించిరి. అందు వివిధకళలు, ప్రాచీన సంస్కృతివిద్యలు బోధింపబడుచుండెడివి. ఈ విద్యాలయములందు దుద్దండలైన పండితులచార్యులై యుండెడివారు. ఇందాచార్యులకు విద్యార్థుల కవినాభావ సంబంధముండెడిది. అందుచేత విద్యార్థు లాయా విశ్వవిద్యాలయములందు చదివి పరిపూర్ణ విద్యావేత్తలయ్యెడివారు. అట్టి విద్యాలయములందు కీర్తికొంచినది విక్రమశిలా విద్యాలయమొకటి. విక్రమశిలా విద్యాలయమును క్రీ॥ శ॥ ౪ వ శతాబ్దము చివర వంగదేశపురాజగు ధర్మపాలుడు స్థాపించినాడు. ఇది బీహారులో నున్నది. కాని కొందరిది భాగల్పూరు జిల్లాలోని సుల్తానుగంజ్ యొద్ద నున్నదనియు మరికొందరు భారగాన్ సమీపమునగల సిలాన్ యొద్ద నున్నదనియు అందురు. ఇంక విదేశ చారిత్రక ప్రశోభకులిచ్ఛటకువచ్చి మిక్కిలి పరిశోధించి భాగల్పూరు జిల్లాలోని పతాన్ కొండయొద్దనో లేక నలందాకు సమీపముననో హుల్పాగంజి సమీపమునగల కీవూరు ప్రాంతమున గలదనిరి. గంగానది యొడ్డున నొక కొండమీద నీ విక్రమశిలా విద్యాలయముకలదు. ఇచ్చట

నారు కళాశాలలున్నవి. విద్యాలయభవనంలోనే నూట ఎనిమిదిమంది పండితులకు భోజన నివాసాది వసతులను నేర్పరుపబడినవి. ఈ విద్యాలయాచార్యులకేకాక, యితరాచార్యులకు యాత్రీకులకు దగిన వసతులేర్పరుపబడినవి. ఇందొక పెద్ద విహారమును నిర్మింపబడినది. దానిచుట్టు నొక బ్రహ్మాండమైన ప్రాకారము నిర్మింపబడినది. ఆ ప్రాకారమధ్యన నొక పెద్ద దేవాలయమును, బౌద్ధ కళావిశిష్టతను, సాంప్రదాయమును విలసిల్లునట్లు నిర్మింపబడినది. ఈ దేవాలయము చుట్టును చిన్నచిన్న దేవాలయములుకూడ నిర్మింపబడినవి. ఇవికూడ బౌద్ధకళా విశిష్టతను, బౌద్ధ సంస్కృతిని వెదజల్లుచున్నవి. ఈ విశ్వవిద్యాలయమునకు బుద్ధజ్ఞానపాదుడను పండితుడు ప్రథమాచార్యుడు. ఈయనను నీ విశ్వవిద్యాలయ స్థాపకుడైన ధర్మపాలుండు నియమించెను. ఈ పండితుండు సకల విద్యాపారంగతుండు. అఖిలశాస్త్రవేత్త. తపస్సంపన్నుడు. అందుచేత నా నాడీ విద్యాలయంబు విదేశ విద్యార్థులనుగూడ నాకర్షించినది. ధర్మపాలుఁడీ విశ్వవిద్యాలయమును, నలందా విశ్వవిద్యాలయమును పోషించినాడు. ఈ రెంటి పోషణకు నొక సంఘము నేర్పరచెను. ఈ సంఘ సభ్యులే యీ రెంటి కార్యకలాపములను జాగరూకతగా నిర్వహించెడివారు. రెండు నన్యోన్యసహకారమున నుండెడివి. వీనియందు క్రమశిక్షణ, విద్యాభోధన నైతికపాలన మున్నగునవి ఎంతో ప్రశంసనీయముగా నుండెడివి.

నలందా విశ్వవిద్యాలయాచార్యులను, విక్రమశిలా విద్యాలయమందును, విక్రమశిలా విద్యాలయాచార్యులను

నలందా విశ్వవిద్యాలయమందును నవసగమునుబట్టి మార్పు
చుండెడివారు. విక్రమశిలా విద్యాలయముల భవనముల
మీద నాచార్యుల విగ్రహములందు చదివి పండితులయిన
వారి విగ్రహములందముగా మలచబడినవి. ఈ విశ్వ విద్యా
లయమునకు ననుబంధమును గావింపబడిన కళాశాలలో
నొక్కొక్కదానియందు నూటయెనిమిదిమంది పండితులుం
డెడివారు. వీరందరు సకల విద్యాపారంగతులు. విజ్ఞాన
మూర్తులు. ఈ విక్రమశిలా విద్యాలయమందున మధ్య
ప్రదేశమున నారు ద్వారములుగలవు. వీరికడ నాచార్యులే
ద్వారరక్షకులుగకూడ పనిచేసెడివారు. విద్యార్థులను సమ
యము తప్పక లోనికిరానిచ్చెడివారు. ఇందు ప్రధాన సింహ
ద్వారముకడ దక్షిణదెక్కున నాగార్జునుని చిత్రమును వామ
దిక్కున నసితుని చిత్రమును లిఖింపబడినవి. వీనికి నాచార్య
వర్మలు, విద్యార్థులు ముందు పూజించెడివారు. ఇందు
చదివి యుత్తీర్ణులైనవారికి పండితయను బిరుదమే మహా
రాజుచే నొసగబడును. ఆకాలమున నది గొప్ప బిరుదు.
దీనిని బొందుటకెంతయో కష్టించి చదివినగాని లాభములేదు.
ఇట్టి మహాన్నతమైన బిరుదును బొందినవారిలో నరేంద్రకు
చెందిన ఆచార్య జెతారి, కాశ్మీరమునకు చెందిన రత్నవజ్ర
డతిముఖ్యులు. వీరివిద్యాలయమున నేడేండ్లు విద్యనభ్యసించిరి.
వీరు మిక్కిలి పట్టుదలతోను, ఎక్కువ శ్రద్ధతోను చదివి
యీ బిరుదును సంపాదించిరి. ఆ కాలంబున వీరికి నెనతేసి
గౌరవము లభించినది. క్రీ. శ. పదవశతాబ్దమునందు చణ
కుండనురాజు పరిపాలించెను. ఆ రాజుకూడ నీ విశ్వవిద్యాల

యంబును మిక్కిలి గౌరవించెను. ఈ రాజేంద్రుని కాలములో నీ విశ్వవిద్యాలయములందు నారుగురు ప్రసిద్ధ పండితులను నిండలి యారుద్వారములకు రక్షకులుగ నియమింపబడిరి. నారు ఆచార్య రత్నాకరశాంతి కాశ్మీరుకు చెందిన వాగ్విశ్వర కీర్తి నరోపుండును, ప్రజ్ఞాకరమతి, రత్నవ్రజాడు గాఢదేశము నకు చెందిన జ్ఞానశ్రీముఖులనువారు. వీగు అఖిల శాస్త్ర తే త్రలు. ఈ విశ్వవిద్యాలయాధ్యక్షపీఠమున అలంకరించిన ప్రథమాచార్యుడు బుద్ధజ్ఞానపాదుని తరువాత నధ్యక్షపీఠమును వహించినవారు || కీ॥ శ॥ || వ శతాబ్దమునకు చెందిన శ్రీ జ్ఞాన అసితుండు మిక్కిలి కీర్తిగనినవాడు. ఆనాటి ఆచార్యపీఠము నందరిలోని శిరోరత్నమణి పేరెన్నికగన్నవాడు. ఈయన కాలమున స్తవీరరత్నాకర పండితుండు బౌద్ధామర శాఖాధ్యక్షుడుగ నుండెను. ఈ విశ్వవిద్యాలయాచార్య పండితుడు విదేశములకుపోయి గొప్పగ సన్మానింపబడెను.

ఇందు పనిచేయు నాచార్యులెల్లరుద్దండ పండితులు. అందుచేత విదేశములందలి ప్రజలు, పండితులు, వీరి జ్ఞాన బోధకు ముగ్ధులైరి. అందుచే జనులు వీరిని దైవసమానులుగ భావించి పూజించెడివారు.

విక్రమశిలా విశ్వవిద్యాలయాచార్యు లతిపుణ్యమూర్తు లని బౌద్ధభిక్షువులలో నత్యుత్తములని ప్రస్తుతించిరి. వీరు గావించిన సేవ సాక్షిలేనిదని మిక్కిలి ప్రేమతో నెక్కువగా గౌరవించిరి. టిబెట్టుదేశమున నా కాలమున బౌద్ధమతంబున ననేక భేదాభిప్రాయములు కలవు. అందుచేత వానినన్నిటిని

సవ్యసరచి యేకాభిప్రాయముగ నొనరించుట ఆ దేశపురాజు
 కర్తవ్యమని తలంచెను. అటుల గావించుటకు అసితుండు
 మిక్కిలి సమర్థుడని యా నరపాలుడు భావించెను. మెటనే
 యాతడు నాగతోషులోత్సాస్వి అను బౌద్ధసన్యాసిని
 విక్రమశిల విద్యాలయమునకు పండితుని కొనిరమ్మని టిబెట్టు
 పాలకుండు పంపెను. ఆ కాలమున విక్రమశిలా విశ్వవిద్యాల
 యమునందు బౌద్ధమత పీఠమునకు స్తవీర రత్నాకరుండు
 అధ్యక్షుడుగా నుండెను. నాగతోషుండు విక్రమశిలకువచ్చి,
 రత్నాకరుని సందర్శించి టిబెట్టు పాలకు నాహ్వన మంద
 చేసెను. ఆ సమయమున బౌద్ధ మహాసభ విక్రమశిలయందు
 జరుగుచుండెను. ఆ సభయందు 8 వేల బౌద్ధభిక్షుకులు
 పాల్గొనుచుండిరి. అందు నాగతోషుండుకూడ పాల్గొనెను.
 ఆ సభకు విద్యాకోకిలుండును మహావిన్యావేత్త అధ్యక్షుం
 డుగా నుండెను. అమ్మహాసభకు అమ్మహారాజుకూడ చను
 దెంచెను. వీరవ్రజుండను నొక బౌద్ధ సన్యాసికూడ సభకు
 వచ్చెను. అంత నచ్చటకు రాగానే బౌద్ధ భిక్షుకులంద
 రునికి లేచి నిలువబడిరి. దీపంకర శ్రీ అజ్ఞాన అసితుండు
 సమావేశము ముగియువేళకు వచ్చెను. సమావేశము చాల
 గొప్పగజరిగెను. టిబెట్టు సన్యాసియైన నాగతోషులోత్సాస్వి
 శ్రీ॥ శ॥ 1035-1038 వరకు విక్రమశిల బౌద్ధమతమందుండెను.
 శ్రీ అజ్ఞాన అసితునితోపాటు నక్కడ నుంటున్న వీరసింహుడనే
 యతండుకూడ గొప్ప పండితుండు. అసితుండు టిబెట్టుదేశంబు
 నకు బోవుట కెంతయో ప్రోత్సహించెను. టిబెట్టుపాల
 కుండు పంపిన ఆహ్వానంబును ఆధరణంబులను, అమూల్య

వస్తువులను నాగతోషుండు స్వయంబుగ నసితనకు నంద
జేసెను. పిదప నసితుండు టిబెట్టు దేశంబునకు పోయెను.
అచ్చట నసితుని మూడువందలమందిగల యాశ్వికదళముతో
నూరేగింపుతో టిబెట్టునకు గొంపోయిరి. అచ్చట నతడు
ఆదేశంబునగల బౌద్ధమత భేదాభిప్రాయంబులన్నియు తొల
గించి యుత్తమ బౌద్ధ ధర్మసూత్రంబులను సమన్వయ
పరచెను. అది లామానిజర అను నూతన మతమునకు నొంది
యయినది. అసితుండు మహారాజు కోరికపై నెన్నియో
సంస్కృత గ్రంథములను టిబెట్టుభాషలోని కనువదించెను.
అమ్మహారాజు అజితు డనువదించిన గ్రంథము లెన్నియో
యభివృద్ధికి ప్రచారంబులోనికి తెచ్చెను. విక్రమశిలా విద్యా
లయ ప్రథమాధ్యక్షుండగు బుద్ధ జ్ఞానపాదుండు రచించిన
సంస్కృత మంత్రశాస్త్ర గ్రంథము లిప్పటికీ టిబెట్టు భాషలో
కలవు. అమ్మహాపండితుని తరవాత ఆ గ్రంథములన్నియు
విశ్వవిద్యాలయములందు బోధింపబడుచుండెను. ఇదికాకి
యీ విశ్వవిద్యాలయమున వ్యాకరణ వేదాంత తర్క-ధర్మ
శాస్త్రంబులు బోధింపబడుచుండెడివి. పద్మసంభవుడను పండి
తుడే విశ్వవిద్యాలయంబున నుండెడివాడు. అతడుకూడ
టిబెట్టుదేశము నందుండెను. ఆయన శిష్యుండు విరోచనుండు
విక్రమశిలలో నివశించి బౌద్ధమతంబును ప్రచారము గావిం
చెను. అతడు మిక్కిలి పండితుడగుటచే సంస్కృత, అనేక
బౌద్ధగ్రంథములు మంత్రతంత్ర గ్రంథములు రచించెను.
పీనిలో నేటికీ కొన్ని టిబెట్టుభాషలో అనువదింపబడి మిక్కిలి
ప్రచారమందున్నవట — అటుపిమ్మట విరోచనుండుకూడ

టిబెట్టుదేశమునకు పోయెను. ఈ విశ్వవిద్యాలయమందుగల ఆచార్య జతారికూడ మహాపండితుడు. ఇతడు గ్రాహ్మణ వంశమునకు చెందినవాడు. చణకుని పరిపాలనాకాలమునందు ప్రసిద్ధిచెందిన పండితులలో నగ్రగణ్యుండు. ద్వారరక్షకుండు రత్నాకరశాంతికి ఆచార్యుడైతడు.

విక్రమశిల విద్యాలయములందు అనేక పండితాగ్రగణ్యులిప్పటికి చిరస్మరణీయులుగానున్నారు. వారు కమలకువిశుండు. నరేంద్రశ్రీజ్ఞాన దానరక్షితుడు, అభయంకరగుప్తుడు- శుభంకరగుప్తుడు- సనయక శీథర్మాకరశాంతి, శాక్యశ్రీపండితుడు, నలందా, తక్షశిల, వల్లభి విశ్వవిద్యాలయంబులు మిక్కిలి ప్రఖ్యాతి గాంచినవి. క్రీ.శ 1176 సంవత్సరమునందు తురుష్ములీ విశ్వవిద్యాలయముపైబడి ధ్వంసము గావించిరి. ఎందఱికో బౌద్ధభిక్షకులను కూల్చిరి. బౌద్ధమతగ్రంథములు లభించినవి దహించిరి. క్రీ.శ 1203 సంవత్సరమున భక్తియారుఖిల్లి అను మహమ్మదీయుండు సశేష శిథిలములనుగూడ పూర్తిగా నాశనమును గావించినాడు-

ఆ కాలమున కాశ్మీరమునకు శాక్యశ్రీ పండితుడధ్యక్షుడుగా నుండెను. మహమ్మదీయు లా పండితునిగూడ దయాదాక్షిణ్యములులేక బాధించిరి. అతడెటులో తప్పించుకొని కొందఱు బౌద్ధసన్యాసులను నెంటబెట్టుకొని టిబెట్టుదేశమునకుపోయెను. ఈ విక్రమశిలా విశ్వవిద్యాలయము దాదాపు 400 ల సంవత్సరములు ఖండాఖండాంతరముల అఖండాకీర్తిని పొందినది. విదేశవేత్తలనుగూడ నాకర్షించిన భారత

దేశ విశ్వవిద్యాలయములన్నిటిలో నసమానకీర్తిని పొందినది. ఈ దుష్కరకీర్తిగనిన యీ విద్యాలయము ముష్కరతురుష్కులవలన క్రీ॥ శ॥ 1203 సంవత్సరమున పూర్తిగా విధ్వంసమైనది. ఒకనాడు తన పండితులను విదేశములకంపి వివిధ ఖ్యాతినిపొందిన ఆ విద్యాపీఠము - ఒకనాడు వివిధ ధర్మవేత్తలనుగలిగి వివిధదేశాల యశమునుబొందిన ఆ విద్యాపీఠము, ఒకనాడు తన పండితులచే వివిధ గ్రంథములను వ్రాయించి వివిధ దేశములందున విఖ్యాతినొందిన ఆ విద్యాపీఠము - కాలగర్భమున కలిసిపోయినది - ఆ విశ్వవిద్యాలయ ప్రణాళికులు - ఆ విశ్వవిద్యాలయ పండితశ్రేష్ఠులు-ఆ విద్యావేత్త మహత్తర గ్రంథరాజములు మున్నుండు తిరిగి వెలయగలవని ప్రాచీన భారతసంస్కృతి మరల పునరుద్ధరింపబడగలదని, తిరిగి విదేశములందు మన వైభవ విఖ్యాతి ఆశిల్లగలదని ఆశింతుము.

ప్రతిష్ఠాన నగరము

ప్రాచీన భారతదేశము నందెన్నియో పట్టణము లెన్నెన్నో కళలకు మరెన్నెన్నో వైభవములకు స్థానములై యుండెడివి. వానిలోఁ ప్రతిష్ఠానపురమొకటి. ఈ నగరము బొరంగాబాదుకు షుమారిరువదిమైళ్ళ దూరమునగలదు ఇది పవిత్ర గోదావరినదియొడ్డున విశాలమైన నగరముగానున్నది. ఈ పట్టణము క్రీ॥ శ॥ 150 సంవత్సరమున నిర్మింపబడినటుల తెలియుచున్నది. ఇప్పుడు దీనిని పైతాన్ అని పిలువబడు చున్నది. అది ఆనాటి రేవుపట్టణములన్నిటికన్న ముఖ్యమై యున్నదని గ్రీకు యాత్రీకుడు భారతదేశమునకువచ్చి దీనిని చూచి పెరిప్లస్ ఆఫ్ ఇరిత్రయవస్ అను గ్రంథమునఁ బేర్కొని నాడు. ఆ శతబ్దముందు సోపారా, కల్యాణ మున్నగు రేవు పట్టణములున్నట్లుకూడ తెలిపినాడు.

క్రీ॥ శ॥ 200 వ సంవత్సరమున ఆంధ్ర శాతవాహనులు ప్రతిష్ఠానపురమును దమకు ముఖ్యపట్టణముగ నొనరించుకొని పరిపాలించిరి. టారిమీయను విదేశ యాత్రీకుడు భూగోళ మను గ్రంథమును రచించెను అందు గౌతమీపుత్ర శాత కర్ణి కుమారుడగు వాసిష్ఠపుత్ర పులమావి ప్రతిష్ఠానపురమును రాజధానిగఁ జేసికొని పరిపాలించినాడని తెలియుచున్నది. ఆనాడు ప్రతిష్ఠానపురము మహావైభవమున మహాకీర్తిని విరాజిల్లి సర్వకళలకు కాణాచియైనదని యతడు వర్ణించెను.

మగధసామ్రాజ్యమును పరిపాలించిన మౌర్యవంశజులలో చివరివాడు బృహద్రథుడు. మంత్రి పుష్పమాని. క్రీ. పూ॥ 185 వ సంవత్సరమున బృహద్రథుని చంపి సింహాసన మాక్రమించి పరిపాలించెను. అతని వంశమే సుంగవంశము. ఆ సుంగవంశరాజు దాదాపు 112 సంవత్సరములు పరిపాలించెను. ఈ వంశమునఁ గడపటివాడు దేవభూతి. ఇతని మంత్రి వసుదేవుడు ఇతఁడు దేవభూతిని వధించి పరిపాలింపదొడఁగెను. ఇతని వంశమే కాణ్వావంశము. ఈ వంశజులు పరిపాలించిన పిదప వీరిలోఁ జివరివాఁడగు సుశర్మను ఆంధ్ర చక్రవర్తియైన శ్రీముఖ శాతవాహనుడోడించి, మగధను స్వాధీనమొనరించుకొనెను. నాటినుండి మగధ ఆంధ్ర సామ్రాజ్యమున కలిసిపోయెను. శాతవాహనవంశము శాలివాహనవంశమైయున్నది. ఈ వంశమునకు మూల పురుషుడు శాలివాహనుడు - ఇది ప్రాకృత భాషానామము. శాతకర్ణి యనునది బిరుదము. శతకర్ణి యనగా నూరు చెవులు కలవాడని యర్థము. ఈ రాజులు రాజ్యవ్యవహారములను నూరు చెవులతో నాలింపుచు, రాజ్యమతి శక్తివంతముగా పరిపాలించెడివారు.

శాలివాహను డొక బ్రాహ్మణపు తికకు జన్మించినవాఁడు ఆమె తన యన్నలతోఁ గాలవశమునఁ బ్రతిష్ఠానగరమునకువచ్చి యొక కుమ్మరివాని యింట నివసింపదొడగినది ఒక దినమున నామె గోదావరికి స్నానార్థమైపోయెను. ఆ తరుణమున నాగరాజు విహారార్థమై యచ్చటకు వచ్చెను.

ఆమెనుచూచి యతడు మోహించి తన కోరికను వెల్లడించెను.
ఆ కన్య యతనిచూచి భయపడి సమ్మతించెను. అతడామెను
కూడి యనుగ్రహించెను. ఆ బ్రాహ్మణ బాలికకు కాలక్రమ
మున కుమారుడు జన్మించెను. అతడే శాలివాహనుడు.
ఇతడు కుమ్మరివాని గృహముననే పెరిగి విద్యాభ్యాసనాదు
లను గావించి సాటిలేని మేటివీరుడయ్యెను.

ఉజ్జయినిని పరిపాలించు విక్రమార్కుడు తన కొక
బ్రాహ్మణకన్యకు పుట్టిన వానివలన మరణము రానున్నదని
యాస్తానదైవజ్ఞులవలన నెఱిగి యట్టివాడెందున్నాడో తెలిసి
కొని రమ్మని భేతాళునంపెను. ఆ భేతాళు డన్ని పట్టణము
లందు తిరిగి, చివరకు ప్రతిష్ఠానపుర మందుండినట్లు తెలిసి
కొనెను. అతడా నిషయమును రాజున కెఱిగించెను పిమ్మట
శాలివాహనుని, అవక్రపరాక్రమ శోభితుడైన విక్రమార్కుఁ
డెనుకొనెను. విక్రమార్కుఁడతని ధాటికాగలేక మోడి
మరణించెను. పిమ్మట శాలివాహనుఁడు రాజ్యమును స్వాధీన
మును జేసికొని పరిపాలింప దొడంగెను. గుణాధ్యుండను
ప్రతిభాశాలి యతనికి మంత్రియైయుండెను. ఈ గుణాధ్యుడు
బృహత్పథను పైశాచీబాషలో రచించెను. ఒకానొక యక్షు
డొక శాపమున కారణభూతియను పేరుగల పిశాచియై
యరణ్యమందు దిరుగజొచ్చెను. ఒకనాడు శాలివాహనుని
మంత్రి గుణాధ్యుఁ డడవికిపోయెను ఆ పిశాచి, యిమ్మంత్రి
యతి సమర్థుడని బృహత్పథను నతనికిఁజెప్పెను ఆ గుణా
ధ్యుడు బృహత్పథను తన రక్తముతో లిఖించెను. అంతట

నా యక్షునకు శాపము తీరినది. అమ్మహాకావ్యమును నమ్మహామంత్రిశేఖరు డమ్మహారాజున కర్పింపుచు, దాని వృత్తాంతమంతయు నెరిగించెను. శాలివాహను డా గ్రంథము రిక్తముచే లిఖింపబడినదని యెరింగి, దానిని స్వీకరించుటకు సమ్మతించక పోవుటచే నతడు కొన్ని భాగంబులను దహింప జేసెను. కొంతకాలంబు గడిచినపిదప నా సశేషభాగంబు లందలి విశేషంబుల నెరిగి యా గ్రంథమును కావలెనని కోరెను. అప్పుడు మిగిలిన భాగములను గుణాధ్యుడు రాజున కందజేసెను. ఆ బృహత్పథను సోమదేవుడను మహాకవి కథాసరిత్యాగమును పేరుతో సంస్కృతమున రచించెను. ఇందు శాతవాహనునిగూర్చి చిత్రములైన కథలున్నవి పుర్రవము దీపకర్ణుండను నృపుండు గలండు అతండు సంతాన హీనుండై యుండెను. ఆ కారణంబుచే నతండు దుఃఖిస్వాంతుడై యుండెను. ఒకనాడు కలలో శివు డా నృపాలునికి గన పడి మహారాజా విచారపడకుము, నీవు రేపు వేటకై యరణ్యమునకుఁబోమ్ము. అచ్చట నొక బాలుడు సింహమునెక్కి తిరుగుచు నీకు కనబడును. వానినిదెచ్చి పెంచుకొనుము. అతండే నీ కుమారుడు. అతనివలన నీవు నీ వంశము మిక్కిలి ఖ్యాతిచెందగలదని చెప్పెను. మరునాడు దీపకర్ణుం డరణ్యమునకు శివుడు చెప్పినటులపోయెను. అత డటునిటు తిరుగుచుండగ, నొకచోట కొక బాలుడు సింహముపై నెక్కి తిరుగుచుండెను. అప్పుడు దీపకర్ణ తన బాణంబు సింహముపై సంధించెను. అది బాణము తగిలినవెంటనే, నిజరూపమును బూని యక్షుడై “గాజా కలతనొందకుము. ఈ బాలుని

గైకొనిపోము. ఇతడు మిక్కిలి బలశాలియై ఎక్కన
విఖ్యాతి నందగలఁడని మాయమయ్యెను. అతడే శాలి
వాహనుడు

క్రీ॥ పూ. 73వ సంవత్సర ప్రాంతమున మాత్రము ప్రతి
ష్ఠానపురము అత్యంత శోభాయమానముగ విరాజిల్లినది.
ఆ శతాబ్దమున శ్రీముఖ శాతవాహనుఁడు సామ్రాజ్యమును
నేకచ్ఛత్రాధిపత్యముగ పరిపాలించినాడు. ఇతడు మహా
వీరుడు. ఆంధ్రవీరుల అఖండ ప్రచండశౌర్యమును దిబ్బిండల
మున సాటిలేని మేటికీర్తితో చాటినవాడు. ఇతడు సుమారు
23 సంవత్సరములు పరిపాలించెను. పిదప నీ సృపాలుని తరు
వాత కృష్ణశాతవాహనుడు సింహాసన మధిష్ఠించెను. ఈతని
పరిపాలనలో ప్రజలు మిక్కిలి సుఖములను నెనలేని వైభవము
లనుపొందిరి. విదేశయాత్రీకులీతని కాలమున పురవైభవమును
నిటుల వర్ణించిరి. ఎటుజూచిన ఆకాశమునంటు మేడలతి
మనోహరముగనున్నవి. అందమైన వీధులుగలవు. రాజధవ
నము శత్రువులకు జాడరాకుండును. కృష్ణశాతవాహనుని
తరువాత శ్రీ శాతకర్ణుడు పరిపాలించెను. ఈయన కాలము
నందుకూడ ఆంధ్రసామ్రాజ్య మతి శోభాయమానముగ
నుండెను. ఈయన తరువాత శాతవాహనులలో గౌతమీ
పుత్ర శాతకర్ణి చెప్పదగిన గొప్పరాజు. యవనులను శకులను
పారదోలి ఆంధ్రసామ్రాజ్యమును విస్తరింపజేసెను. తరు
వాత ఇతని కుమారుడు వసిష్ఠపుత్ర శ్రీపులమావి. ఆంధ్ర
సామ్రాజ్యమును పరిపాలించెను. ఈ భూపాలుని కాలము

నందు ఉత్తరకెనకాలోని వెజయంతి పట్టణము, దక్షిణాన గుంటూరు మండలములోని అమగావతీ మిక్కిలి వైభవమున విరాజిల్లినది ఆ కాలములో ప్రతిష్ఠానపురము, నాసికనగరము మిక్కిలి యభివృద్ధిచోన, నెక్కువ విఖ్యాతితోను విరాజిల్లినవి. ఆంధ్రశాతవాహనుల కాలమున ప్రతిష్ఠాననగరము గొప్ప వ్యాపార కేంద్రముగా, కళాకేంద్రముగా ప్రకాశిల్లినది. విదేశ వ్యాపారస్థులకు యాతీకులకుమిక్కిలి నెలవైయా నాటిసుందర పట్టణములలో నెక్కువ విఖ్యాతిగాంచినది. మహాభక్తుడైన జ్ఞానేశ్వరమహానీయుడు ప్రతిష్ఠానపుర బ్రాహ్మణులకడనుండి తన శుద్ధిపాత్రను స్వీకరించెను. ప్రఖ్యాత ధర్మశాస్త్ర గ్రంథమును రచించిన హేమాద్రి ప్రతిష్ఠానపురమున జన్మించి రాజాదరణమును మిక్కిలి గవినవాడు. చతుర్వేద చింతామణి యను గొప్ప ధర్మశాస్త్రమును రచించిన హేమాద్రి యిందు మంత్రిగానుండి పరిపాలించినాడు. హరినీల ముక్త ఫాలయను దివ్యభాగవత గ్రంథములను రచించిన బోపదేవుడీ ప్రతిష్ఠానపురమున జన్మించి విఖ్యాతినందినవాడు. మహారాష్ట్ర భక్తుడైన ఏకనాథుండిందు నివశించి తరించెను. ఈ మహాభక్తుడు క్రీ॥ శ॥ 14వ శతాబ్దమున నున్నవాడు. జగద్గురువు, జనార్దనస్వామి యీ ప్రతిష్ఠాన పురమునందున్న మహానీయుడు. ఈ మహానీయునికడ ఏకనాథుండు జ్ఞానేశ్వరి అమృతానుభవంబులగల గ్రంథములను పఠించినాడు. ఏకనాథుడు మహాభక్తుడై వితలమంత్రి పదేశమును పొందెను. భక్తగ్రగణ్యుండు తన భక్తి ప్రభావంబున శ్రీకృష్ణ సాక్షా

తొరంబును పొందెను. ఈ మహానీయుడు మహాత్ముని కృప
వలన చతుశ్లోక భాగవతమును రచించెను. క్రీ॥ శ॥ 1506
సంవత్సరమున మహాభక్తుండైన ఏకనాథుండు జ్ఞానేశ్వరీ
గ్రంథమును రచించెను. ఈ మహానీయుండే క్రీ॥ శ॥ 1599
సంవత్సరమున ప్రతిష్ఠానపురమున పరమపదించెను. ఆ మహా
భక్తకోటికి విచారదినమునైనది. అఖిలవైభంబున విభా
జిల్లిన ప్రతిష్ఠానపురమున నెండ్రో మహాభక్తులు, మహాకవులు,
మహాజ్ఞానవేత్తలు, మహా ధర్మపరులు, జన్మించి నివశించి
ఆ పురమునకు మిక్కిలి కీర్తినికూర్చిరి. అందులో మహా
పండితుడైన నారాయణ రామేశ్వరుడు, నారాయణభట్టు
గొప్పగా జెప్పదగినవారు. నారాయణభట్టు ఎన్నో గ్రంథము
లను రచించి కీర్తిగాంచిన పండితుడు. మిక్కిలి ప్రఖ్యాతి
గాంచినవాడు. ఇమ్మహాత్ముండీ ప్రతిష్ఠానపురమున విశ్వేశ్వ
రాలయమును నిర్మించినాడు. ఇది యిప్పటికిని చెక్కుచెదరక
యన్నది. ఇమ్మహాత్ముని మనమడగు దినకరుడు కమలాగరు
డనువార లభ్యుదయ పండితులు. ధర్మశాస్త్ర గ్రంథములను
రచించిరి. వీరికీర్తి యెంతయో ప్రశంసింపదగినది. వీరంద
రిండు నివశించినవారే. వీరి వంశమునందెందఁడెందరో పండితులు
జన్మించి, అనేక మహాగ్రంథములను రచించి మహాకీర్తిని
పొందిరి. గంగాభట్టు అను మహా నిద్వాంసుడు సుండి వంశ
మున జన్మించినవాడు. ఈ మహాత్ముడు మహారాష్ట్ర స్థాపకు
డైన శివాజీ పట్టాభిషేకమును గావించినవాడు. ప్రతిష్ఠాన
నగర మాంధ్రరాజుల కాలములో రాజధానిగనుండి మహా

వైభవములను మహా కీర్తినిపొందిన నగరరాజము. విదేశ
వ్యాపార కేంద్రముగకూడిన సాంద్రకీర్తిని బొందినది. అన
వద్యమైన విద్యా కేంద్రముగ, నుద్యత్కీర్తిని బొందినదీ పట్టణ
రాజము. ఆనాటి పురవైభవంబునకు చిహ్నముగ నేటికిని
నా వైభవచిహ్నములు నామమాత్రావశిష్టముగ నున్నవి.
ఇప్పటికి నానాటికి దేవాలయములలో కొన్ని చెక్కుచెదరక
యున్నవి.

క నో జి

భారతదేశమునందు చారిత్రకముగ పౌరాణికముగ ప్రసిద్ధిగాంచిన పట్టణములెన్నియో యున్నవి. అంక ప్రాచీన వైభవములు పురాతన నిర్మాణము లానాటి నామములు నేటికిని శిథిలావస్థయందున మారుపేరున వెలసిల్లుచున్న పట్టణము లెన్నియో కలవు. వానిలో కనోజి యొకటి. ఇది ఉత్తరప్రదేశ్ లోని ఫరూకాబాద్ జిల్లాలో కాళిందీ నది యొడ్డున గలదు. ఈ పట్టణమునకు తూర్పుదిక్కున గంగానది షుమారు 2 మైళ్ళ దూరమున ప్రవహించు చుండును. పూర్వము దీనికి కన్యాకుబ్జమని పేరుండెడిది. ఇది త్రేతా ద్వాపరయుగములందు మిక్కిలి పేరుగాంచినది. పురాణ గ్రంథములైన భారత రామాయణములందు దీనినిగూర్చి ప్రశంసనీయముగఁ దెలుపఁబడినది దీనినిబట్టి యిది మిక్కిలి ప్రాచీన నగరమైనదని నిస్సందేహముగ తెలుపబడినది. బ్రహ్మర్షి విశ్వమిత్రమహర్షి జనకుండగు గాధిరాజు కన్యాకుబ్జమును రాజధానిగ పెట్టుకొని పరిపాలించెను. బ్రహ్మర్షి విశ్వమిత్రుఁ డీ పట్టణమున జన్మించెను. అమ్మహాఋషి కూడ నిమ్మహానగరమును పరిపాలించెను. బౌద్ధమతయుగము నందుకూడ దక్షిణ పాంచాల రాజధానికీగూడ ముఖ్యపట్టణముగా నుండెడిది. బ్రహ్మపుత్రుండు కుశరాజు, విదర్భ రాజ పుత్రికను పెండ్లియాడెను.

అశేషు నలుగురు పుత్రులను గనెను. వాగు కుశాంబుడు కుశనాథుడు, అఘా ర్తరజనుడు, వసువులనెడివారు. ఈ నలుగురు తెండ్రి కుశనాథుని నాజ్జను నాలుగు రాజ్యములను నేర్పరచుకొనిరి. కుశాంబుడు కౌశాంబి పట్టణమును, కుశనాథుడు మహాదయ పట్టణమును, అఘా ర్తరజనుడు ధర్మారణ్యమును, వసురాజు గిరివజ్రమును రాజధానిగఁజేసికొని పరిపాలించిరి. ఈ కనోజికి మహాదయంబను నామంబున్నట్లు తెలియుచున్నది. ఈ విధముగ వాల్మీకి కృత గామాయణమున వ్రాయబడినది. అభివాద చింతామణియందు నీ కన్యకుబ్జము, మహాదయము, గాధిపురము, అను నాచూంతరములు గలిగియున్నదని జేర్కొనబడినది. ఈ కన్యాకుబ్జనగరమునకు దగ్గరగా అశ్వతీర్థముకలదు. ఇది యతి ప్రాచీనమైనది. ఈ కన్యకుబ్జము పురాధిపతి కుశరాజుయొద్దకు రుచికుండను మహాముని వచ్చెను.

ఆ మహామునికి ఆ మహారాజు స్వాగతగౌరవముల నొసగి ఆదరించెను. అప్పుడా మహాముని నామహీపతినిగాంచి 'మహారాజా! నీ విచ్చిన సత్కారములకు నా మనం బానందపడుచున్నది. ఏ నొక కోరికను నీకడకు వచ్చితిని. నీ సుతను నాకు సతిగా జేసికొనుటకు గోరి చనుదెంచితిని. కాన నాయభిమతమును నంగీకరింతువని యాశింతును.' అనెను. అంకులకు కుశరాజు "మహర్షీ సత్తమా! నీవంటి మునిపుంగవుడు నా సుతను గోరి యడుగుట కుంటివానిపై భాగీరథి ప్రవహించుట యట్లుగును. కాని నే నొక విన్నపమొనరించెదను.

శరీరమెల్ల తెలుపునుండునటులు, చెవులుమాత్రము నలాపుగల
గుట్టములను వేయి నాకు ప్రసాదించినచో తను కోరిక తీర్ప
గలను" అనెను. అందులకు మహాముని సమ్మతించి, యట
దాపునగల గంగానదియొడ్డున వరుణదేవునిగూర్చి తపమున
రింపబూనెను. వరుణదేవుఁ డా మహాముని తపమునకు మెచ్చి
యట్లనుగ్రహించెను. అంతట మహాముని యా మహారాజు
నకు వేయి గుట్టములను నొసంగెను. అంతట గాధిరాజు ముని
మహిమను గొనియాడి, తన సుతను నా మునికినిచ్చి మహా
నైభనముగ పెండ్లిచేసెను. వరుణదేవునిచే సహస్రాశ్వముల
పొందిన ప్రదేశమగుటచే దీనికి నశ్వతీర్థమని పేరుగలిగెను.
ప్రసిద్ధ మహాగంధమైన దేవీభాగవతమున దేశమందంతట
108 శక్తిపీఠములు గలవనికలదు. వానిలో 11 న శక్తిపీఠ
మీ కన్యాకుబ్జమందున్నదని పేర్కొనబడినది. ఈ శక్తి పేరు
గౌరి ఈ యమ్మనారికి అప్పుడు బ్రహ్మాండమైన దేవాలయ
ముండెడిది. ప్రతీనిత్యము జనులు తండ్రి పతంజలములుగావచ్చి
అమ్మవారిని దర్శించి పూజించి పోయెడివారు.

గంగా యమునల మధ్య ప్రదేశమునకు మధ్యప్రదేశ
ముని పేరుండెడిది. ఈ దేశమతి పురాతన భారతీయ సంస్కృతి
తికి మూలకందముగా నుండెడిది. ఆ దేశమును ద్వారక యుగ
మున యాదవరాజులు పరిపాలించెడివారు. బలశాలియైన జరా
సంధుడు వారినెల్లర పాఱిదోలి దానిని తన రాజ్యమున
కలుపుకొనెను. క్రీ. శ. 40 వ సంవత్సరమున ప్రసిద్ధ చీరా
యాత్రీకుఁడు భారతదేశమును సందర్శింపఁగా నిచ్చోటికి

వచ్చెను. ఆ కాలమున నీ పట్టణము మహావైభవోపేతము గను భారత ప్రాచీన సంస్కృతికి మూలకందముగను నుండెడి దనియు, నిందొక మహాయాన మతము, ఒక మనోజ్ఞకళాఖండ మైన స్థూపము కలదనియు చెప్పెను. 7 వ శతాబ్దమున చీనా యాత్రీకుడగు హుయాన్ సాంగు కనోజిని సందర్శించెను. ఆ నా డీ పట్టణము, మహావైభవముగను, మహా శోభాయ మానముగను, సకల విద్యలకు, లలితకళలకు కేంద్రముగా నున్నదని వర్ణించినాడు. క్రీ॥ శ॥ ౭ వ శతాబ్దమున గుప్త సామ్రాజ్యము వెలుగొందుచున్నప్పు డీ కనోజీ మౌఖరీలకు రాజధానిగానుండెను. ఈశ్వరవర్మ, సర్వవర్మ, సుస్థితవర్మ మున్నగు మౌఖరీలు గుప్తరాజుల నెదురించిపోరిరి. మౌఖరీ లలో చివరివాడగు గృహవర్మ హర్షచక్రవర్తి సోదరియగు రాజ్యశ్రీని పెండ్లాడినాడు. మాళవరాజు కనోజిపాలకుడైన గృహవర్మను యుద్ధమున నోడించి చంపి యతని భార్యయగు రాజ్యశ్రీని చెఱబట్టెను. స్థానేశ్వరమును పరిపాలించు ప్రభా కరవర్ధనునకు నిరువురు కుమారు లొక కుమార్తె కలరు. పెద్ద కుమారుడు రాజ్యవర్ధనుడు, రెండవవాడు హర్షుడు కుమార్తె రాజ్యశ్రీ.

రాజ్యవర్ధనుడు మాళవరాజుపై దండెత్తి యుద్ధంబం వతనిని జయించి, వంగరాజగు శశాంకు నోడించి తన చెల్లె లిని చెఱనుండి విడిపించెను. వంగరాజు మోసము నీతనిని వధించెను. క్రీ॥ శ॥ 606 లో హర్షుడు స్థానేశ్వరంబును జయించి తన స్వాధీనమును జేసికొనెను. పిదప వింధ్యారణ్య

మునఁ బ్రాణత్యాగమును గావింపనున్న తన చెల్లెలైన రాజ్యశ్రీని గాపాడెను. ఆమె కోరికపై స్థానేశ్వర కనోజ్ రాజ్యముల రెంటిని బరిపాలింపఁబూనెను. హర్షుఁడు తన రాజధానిని స్థానేశ్వరమునుండి కనూజకి మార్చెను. హర్షుని కాలంబున కనూజ మిక్కిలి యభివృద్ధిచెందెను. హర్షుఁడు హిందూదేశము నేలిన చక్రవర్తులలో గొప్పవాడైన అశోకుని తరవాత చెప్పకొనదగినవాడు. ఈ చక్రవర్తి మహావిద్వాంసుఁడు. మహాకవి. అందుచేత నతఁడు సంస్కృతమున నాగానంద ప్రియదర్శిక రత్నావళియను నాటకములను రచించెను. అనేక కవిపండితులను పోషించెను. శ్రీహర్షుడు బౌద్ధమతాభిమానియైనను అన్ని మతములను నాదరించెను. ప్రాచీన భారతీయ సంస్కృతిని చక్కగా పోషించెను. ధర్మాత్ముడై ప్రజలను గన్నబిడ్డలబోలె పరిపాలించెను. ధైర్యసాహసములందు సముద్రగుప్తుఁడు మున్నగు చక్రవర్తులఁ బోలియుండెను. ఉత్తర భారతదేశమంతయు నేకచ్ఛత్రాధిపత్యముగ పరిపాలించిన మహాచక్రవర్తి. షటిష్ఠవంతమైన పరిపాలనలోను, అవక్రపరాక్రమములోను, న్యాయసిర్వహణములోను, మరుపురాని మహాచక్రవర్తియయి మిక్కిలి కీర్తిఁగాంచెను.

బౌద్ధమతమందలి భేదాభిప్రాయములను దొలఁగించుటకు శ్రీహర్ష చక్రవర్తి క్రీ॥ శ॥ 643 సంవత్సరమున నిచ్చట నొక బౌద్ధమతమహాసభ గావించెను. ఆ మహాసభకు వీనాయాత్రీకుడగు హుయాన్ సాంగుకూడ వచ్చెను. ఇతఁడు శ్రీహర్షునికి అతిథిగా క్రీ॥ శ॥ 638 నుండి 643 వ సంవత్సరము

వరకు కనూజలో నేయుండెను. కన్యాకుబ్జమందలి యొక విశాలమైదానమున నొక సభామండపము నిర్మింపబడినది. దానికి మందున నొక గోపురమును నందముగా నిర్మించిరి. అందు బుద్ధదేవుని శిలావిగ్రహమును నిల్పిరి. ఆ సభామండపమున సుందిరమైన యాసనము నేర్పరచిరి. శ్రీహర్షుడు దన మంత్రి సామంతులతోను హుయాన్ సాంగు మున్నగు విదేశ యాత్రీకులతో గొప్ప ఊరేగింపుతో నా సభాభవనమునకు విచ్చేసెను. ఒక శుభసమయమున సభాపారంభమయ్యెను. హర్ష చక్రవర్తి బుద్ధభగవానుని విగ్రహమునకు వింజామరమును వీచెను. కుమారస్పృహడు ఛత్రముచుట్టెను. ప్రసిద్ధ చీనా యాత్రీకుడగు హుయాన్ సాంగు అధ్యక్షపీఠ ముంకిరించెను. ఆ మహాసభదిగ్విజయముగ జరిగెను. మహాయాన మతధర్మములన్నియు నందు నంగీకరింపబడినవి.

శ్రీహర్షుని పరిపాలనాకాలమున కన్యాకుబ్జ నగరము రెండవ స్వర్గమువలెనుండెను. ఆ నగరము రెండు కోసులు పొడవు, ఒక కోసు వెడల్పుగలిగి మిక్కిలి విశాలమైయుండెడిది. దీనికొక దిక్కున గంగానది మరొకదిక్కున భయంకరమైన యగద్భయగలిగియున్నది. ఈ పట్టణములో మిక్కిలి యెత్తైన భవనములున్నవి ఇందు నెన్నియో సరస్సులున్నవి. అందు తెల్లని హంసలు తిరుగుచు మిక్కిలి కాంతినిగలిగియుండెడివి. సామాన్యపౌరులు, ధనవంతులు విహరించుటకు దగిన ఉద్యానవనములున్నవి. వానిలో వివిధ వృక్షములు, కూర్చుండుటకు దగిన అందమైన తిన్నెలు గలిగియుండెడివి.

అందు నూరు బౌద్ధవిహారములు 200ల హిందూదేవాలయములు కలవు. అవి ప్రాచీన శిల్పకళకు, అద్భుత చిత్రలేఖనకు ప్రతిబింబములుగా నుండెడివి. ఈ నగరమున అన్ని జాతులవారు నివసించెడివారు. సామాన్యముగ నొక్కొక్క వీధియందు నొక్కొక్క కులమువారు నివసించెడివారు ప్రతి వీధియు పరిశుభముగా నుండెడిది. ఇందు 30 వేల తమలపాకు అంగళ్లుండెడివి. అందమైన నర్తకుగాండు, రాళ్లుగరగించు సంగీతగాయకుల కుటుంబములు 60 వేలు ఉండెడివి. శ్రీహర్షుని కాలమున నీ నగరము విద్యాకేంద్రమై యుండెడిది. మహాపండితులకిది యాలవాలముగ నుండెడిది. శ్రీహర్షుని ఆస్థానమున మహాభ్యాతిగన్న మహాకవులు భాణుడు, మయూరకవి, భర్తృహరి, ధావళకుడు, చందోదితగురు మున్నగువారు ఉండెడివారు. గాణకవి హర్షచరిత్రను, కాళిదాసు గద్యకావ్యమును రచించెను. ఈ మహాకావ్యము లా మహారాజు కాలమునాటికి మహా వైభవమును, ప్రశంసను చూచుచున్నది. మయూరకవి సూర్యశతకము. ఆర్యాముక్తమాల, మయూరాష్టకము అను గ్రంథములను రచించి మహాకీర్తిగాంచిన మహాకవి. సుభాషిత త్రిశతి అను గ్రంథమును భర్తృహరి రచించెను. హర్షచక్రవర్తి కాలమున తక్షశిలా, కాశి, నలందా, ఉజ్జయినీ మున్నగు విశ్వవిఖ్యాతినందిన విద్యాపీఠములెన్నో యభివృద్ధి చెందినవి. ఈ విద్యాపీఠములను శ్రీహర్షుడెంతయో ఆదరించెను.

శ్రీహర్షుని కాలము స్వర్ణయుగమని పేర్కొనదగును. ప్రజలు సుఖ సీవనమున విరాజిల్లిరి. ధర్మము, సీతిమార్గమునంగు

ఉద్యోగులు నిర్ణంతరము వర్తించిరి. అనాటి కన్యాకుబ్జము పరిపాలించినవారు వర్మరాజులు 7 వ శతాబ్దము చివర యశోవర్ముడు కానూజీని పరిపాలించెను మహాపండితకవి భవభూతి వాక్యతి మున్నగువారు యశోవర్ముని కాలమునందు కీర్తి గాంచిరి. షుచూరు క్రీ॥ శ॥ 500 సంవత్సరమునుండి 800 ల వరకు వర్మరాజులను తుదకు ఘర్జర, పతిహావపాలకుండు నాగ భట్టు బయించి యీ నగరమును స్వాధీనమునుజేసికొనెను.

ఈ నగరమును పరిపాలించిన చక్రవర్తులలో జయ చంద్రుడు చివరివాడు. ఆ చక్రవర్తి సుతయగు రాణీ సంయుక్తను పృథ్వీరాజు చెఱబట్టెను. జయచంద్రుడు క్రీ॥ శ॥ 94 సంవత్సరమున మృతించెందెను. షహబుద్దీన్ కనోజి పట్టణమును సర్వనాశనము గావించినాడు. క్రీ॥ శ॥ 1540 వ సంవత్సరమున మొగల్ పాదుషా శునూయూష్ షెర్షా కన్యాకుబ్జమును నోడించి ఢిల్లీ సింహాసనమధిష్ఠించెను. నాటితో కనోజి ప్రాముఖ్యత కాలగర్భములో కలిసిపోయెను.

ఒకనాడు మహావైభవముగను, మహావిద్యా కేంద్రముగను, సమస్తకళల కాలనాలముగను, నిత్యకళ్యాణ పచ్చతోరణముగను, భారతీయ ప్రాచీన సంస్కృతికి ప్రతిబింబముగను విలసిల్లి ఖండఖండంతరముల నఖండకీర్తిని సంపాదించిన కనోజి కన్యాకుబ్జము మహమ్మదీయ దండయాత్ర మూలకముగ సర్వనాశనమై శిథిలమైయున్నది

12) 93

వైశాలి : పంచాయతీ సంఘం గ్రామం.

భారతదేశమందు నైతికాసకముగ, చారిత్రకముగ
మిక్కిలి కీర్తిగాంచిన నగరములలో వైశాలియొకటి. ప్రస్తుత
బీహారు రాష్ట్రములోని ముజఫర్ జిల్లాలో బసారయను నామ
మున నున్న దా నాటి వైశాలి. ఆనాభోగదిష్ఠుడను నత
డిప్పటి బసారాప్రాంతమున దన వంశమును స్థాపించినాడు.
అతని వంశీయులలో నొకండగు కందము డా ప్రాంతమును
పరిపాలించెను. అతని పుత్రుడు వీక్షిత్తు. పరాక్రమశాలియై
యుండెను. విశాలరాజు కుమార్తె స్వయంవరమునకుపోయి,
యట విరోధులచే బంధింపబడెను. అపుడు కందముడదివిని
తన సేనతోపోయి, వారినెదుర్కొని యొడించి తన కుమార్తె
ను విడిపించెను. ఆ వీక్షితుని పుత్రుడు మరుత్తుడు. ఇత
డెక్కి యాగములనుచేసి పోడశచక్రవర్తులలో నొకడుగా
కీర్తిచెందెను. మరుత్తుని వంశమునందు తృణబిందు వనునతడు
జన్మించెను. ఇతని పుత్రుడే విశాలుండు. ఈ విశాలునిగూర్చి
కపికులగుగువు కాళిదాస మహాకవి తన రఘువంశమునందు
గొప్పగా జెప్పినాడు. ఈ విశాలుండే విశాలనగరమును
నిర్మించి దానిని తన రాజధాని నగరముగ జేసికొని పరిపా
లించెను. అదే వైశాలి నగరముగ కీర్తిగాంచినది ఈ
వైశాలి త్రేతాయుగమునందు నిర్మింపబడినట్లు తెలియ
చున్నది. వాల్మీకి రామాయణమునందుకూడ నీ వైశాలి

గూర్చి తెలుపబడినది. జైనమతస్థాపకుండగు మహావీర వర్ధమానుండే వైశాలి నగరమున జన్మించెను. బౌద్ధమత స్థాపకుడైన బుద్ధభగవాను డీ పట్టణమునకు పలుమారులరుదెంచి నాడు. ఇది విచ్ఛలీ రాజ్యమునకు రాజధానిగకూడ కీర్తి గాంచినది. ఇది రాజగృహమునకు 30 మైళ్ళ దూరమున నుండెడిది. ఈ నగరమునకు ఉత్తరదిశన మహాజనమను నరణ్యనాటిక యుండెడిది. ఇది హిమవత్పర్వత ప్రాంతము వరకు వ్యాపించియుండెడిది. ఈ యరణ్యమునందు బుద్ధభగవాను డనేక సంవత్సరములు నివసించెను. ఇమ్మహానీయుని కాలములో నీ పట్టణము మిక్కిలి వైభవంబున విరాజిల్లినది. ప్రజలందఱు భోగభాగ్యములతో తులనూగరి. కరువు కాటకములు లేక ప్రజలు సుభిక్షముగనుండిరి. దీని కిరుప్రక్కల నానుకొని రెండు నగరములుండెడివి.

అవి కుందనపురము, ఫణిగ్రామమని యందురు. వైశాలి పట్టణములో బ్రాహ్మణులు నివసించెడివారు. కుందనపురమున క్షత్రియులుండెడివారు. ఫణిగ్రామమునందు వైశ్యులు నివాసమొనరించుకొనిరి. ఈ పట్టణమున కొలది దూరమున నెత్తైన ప్రాకారము నిర్మింపబడియుండెడిది. నీనికి ద్వారములు, బురుజులు సుందరముగ కట్టబడినవి. 16800 ల మంది ప్రజలు నివసించెడివారు. గౌతమబుద్ధ భగవానుఁ డిచ్చటకు వచ్చినప్పుడు నగరవాసులతి భక్తిగౌరవముగ బ్రహ్మాండముగ స్వాగతమిడిరి. అందెన్నియో సుందరమైన కట్టడములు, శిల్పకళ, చిత్రకళావిశిష్టతను దెలుపు చైతన్యములుండెడివి.

ఈ నగరమున 7 వేల 7 వందల యేడుగురు రాజులు నివసించెడివారు. వారికి అపురూప సౌధంబులుండెడివి. వై శా లిలో మిక్కిలి కీర్తిగాంచిన ఆవవలీయన నొక సుందరవతి వేశ్య యుండెడిది. ఆనాటి వేశ్యలలో మిక్కిలి యపరూప సౌందర్యముగలది. ఆమె నివసించు భవనము రాజభవన ముతో సమానముగ నుండెడిది. ఆ భవనప్రాంగణమునందు పైన పూలచెట్లెన్నియో యుండెడివి. ఆ భవనమునకు దగ్గరగా నొక మామిడితోపున్నది. ఆ మామిడితోపును ఆమెయే స్వయముగ నాటించినది. అందెన్నియో ఫలములు కాయుచుండెడివి. గౌతమబుద్ధు డప్పురమునకు వచ్చినప్పుడు ఆమెయే స్వయముగ నా మామిడితోపును దానముగా నొసగెను. ఆ మహానీయు డా మామిడితోపున బౌద్ధభిక్షకుల యుపయోగార్థము వినియోగింపబడునటు చేసెను. వై శా లిలో నిలిచి పులకు చేతికుండను నతఁడు నాయకుడుగ నుండెడినాడు. అతనికి పిక్కురు కుమార్తెలు కలరు. వారిలో చెల్లన అనునామె మగధాధిపుడైన బింబిసారుఁడు వివాహమాడెను. బింబిసారుని వలన నామెకు కుణికుఁడు, కల్లుఁడు, విహల్లుఁడు అనువారలు జన్మించిరి. బిందుసారుని తరవాత కుణికుఁడు రాజ్యమేలెను. బిందుసారుని వలన హల్లునకు, విహల్లునకు 18 పేరులుగల యొక ముత్యాలహారము శయనాగంబన నొక గజము సంక్రమించెను. కుణికు డా గజమును సోదరులకడనుండి పరిగ్రహింపఁదలచెను. అతడు తన కోరికను వాకడ వెల్లడించెను. వారలు దానిని అన్నకు ఇచ్చుటకు ఇష్టములేక దానినెక్కి పారిపోయి మాతామహుండైన చేతకుని నొద్దకుపోయి చేసు

కొనిరి. అప్పుడు కణకుడు తన గజమును తెచ్చి ఈయమని చేతకునికే వార్తనంపెను. చేతకుండిందులకు అంగీకరింపలేదు. అక్కారణమున విచ్చలీ నాయకులకు అజాతశత్రువు అగు కణకునకు వైశాలిలో గొప్ప యుద్ధము జరిగెను. అజాత శత్రువు కుణకుడు వారినోడింపజాలకపోయెను. అతడెట్లైన నా గజమును మోసమున సంహరింపదలచెను. అప్పుడా యుద్ధభూమిలో నొకచోట కందకమును త్రవ్వించి, యందు కణకణలాడు నిప్పులను పోయించెను. హల్లుడు, విహల్లు డీ మోసమును నరయజాలక మామూలుగ నా కరివైన సథిరో హించి యుద్ధభూమికి వచ్చిరి. అప్పుడా గజ మా కందకమున బడి కాలి మృతిజెందెను. కాని మారుమాతము బ్రతికిరి. వారా యేనుగు మృతిజెందగనే వైరాగ్యమునుచెంది, సన్యశించి మహావీరు శిష్యులైరి. చేతనుడుకూడ సీరాహారముల వీడి ప్రాణత్యాగమొనరించుకొనెను. ఈ నగరమందలి విచ్చవులకు కుణకునకు రత్నాలగని విషయములో భేదాభిప్రాయము వచ్చి యుభయులు ఘోరయుద్ధమును మోనరించిరి. లిచ్చవీ రాజులలో రాజులు, ఉపరాజులు, సేనాపతులు భాండాగా రాధిపతులుండెడివారు. రాజులు 7707 మంది ఉండెడివారు. పరివాలకులు ప్రజాక్షేమమును చూచెడివారు. ఈ రాజు లితర రాజులకడకు రాయబారులను పంపెడివారు. ఈ లిచ్చవీ రాజు లితరరాజులతో స్నేహబాంధవ్యమును నెఱపెడివారు.

గౌతమబుద్ధ భగవానుని కాలములో నీ రాజ్యము మిక్కిలి బలిష్ఠముగా నుండెడిది. వీరు తమ నాయకులను

ప్రచీనసంస్థలను నెంతగానో గౌరవించెడినారు. స్త్రీలయందు
వీరికి అపరిమితమైన గౌరవముండెడిది ఇట్లుండుటచే మగధ
నాయకుండగు అజాతశత్రువు వీరిని జయింపజాలకపోయెను.
లిచ్చవీ నాయకుండగు సచేతకుండు జైనమతస్థాపకుండగు వర్ధ
మానమహావీరునకు మేనమామ. ఈ వర్ధమాన వీరుడు
క్రీ॥ పూ॥ 540 సంవత్సరమున వై శాలికి సమీపమందు జన్మిం
చెను. ఇతడు కొల్లంగి గ్రామమున వర్ధమాన మహావీరుడు
దన ముప్పదవ సంవత్సరముననే విరాగియై సన్యాసులలో
కలిసిపోయెను. కాని వారి బోధనలు నచ్చక యరిణ్యములకు
పోయెను. తన 42 వ సంవత్సరమున జ్ఞానోదయముగలిగి, జైన
మతమును విదేహ, మగధ, పాటలీపుత్రము మున్నగు విదేశము
లందు ప్రచారమును గావించెను. రాజగృహముల సమీప
మున చివరకతడు మరణించెను. వై శాలి నగరమున గౌతమ
బుద్ధుడు బౌద్ధసంఘమును సమావేశపరచెను. ఆ మహావీరుడు
నిర్యాణముపొందిన యొక శతాబ్దానంతరము 2 వ బౌద్ధసంఘ
సమావేశము వై శాలిలోనే జరిగినది. ఆ సభకు ధరయ
శుంకను ప్రసిద్ధబౌద్ధభిక్షకుం డధ్యక్షతను వహించెను.

అందు 700 ల బౌద్ధసన్యాసులు పాల్గొనిరి. వై శాలి
నాయకరాజు చేతకుండు ప్రాణత్యాగమును గావించిన పిదప
నా రాజ్యము మారసామ్రాజ్యములో కలిసిపోయినది. అశోక
చక్రవర్తి యందొక మహాస్థూపమును ఒక ధ్వజస్తంభమును
నిర్మించినాడు. క్రీ॥ శ॥ 120 వ సంవత్సరమున బుద్ధదేవుని
భిక్షుసాత్రు గాంధార దేశమునకు గొంపోయెను. ఈ వై శాలి

నగరము మిక్కిలి విస్తారమైన వెడల్పుగల అందమైన పట్టణము. ఆనాటి క్షుద్రకనూళవ, అంబష్ట, హస్తినాయన, ప్రాకణ్యముద్ర, మధుమంతి, అప్రీతవాసతిభగ్గ మున్నగు పట్టణములందు మిక్కిలి భోగభాగ్యములపొందిన నగరరాజము. మౌర్యసామ్రాజ్య స్థాపకుడగు చంద్రగుప్తుడు లిచ్చివిరాజకుమారిని వివాహమాడెను. ఆ వివాహమై భవమంతయో చెప్పటకు అసాధ్యము. నా డీ పట్టణము నైతికముగ ధర్మవంతముగ విఖ్యాతిచెందినది.

ఇతిహాసముగ చారిత్రకముగ గడుకీర్తిగాంచి మహావీర శౌతమబుద్ధుల పాదధూళివలన పవిత్రవంతమైన దీ నగరము, అట్టి యీ వైశాలి నేడు నామమాత్రావసిష్టమై నాటి ప్రాచీన సంస్కృతికి ధర్మసీతులకు చిహ్నమైయున్నది.

శత్రుంజయ

ప్రాచీన భారతదేశమందు నందమైన పట్టణములు, పవిత్ర యాత్రాస్థలములు లెక్కనుమీరి నేడు నామకూతా నశిష్టమై ప్రాచీన సంస్కృతికి చిహ్నములై యున్నవి. వానిలో శత్రుంజయ మొకటి. ఇది సౌరాష్ట్రములో భావననగరమొద్ద గల సిహారుకు 8 మైళ్ళ దూరముననున్నది. వలిటానాకు సుమారు 11½ మైళ్ళ దూరమున జైనులకు పవిత్రమైన శత్రుంజయ పర్వత మొకటి కలదు. ఒకప్పు డీ ప్రదేశమందు శత్రుంజయమను గ్రామముండెడిది. శత్రుంజయ పర్వతము సముద్ర మట్టమునకు సుమారు 1977 అడుగుల ఎత్తుననున్నది. జైనులకు పవిత్ర యాత్రాస్థలములైన శత్రుంజయ, గిర్నా, ఆఝా, అష్టపాదశిఖరములు గలవు. ఇందు శత్రుంజయ మిక్కిలి కీర్తిగాంచినది. ఇది సూరత్ పట్టణమునుండి నాయన్య దిశన 70 మైళ్ళ దూరముననున్నది తీర్థంకరులో మొదటి నాడైన ఋషభ దేవు డింక వసిందినాడు. శత్రుంజయ పర్వతము రెండు పంక్తులుగా చీలియున్నది. ఈ రెండు పర్వత పంక్తులనకుమ నొక పెద్ద లోయగలదు. ఈ దేవాలయము లలో అదినాథ కుమారపాల, విమలాసహ సుప్రతిరాజ మున్నగు దేవాలయములు ముఖ్యములైనవి. ఈ పర్వతము ప్రక్కన నీ యాలయములుదప్ప మరొకటి గనపడవు. ఈ పర్వతమంతయు స్వచ్ఛముగా స్ఫటికమువలె దళితళ

మొలయుచుండును. ఇంద్రెల్లస్థలము పరిశుభము గావించినట్లుండును. ఎక్కడ శబ్దము విసబడక ప్రశాంతముగానుండును. ఈ యాలయములోను, నిందలి గవాక్షములలోను పద్మాసనాసీనులైన తీర్థంకుల విగ్రహము లతిగంభీరముగా నుండును. ఇట్టి విగ్రహములెన్నియో లెక్కకుమిరి యున్నవి. ప్రతి యాత్రీకుని చూచినచో నాధ్యాత్మికశక్తి పెంపొందించుకొనగలండు. ప్రపంచమునందిట్టి దేవాలయములేందు మరెచ్చటలేవు. ఇది యత్యంత పూజ్యస్థలమని భావించుటచే ప్రజలెవ్వరు ఈ ప్రాంతమున నివసించరు. ఇచ్చట నగ్నిచే వంట జేయుట మహాపాపమని తలంతురు. అందుచేత యాత్రీకులు తమవెంట పండ్లు ఫలములు గొనితెచ్చుకొని స్వామి దర్శనానంతరము వానిని దిని పోవుచుందురు

భువనేశ్వర్, కాశీ మున్నగు పుణ్యాక్షేత్రములందు భక్తుల యాలయముల ప్రక్కన నివశించుటకు చక్కని యవకాశము లున్నవి శత్రుంజయ జైనుల పుణ్యాక్షేత్రమైనప్పటికినిచ్చటకుపోవు రాజమార్గములలో రాజమఠాలయము. హనుమానాలయము, ముహమ్మదువీరుల సమాధులున్నవి ఈ పత్తతమును అశోక చక్రవర్తి మనమడు సంపాదిరాజు క్రీ॥ శ॥ 1618 లో నిర్మించినటుల తెలియుచున్నది. ఈ శత్రుంజయ ప్రాంతము జైనువాస్తు శిల్పకళలోని సౌందర్యము, చిత్రచిత్రములు పోతపోసినటుల గనబడును. ఇందు కొన్ని యాలయములు క్రీ॥ శ॥ 14-15 శతాబ్దములందు నిర్మింపబడినవి. నాటినుండి నేటివరకు జైనభక్తులు పునర్నిర్మాణము

కార్యక్రమమును చేయింపుచునే యున్నారు. నీవిటనుండి శత్రుంజయ పోవుటకు అందమైన బాటకలదు. బాట కిరు వైపుల చెట్లు నాటబడినవి. శత్రుంజయ పర్వత మధిరో హించుటకు చక్కని మెట్లు కలవు. ప్రథమ సోపానమందొక యేనుగు విగ్రహము బ్రహ్మాండముగా నుండును. కొండ నెక్కునప్పుడు కొన్ని చోటుల నిటముగానుండును. పర్వతము పైకిజేరుటకు 2 దారులుగలవు.

ఆ పర్వతపంక్తులు రెండుగాచీలి యొక్కొక్క పర్వత పంక్తి సుమారు 375 గజముల పొడవున వ్యాపించియున్నది. ఈ పర్వతపంక్తుల మధ్యన చిన్నచిన్న కోనలున్నవి. ఈ ప్రదేశముచుట్టు బలమైన ప్రాకారములుగలవు నానికి ద్వారము లేర్పాటుచేయబడి యున్నవి. సాయంసమయము కాగానే యీ గ్వారములన్నియు మూయుబడియుండును. జైనతీర్థంకరులలో బ్రథముండకు ఆదినాథుండే కొండమీద తీవతపము గావించెను నాగార్జునాచార్యుండు దనగురువగు పొదలి పుని జ్ఞాపకార్థము పలిటానా నగరము నిర్మించినాడు జైనమతస్థులు కొన్ని రాజకీయ విప్లవకారణముగ రాజపుత్రిస్థానమునకు సారాప్రమునకు తరలివచ్చిరి. అప్పు డీ శత్రుంజయక్షేత్రము నిర్మింపబడినది. ఇందు ముఖ్యమైన దేవాలయము కట్టతో నిర్మింపబడుటయు తరువాత రాతితో నిర్మింపబడుటయు జరిగినది. జయసింహ చక్రవర్తి ఆచార్య హేమచంద్రుడు, కుమార భూపాలుడు మున్నగు రాజులు జైనమంతులు, శత్రుంజయ పర్వతము ప్రక్కన దేవాలయములు, గోపురములు నిర్మించిరి.

కాంతకోటలోని జగదూష, తెలంగాణాలోని సమరమా మున్నగు ధనవంతులగు వర్తకులెందరో యీ శత్రుంజయలోని యాలయములను బాగుచేయుటలో చాల ధనమును వెచ్చించిరి.

హిందూదేశ మందలి జైనభక్తులందఱి యాలయమును పునరుద్ధరించుటకొర కితోధికముగ విరాళములిచ్చిరి. ఈ శత్రుంజయ పర్వతమును నెక్కుచుండ ననేక సుందర జలాశయములు, కుమారపాలకుండం మున్నగునవి యెన్నో కనబడును. అనేక పదేశములందు తీర్థంకరుల పాదచిహ్నములు గలవని చెప్పుదును. క్రీ॥ శ॥ 1610 వ సంవత్సరమున సోమ్నా అను నతండు భుకండదాసు కొండయొద్ద ధీశ్వర భగవాన్ ఆలయమును నిర్మించినాడు. ఇది చాల గొప్ప దేవాలయము. ఇది 50 అడుగుల పొడవు. 60 అడుగుల వెడల్పు గలిగి చదరముగనున్న రెండు భాగములుగ విభజింపబడినది. 12 స్తంభములమీద గుమ్మటమువలెనుండు చక్కని గోపురకలశమును గట్టినాడు. గర్భగుడిలో 2 అడుగుల యెత్తుగల పాలరాతి సింహాసనమున్నది. దీనిపైగల శిల్పము, చిత్రలేఖన మతి చిత్రవిచిత్రముగ నత్యద్భుతముగ విరాజిల్లు చున్నది.

ఇందొక సింహము అలరారుచున్నది. దానిపై పద్మాసనముగా వేసికొని యోగముదను ధరించిన ఆదినాథస్వామి విగ్రహములు నాలుగు దిక్కులందు నందముగా నమర్చబడి

నవి. ఇందు జైన దేవాలయములుగ... గోపురములు, శిఖర
ములు తోరణద్వారములెంతో ప్రశంసనీయముగా నున్నవి.
ఆనాటి కళావిశిష్టతను, సంస్కృతిని సౌందర్యమును / వెదజల్లు
చున్నవి. ఆ ధీశ్వరాలయమునకు మందొక యాలయము
కలదు. దీనిని హేమాబాయి నిర్మించెను. మోతీపాలోయలో
పడునారు దేవాలయములుగలవు. వీనిని బాలాబాయి నిర్మిం
చెను. ఇందు పద్మాసనాసీనుడైన అధీశ్వరభగవానుని విగ్ర
హము 18 అడుగుల యెత్తున బ్రహ్మాండ గంభీరముగ కనబడు
చున్నది. ఈ శత్రుంజయ పర్వతముమీద 100 దేవాలయ
ములు పెద్దవి, దాదాపు 700 వందల చిన్నవికలవు. 1100 వేల
విగ్రహములు, సుమారు 900 పాదుకలున్నవి. ఈ శత్రుంజ
యకు సిద్ధాచలమని, ఉపసాంబుగిరియని 100 పేరులున్నట్లు
తెలియుచున్నవి.

ఇచ్చట కార్తీకచైత్ర పూర్ణమిలలో బ్రహ్మాండమైన
ఉత్సవము జరుగును. జైనులు ఇందు వచ్చినచో నిరాహార
ముగ నుండి దేవాలయము ప్రదక్షిణమును గాంతురు.
ఇందన్ని దేవాలయములలో చౌముండి దేవాలయము చాల
గొప్పది. దాదాపు 20 మైళ్ళ దూరమునుండి చూచిన గన
బడును. ఇంత ప్రశాంతమైన ప్రదేశము-ఇట్టి కళావిశిష్టత
గల దేవాలయ స్థలము, భారతదేశమందేకాక మరెచ్చట
లేదని చెప్పబడుచున్నది. శ్రీ మహావిష్ణువు నెనిమిదవ యవ
తారమైన ఋషభదేవు డీ శత్రుంజయ పర్వతముమీదనే

తపమును గావించినాడు. పదునాలుగవ మనువునకు కురుదేవి
యందు ఋషభదేవుడు జన్మించినాడు. ఇమ్మహానీయుడు
ఇంద్రుని దయచేత నూరుగురు పుత్రులను పొందినాడు.
పిదప సన్యాసి మతప్రవక్త యయ్యెను.

రాజగృహము

పౌరాణికముగ నైతిహాసికముగ కీర్తిగాంచిన పురములలో రాజగృహమొకటి. ఈ పట్టణము ద్వాపరయుగమున మహాభారత కథాకాలమున మిక్కిలి విఖ్యాతిగన్నది. ఇప్పుడు ఇది గ్రాజగిరి రాజఘర్ అను నామములతో బిలువబడుచున్నది. ఇది పాటాజిల్లా భు క్షియార్ పూర్ రైల్వేస్టేషను మీదనున్నది. ఈ నగరము మహాభారత కథాకాలమున మగధరాజగు జరాసంధుని రాజధానినగరము. అప్పుడు గిరివజమని పేరుతో నుండెడిది. జరాసంధుడు బృహద్రథుని కుమారుడు. బృహద్రథుని కిరువురు పుత్రులు. కాని యిద్దరకు బుత్రసంతానము లేకపోయినది. అప్పుడతడు చండకౌశికుండను మహర్షి కడకు పోయి నమస్కరించి, తనకు పుత్రులు గలుగునటుల ననుగ్రహింపమని కోరెను. అంతట నా మునిపుంగవుడు రాజును గరుణించి యొక మామిడిపండును మంత్రించి 'రాజా! యీ దివ్యఫలమును నీ పత్ని కొసంగిన సుతుడు జన్మింపగలడు. నీ కోరిక నెరవేరగలదు' అని వీడ్కొల్పెను.

బృహద్రథు డింటికివచ్చి యా ఫలమును సమానముగ చేసి యిరువుర కొసంగి భుజింపమనికోరెను. వారద్దానినిగొని తినిరి. తత్ఫలితముగా కాలక్రమమున వారిరువు రొక్కొక్కరి కొక్కొక్క కన్ను, ఒక్కొక్క పాదము, అర్ధశరము అర్ధభాగములను ప్రసవించిరి. ఆ వికారరూపములనుగాంచి మహా

రాణులు భయపడి వానిని మహారాజునకు చూపుటకు సమ్మతింపక వానిని దాసీంచే వీధిలో బడవేయించిరి. ఆ సమయమునందు జరయను రక్కసి యాహారార్థమై తిరుగుచు నచ్చటికి వచ్చి యా శిశుభాగములను నెత్తుకొనిపోయెను. కాని యభాగము లొకచో దగ్గఱకు చేరియుండుటవలన ఆ భాగము లతికి, మామూలు బాలురకయ్యెను. ఆ బాలుడు మిక్కిలి బలశాలియగుటచే నెక్కువ బరువుకలవాడయ్యెను. ఆ రక్కసి ఆ బాలుని మోయజాలక పోవుచుండెను. అప్పుడా బాలుడే డవనొడంగెను. రాజభటులది విని రాజునకేఱిగించిరి. అంత నా రక్కసి భయపడి సామాన్య స్త్రీవేషముదాల్చి ఆ బాలుని గొనిపోయి రాజునకప్పగించి ఆ వృత్తాంతమంతయు దెలిపెను. బృహద్రథుడు మదమంది రాణులను పిలిపించి ఆ వృత్తాంత మంతయు దెలిపి ఆ బాలునొసంగెను. అంతట నా బృహద్రథుడు రక్కసికి ఆహారమునకు కొరతలేకుండచేసి సత్కరించి వీడ్కొల్పెను.

పిమ్మట బృహద్రథుం డా బాలుడు జరయను రక్కసి చేత సంధింపబడిన వాడగుటచే జరాసంధుడని నామమిడి ముదమునంది మహోత్సవములను గావించెను. జరాసంధుడు పెరిగి పెద్దనాడై మహాబలశాలియై సమస్తరాజులను గెలిచి చక్రవర్తియయ్యెను. అతడు గిరిధజంబను రాజగృహమును రాజధానిగ చేసికొని ఆనాటి రాజులలో నమిత పరాక్రమ వంతుడని జరాసంధుడు పేరుగాంచెను. జరాసంధునకు అస్థి, ప్రాస్థి అను నిరువురు పుత్రికలుగలను. వారిని మధురా నగ

రాధిపతి కంసున కొసంగి వివాహమొనరించెను. దుర్మాచ్యుడైన కంసుని శ్రీకృష్ణుడు సంహరించెను. జరాసంధుడది విని శ్రీకృష్ణునిపై దండెత్తి ప్రథమముననోడి, తన పురమునకు పారిపోయెను. ఇట్లు జరాసంధుడు 17 సారులు శ్రీకృష్ణునిపై దండెత్తి యోడిపోయెను. తుదకు శ్రీకృష్ణ భగవానుడు మధురానగరమును వదిలి సారాప్రములోని రైవతక పర్వత సమీపమున ద్వారకా పట్టణమును నిర్మించి, యాదవులతో నందఱుండబూనెను. మహాబలశాలి జరాసంధుడనేక రాజులను జయించి వారిని కారాగారబద్ధులను గావించెను. అనేక స్త్రీలనుదెచ్చి చెరయందుంచెను వాని దుష్కృత్యముల శింతులేకుండెను. వానిని వధించుటకు శ్రీకృష్ణుడు భీముని దోడ్కొని బ్రాహ్మణ రూపములతో కోటలోనికి ప్రవేశించెను. జరాసంధుడు వీరిని బ్రాహ్మణులని తలంచి మిక్కిలి సత్కరించెను. శ్రీకృష్ణ డాతనిని యుద్ధమునకు రమ్మని యాహ్వానించెను. జరాసంధుడు వారి నిజస్వరూపములను దెలిసి భీమునితో కయ్యమునకు పూనెను. భీమ జరాసంధులకు భయంకరముగ సమరము జరిగెను. తుదకు శ్రీకృష్ణుని ఆదేశమున భీముడు జరాసంధుని పట్టుకొని చీల్చి చంపెను. అటుపిమ్మట కారాగారబద్ధులైన రాజులను స్త్రీలను విడిపించెను. శరణాగతుడైన ఆతని కుమారునకు మగధరాజ్యము నకు పతిగాజేసెను. లోకంబెల్ల ప్రశాంతి నొందెను.

రాజగృహంబుచుట్టును బర్వతంబు లుండుటచే దీనికి గిరినజంబని పేరు గలిగినది. బ్రహ్మపుత్రుండును వసుమతి

దీనిని పరిపాలించినాడు. అందుచే దీనికి వసుమతియని పిలువ బడుచుండెడిది. ఇవిష్వయంబు వాల్మీకి రామాయణం బందున్నది. మగధరాజులు నివసించు భవనం బిందుండుటచే రాజభవనంబనికూడ దీనికి పేరుగలిగినది. అనేక శతాబ్దం బులవరకు, నీ రాజగృహంబే ముఖ్యపట్టణంబుగా మగధ రాజులు పరిపాలించిరి. బృహద్రథుఁడు పరిపాలించినాడు గనుక బృహద్రథపురంబనికూడ గలదు. ఇట దర్భలు విశేషంబుగా నుండుటచే గుశాగ్రపురంబని పేరుకూడ గలిగి యుండెను. ఇది బౌద్ధులకు హిందువులకు పరమ బవిత్ర యాత్రాస్థలంబుగా నుండెడిది. రాజగిరిలో ననేకోష్ఠజల కుండంబు లున్నందున హిందువులకది పవిత్ర యాత్రాస్థలం బుగ నుండెడిది. ఈ జలకుండంబులు సరస్వతీనది కిరుప్రక్కల నున్నవి. వైభరగిరిపాదంబులో, గంగా యమున అనంత ఋషి సప్తర్షి వ్యాసమార్కండ బ్రహ్మకశ్యప పేనులతో నేడు కుండంబులున్నవి. సీతాకుండము, సూర్యకుండము, గణేశకుండము, రామకుండము, చంద్రమకుండము, శృంగి ఋషికుండంబను నేడు కుండంబులుగూడ గలవు.

బింబిసారుం డీ రాజగృహంబును రాజధానిగా జేసి కొని పరిపాలించెను. ఇతండు శిశునాగ వంశంబువాడు. గౌతమబుద్ధ భగవానుఁడు బింబిసారుని రాజ్యపాలనలో బౌద్ధ మత ప్రచారంబును గావించినాడు.

అజాతశత్రువు రాజగృహ దుర్గంబును నభివృద్ధి జేసెను. అవంతి పాలకుండగు చంద్రప్రద్యోతుని దండ

యాత్రలనుండి పట్టణంబును గాపాడెను. ఈ రాజచంద్రుని కాలంబులో నిప్పట్టణంబు ముప్పదిరెండు సింహద్వారంబులు గలిగియుండెడిది. అరువదినాలుగు చిన్న ద్వారంబులతో నొప్పియుండెడిది. అజాతశత్రువు పాటలీపుత్రమును నిర్మించిన పిదప దీని ప్రాముఖ్యత చాలవరకు తగ్గినది. ఈ పట్టణము బౌద్ధమతంబుతోను, బుద్ధునితోను, సన్నిహితసంబంధంబును గలిగియున్నది. ఇచ్చట మొదట నలరువకుఁ బిమ్మట నుదకు నకు బుద్ధుఁడు శిష్యుడై, వారి బోధనలు రుచింపక గయకడ బోధివృక్షము క్రింద గఠోరతపంబునుజేసి జ్ఞాని యయ్యెను. అమ్మహానీయుఁ డనేక ప్రాంతంబులఁ దిరుగుచు, మగధ రాజధానికి నగుదెంచెను. బింబిసారు డమ్మహానీయునికి ఘన స్వాగతంబిచ్చి, తన రాజ్యంబందు బౌద్ధమత ప్రచారంబొన రించుకొనుట కనుమతి నొసంగెను. గౌతమబుద్ధుడు, ఆయన శిష్యులు నినసిరిచుటకు రాజగృహ సమీపంబందుగల వేణు వనంబును దానంబుగా నొసంగెను. పిదప బింబిసారుఁడుకూడ బౌద్ధమతంబును స్వీకరించెను. భగవానుఁ డా వేణువనంబందు బహుకాలంబు నివసించెను. గౌతమబుద్ధ భగవానుఁడు రాజ గృహంబున సంచరించిన ప్రదేశంబులిప్పటికి గలవు. అమ్మ హానీయుని జీవితంబందలి ముఖ్యసంఘటనలిందు జరిగినవి. మగధరాజ్యమునం దీ రాజగృహము బౌద్ధమతవ్యాప్తికి, మిక్కిలి తోడ్పడెను.

గౌతమబుద్ధు డొకప్పుడు రాజగృహము పక్క ననున్న రత్నగిరి సానువులందుఁ దిరుగజొచ్చెను. అప్పుడు కొందరు

గొల్లలు నడియెండలో మేకలను దోలుకొనుచు బోవుచుండిరి. అందొక మేకపిల్లకుఁగాలికి దెబ్బతగిలి నడువలేక నడువలేక కుంటుచు బోవుచుండెను. దాని బాధజూచి బుద్ధునకు మిక్కిలి జాలిగలిగెను. దయామూర్తియైన యతండు వారలకడకుఁజేరి వారివలన బింబిసార చక్రవర్తి యొక యజ్ఞంబు చేయుచున్నాడనియు, నా యాగంబునకు బలి నిచ్చుటకొరకు గొంపోవబడుచున్నవని యెరింగెను. ఆ దయా మయుండైన గౌతమబుద్ధ భగవానుం డా కుంటి మేకపిల్లను తన భుజంబుపై నెక్కించుకొని తానుగూడ నా యజ్ఞనాటి కికు జేరెను. అచ్చట బలికొరకు బశువులు సిద్ధంబుగా నున్నవి. అప్పుడు బుద్ధుండది చూడఁజాలక, బింబిసారుని సమక్షంబునకుఁజేరి, జీవహింసకుండదని ప్రబోధించెను. ఆ బోధనలనువినిన రాజు, ప్రజలు మారిపోయిరి. బింబిసారుం డా యాగంబును నాపుచేసెను వెంటనే యతండు బౌద్ధ మతంబును స్వీకరించి, తన రాజ్యంబులో జీవహింస జరుగఁ గూడదని తీవ్రంబుగ శాసించెను.

రాజగృహ సమీపంబందున్న రత్నగిరిమీద గౌతమ బుద్ధుడుండగా, సర్పహతుండయి మరణించిన తన పుత్రునిఁ దోడుకొనివచ్చి, యాయనముందుంచి, బ్రతికించమని యర్థిం చెను. అందు కాలెం డామెకు తల్లీ ! నీవు కోరినటులఁజేయ గలను. ముందు నీవీ నగరంబునకుఁబోయి, మృతఁబొందిన గృహంబునఁగాని, దుఃఖంబులేని గృహంబునగాని యొక

పిడికెడు యవధాన్యంబు గొనిరమ్ము. అటులఁ గొనివచ్చితి
వేని నీ కుమారుండు జీవించునటులఁ గావించఁగలను.

అమ్మాటల కా వృద్ధస్త్రీ మిక్కిలి దుఃఖంబుతో నా మృతకళేబరంబును నటనుంచి, వానినిఁ గొని తెచ్చుటకుఁ బురంబున కరిగెను. ఆమె ప్రతి గృహంబున కరిగెను. ప్రతి గృహంబున దండ్రు మృతిజెందియుండుటయో, తల్లి మరణించియో, పిల్లవాఁడుపోయియో యుండుట తటస్థించినది. ప్రతి గృహంబందెవరో యొకరు మరణించియుండుట, యేదో విధంబైన దుఃఖంబు కలిగియుండుట యా వృద్ధస్త్రీ గాంచి నది. విచారంబులేని గృహంబామెకు గనపడలేదు. ఆమె తిరిగి తిరిగి పాదంబులరిగి, విసిగివేసారిపోయినది. తుట్టుతుడ కామె రిక్తహస్తంబులతో బుద్ధునిచేంతకు వచ్చి, యవ్వీష యుంబునెల్ల నమ్మహానీయునకు విన్నవించెను. అప్పు డా భగవానుం డామెనుగాంచి “తల్లీ! విచారపడకుము. పుట్టిన ప్రతి జీవి గిట్టుటతప్పదు. ఇందుకై చింతించుట కేవల మజ్ఞానము. మనమెల్లర మా దశనొందువారమే. ఈ విషయంబు లెరుంగుట కిటులఁదెమ్మంటిని. కాన గలతనొండక నిర్విచారంబున గృహంబున కరుగుము” అనెను. అప్పులుకుల కప్పడఁది యప్పరమాత్మకుఁ బ్రణమిల్లి శలవుఁదీసికొని నిజ గృహంబున కరిగెను.

ఒకనాఁడు శౌతమబుద్ధుఁడు రాజగృహంబునందు నొక రైతు గృహంబున విడిదిగావించెను. ఆ రైతు ప్రసంగవశంబున ‘అయ్యా మీ రీ విధంబుగ భిక్షంబెత్తుకొను ఖర్చుంబే

టికి? హాయిగా నానలే వ్యవసాయం బొనరించుకొనుచు, జీవించరాదా?' యని ప్రశ్నించెను. అందులకు బుద్ధుడు మరదస్మితుడై "అయ్యా! మీరు పొరబడుచున్నారు. నే నిప్పుడు వ్యవసాయం బొనరింపుచునేయున్నాను." అనెను. అందు కతడు "అట్లైన వ్యవసాయంబునకు గావలసిన పరికరంబులేవ"ని యడిగెను. అమ్మాటల కమ్మహాత్ముడు "అయ్యా! నేను దున్నెడిభూమి ధర్మశాస్త్రంబను పొలంబు. నాకు ధర్మంబను హలంబు. అనిశంబు యత్నంబే నా దుక్కిటెద్దులు. మనంబే యా వృషభంబులను నడుపు ముక్కుతాడు. నాకు సత్యమే ములుగట్ట. సత్యంబే వర్షంబు. అరిష్టద్వర్తంబే భూమిలో భంగంబు కలుపు మొక్కలు. ఇందు వలనఁ బండెడిపంట మోక్షంబు. ఇంతకన్న మించిన వ్యవసాయంబు గలదా" యని ప్రశ్నించెను. ఆ పలుకులు విని, యబ్బరబడి బుద్ధుని పాదంబులకు సాష్టాంగ ప్రణామంబును గావించెను. నాటినుండి జౌద్ధభిక్షవై, స్వీసంగ పరిత్యాగంబును గావించెను.

రాజగృహ నగరమున బొంజవగిరికలదు. దానిపై కృష్ణశిల గుహకలదు. అందు నివశించు బుద్ధుని బింబి సారుండు సందర్శించెను. ఈ నగరమునగల సప్తపర్ణియను గుహన ప్రథమ జౌద్ధసంఘసభ జరిగెను అజాతశత్రువు బుద్ధుని అస్థికలను సిచ్చటకు కొనివచ్చి యొకచో నిక్షిప్తమును చేసి దానిమీద నొక స్థూపమును నిర్మించెను. అశోక చక్రవర్తికూడ రాజగృహ పర్వతశిఖరములమీద మరణించి

నటుల తెలియుచున్నది. క్రీ॥ శ॥ 15 వ శతాబ్దమున ప్రసిద్ధ
చీనా యాత్రీకుడు పాహియాన్ రాజగృహమును సందర్శించి
యిటుల వర్ణించెను.

“పాత రాజగృహము నిర్జనముగానున్నది. నూతన
రాజగృహమందు శిన్నకళా విశిష్టతను దెలుపు రెండు బౌద్ధ
మతములు, బుద్ధుని యస్థికలపై నిర్మింపబడిన స్థూపముకలదు.
క్రీ॥ శ॥ ఆరవ శతాబ్దమున హుమాయునాంగు రాజగృహ
సత్త్వణమును సందర్శించి సుందరమైన ప్రాకారములు శిథిల
మైనవి. లోగలలోడలు బలీయముగా నున్నవని, నగరమున
100 బ్రాహ్మణ కుటుంబములు కలవని, సుందరమైన బౌద్ధ
విహారములు, స్థూపములు గలవని వర్ణించినాడు. బౌద్ధ
జైనుల కిది సన్నిత యాత్రాస్థలముగ నుండెడిది. మహావీర
వర్ధమాను డిందు చాలకాలము నివసించెను. జైనతీర్థం
కగుండగు ముసి సుపుత్రు డీ రాజనగరిలో జన్మించెను.
ఇప్పటికి రాజగృహముమీఁద అనేక జైనదేవాలయములు
గలవు ప్రాచీన శిథిలములు, రాతిమర్గములు, ప్రాకారములు,
స్థూపములు, దేవాలయములు, గోపురములు, పరిశోధకులకు
మిక్కిలి యుపయోగపడినవి.

ఇందు కొన్ని క్రీ॥ శ॥ 500 వ సంవత్సరము నుండి
200 వ సంవత్సరము వరకు కొన్ని క్రీస్తుపూర్వము మొదటి
శతాబ్దమునకు చెందినవి యెన్నో కనబడినవి. అజాతశత్రువు
నిర్మించిన నగరముకూడ నిండు బయల్పడినది. ఒక రా

డత్యున్నత దశనొంది కళలకు కాణాచయై పరమ పవిత్రస్థలమై
 నిరుపమఖ్యాతినందిన దీ రాజగృహము. పౌరాణికముగగూడ
 నిది మిక్కిలి ప్రాముఖ్యతచెంది, మిక్కిలి ప్రఖ్యాతించెందిన
 దీ రాజనగరము. ఇది యనేక ప్రాచీన స్థూపములకు పౌరా
 ణిక చారిత్రాత్మక సంస్కృతులకు ప్రతిబింబముగా నున్నది.

మిథిల

పౌరాణికముగ చారిత్రాత్మకముగ నైతిహాసికముగఁ
 బ్రసిద్ధిగన్న పురాతన నగరములలో మిథిల యొకటి. ఇది
 విదేశా రాజ్యమునకు ముఖ్యపట్టణమై యుండెడిది. ఇప్పుడు
 జానల్ పూర్ కే పూర్వము మిథిల యనెడి నామముండెడిది.
 ఇది నేపాలులోని జమానగరుకు పదునెనిమిదిమైళ్ళ దూర
 మున గలదు. మిథిల దేశము చంపారణ్యముచుండి గండకీనదీ
 తీరమువరకు వ్యాపించియుండెడిది. ఇక్ష్వాకు మహారాజు
 శాతమాశ్రమ సమీపమున కొక జయంతమను పట్టణమును
 నిర్మించెను. దీనిని రాజధానిగ చేసికొని యా రాజు పరిపా
 లింప దొడంగెను. ఈ చక్రవర్తి తరువాత నాతని పుత్రుండగు
 నిమియను నతఁడు రాజ్యమునకు వచ్చెను. నిమిచక్రవర్తి
 యొకనాఁడు గొప్ప యాగమును గావింపఁదలచి, హోతగా
 నాండమని వసిష్ఠమహర్షిని కోరెను. అప్పుడు వసిష్ఠు డిందు
 నచే యాగమును చేయింపుచుండెను. అది పూర్తియైన
 నట్లంగీకరింతునని వసిష్ఠుండు పలికెను కాని నిమి చక్రవర్తి
 యాగక గౌరముని హోతగా నియమించెను. అందులకు
 వసిష్ఠునకు గోపమువచ్చి 'నీవు విదేశాండవై మృతఁడెందుదు
 వని శపించెను. అందులకు నిమి చక్రవర్తికూడ వసిష్ఠునకు
 ప్రతిశాపమొసంగెను. ఉభయుల యాత్మలుకూడ బ్రహ్మ
 కడుకు చేరెను. అప్పు డా సృష్టికర్త వసిష్ఠుని దిరిగి భూలోక
 మున మైత్రావరుణుడుగా జన్మింపుమని కోరెను. వసిష్ఠ

మహర్షి యటులగావించెను. నిమి చక్రవర్తి మాత్రము తిరిగి భూలోకమున జన్మింపననిఁ జెలికెను. గౌతమమహర్షి యాగము పూర్తియగుటకు నిమి మృతకళేబరమును మధించెను.

అప్పుడతని భుజములనుండి యొక శాలుఁడు జన్మించెను. మధించఁగా నతడు జన్మించుటచే మిథియని పేరొందెను. మిథిచే పరిపాలితమైన దేశమునకు మిథిలానగరమని పేరు గలిగెను. తండ్రి లేక జన్మించినవాడు జనకుడని, మృతదేహమునుండి పుట్టినవాఁడు కాన విదేశుడని నామములను పొందెను.

ఈ మిథిలానగరము వేదాంతవిదులగు రాజులకు కీర్తి గనినది. దీనిని జనక వంశీయులు పరిపాలించిరి. ఆ వంశీయుడే జనక మహారాజు మహాలక్ష్మియైన సీతాదేవికిఁ బెంపుడు తండ్రి, లోకకళ్యాణమూర్తి, శ్రీ నిష్ణుమూర్తి అవతారమగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి మామ-

జనకమహారాజు కాలములో నీ మిథిలానగర మైన మైశ్వ వైశాల్యమునగలదు. దీనిని ద్వాపరయుగమున బహు శాశ్వదు, క్షతక్షుణుండు పరిపాలింపుచుండెడిచారు. అందుచే రామాయణ భారతకాలములందు నీ మిథిలి మిక్కిలి కీర్తి గాంచినది.

ఆ కాలమున మిథిలి విశాలముగలిగిన వీధులు, అందమైన మేడలు, సుందరమైన ఉద్యానవనములుండెడివి. కులాలు వారిగా వీధులుండెడివి. పట్టణమధ్యన విశాలస్థలములలో

సరస్సులుండెడివి. అందు తెల్లని హంసలు నడయాడుచు,
 చూచుటకింపుగ సొంపుగ నుండెడివి. క్రీ॥ శ॥ 1203 వ సంవ
 త్సరమున విక్రమశిలా విశ్వవిద్యాలయము విధ్వంసమైన పిదప
ప్రాముఖ్యములోనికి వచ్చినది. దాదాపీ విశ్వవిద్యాలయమున
 నాలుగువందల సంవత్సరములు మహాన్నతదశ నందినది.
 ఇచ్చట క్రీ॥ శ॥ 1204 వ సం॥ డెండవ శతాబ్దములో గంగేశోపాధ్యాయులు,
 నవ్యన్యాయ పాఠశాలను సంస్థాపించిరి. మిధిల విశ్వవిద్యాలయము
 స్మృతిధర్మ శాస్త్రములకు సంబంధించిన వాఙ్మయమును నపారముగ సృష్టించినదనుటలో సందేహము లేదు.

ఈ విశ్వవిద్యాలయము నందలి పండితులెల్ల రుద్దండులు. అందుచేత నీ విశ్వవిద్యాలయము విదేశీయులనుగూడ నాకర్షించినది. ఇందు లలితకళలు, శిల్పసంస్కృతి విద్యా ప్రచారమున కానాడు, మిధిల మిక్కిలి కీర్తికాంచినది.

క్రీ॥ శ॥ 14 వ శతాబ్దమునుండి 16 వ శతాబ్దంవరకు బ్రాహ్మణవంశ రాజులు దీనిని పరిపాలించిరి. భారతీయ ప్రాచీన విజ్ఞానమునకు న్యాయ ధర్మశాస్త్రములకు మిధిలా నగరము కాణాచినుండెడిది. ఇప్పటికీ నిందు ప్రాచీన దేవాలయంబులయిన కపిలేశ్వర కూపేశ్వరాలయములు ముఖ్యములైనవి. మిధిలా నగరమున కతిసమీపమున శిలానాథ, కళ్యాణేశ్వర జపేశ్వర మున్నగు పవిత్ర దేవాలయములుకలవు. సీతారాముల దశరథు నాలయములు నిందు కలవు. మిధిలకు

తేరభక్తియను పేరుకూడ కలదు. ప్రాచీన మిథిల యిప్పటి దర్భాంగా చంపారణ్యము. ఉత్తరము జఫర్ జిల్లాలు చేరి యుండినవి. వేదకాలము తరువాత నీ నగరంబు మిక్కిలి కీర్తి గనినది. నాటి ప్రజాస్వామిక రాజ్యములైన లిచ్చవి, విదేహ యను రెండును మిక్కిలి విఖ్యాతిని బొందిన రాజ్యములే క్రీ॥ శ॥ 16 వ శతాబ్దమున నవద్వీపములోని విద్యాలయము లభివృద్ధిలోనికి వచ్చినపిదప మిథిలా విశ్వవిద్యాలయ ప్రముఖ్యత తగ్గినది. కాని యానాటి సుందరకళా విశిష్టత స్మరణీయమైనది. శ్రీ వైకుంఠవాసులు, లోకరక్షకులయిన శ్రీ మహా విష్ణు లక్ష్మీదేవి సంచరించి విహరించిన పవిత్రదేశ మా మిథిల - ఆ పాదపద్మములు తాగుటచే నాస్థలమెల్ల నత్యంత పుణ్యవంతమైనదనుట నిస్సందేహము.

సాంచి

హిందూదేశ చక్రవర్తులలో మిక్కిలి కీర్తిగాంచిన వాడు అశోకచక్రవర్తి. అమృహారాజు కళింగయుద్ధానంతరము బౌద్ధమతమును స్వీకరించెను. ఆ మతము వ్యాప్తికై యా మహారాజు ఎంతయో కృషిచేసెను. అనేక ప్రదేశములందు స్థూపములు, విహారములను స్థాపించెను. అశోకుండు నిర్మించిన బౌద్ధస్థూపములలో సాంచి స్థూపము జగద్విఖ్యాతి నొందినది. ఈ సాంచి గ్రామము మధ్యయుపడియా భోపాలు సరస్థానమందు బీల్పాక్షకు షుమార్తైదున్నర మైళ్ళదూరమందుండెను. ఒకప్పుడు సాంచి పట్టణము చాల గొప్పదిగా నుండినటుల తెలియుచున్నది. సాంచి పట్టణంబులో నిర్మింపబడుటవలన సాంచి బౌద్ధస్థూపమని పేరు గలిగినది. ఈ సాంచి స్థూపము భారతీయ శిల్పకళ ప్రావీణ్యతను వెల్లడియగుచున్నది. దీని సౌందర్య మితరస్థూపములకు గూడలేదు. ఈ సాంచి పట్టణమునకు (చైత్యగిరియను) పేరుగూడ కలను. దీని చుట్టు కొండలు గుట్టలున్నవి. ఇచ్చట స్థూపశిథిలములను ద్రవ్యచుండగ గౌతమ శిష్యుఁడగు మౌద్గలాయననాతి పుత్రుని యస్థికలు గనబడినవి.

ఈ సాంచి స్థూపము 50 అడుగులు. కై వారం 160 అడుగులు. స్థూపము పై భాగమంతయు శిల్పరచనతో ప్రకాశించు

పలక రాళ్ళతో స్థూపమునకుచుట్టు వలయాకారిముగ సుమారు
 140 అ. కై వారముగలిగిన రాతితో నిర్మించిన కంచెయొకటి
 ఉన్నది. దీనిచుట్టు నెడముగ అనేక శిలా స్తంభము లమర్చ
 బడినవి. కంచెకు 4 దిక్కులకు 4 తోరణద్వారములు నిర్మిం
 చిరి. ఈ తోరణముమీద బుద్ధుని జీవితవిశేషమును జాతక
 కథలను విపులముగ నిర్మింపబడినవి. ఉత్తర దిక్కునగల
 తోరణద్వారముమీద బుద్ధదేవుని జాతకము లిఖింపబడినది.
 కొన్ని ప్రదేశములందు బుద్ధభగవానుని అస్థికలకొరకు జరిగిన
 పోరాటములు దండయాత్రలు గూర్చిన శిల్పములు, శిల్ప
 కళా విశిష్టతగా చెక్కబడినవి. మరికొన్ని ప్రదేశములందు
 మోహనయుతులైన కాముకులతో విలాసినులైన కామినులు
 మరచి ఆడుచు పాడుచున్నట్లు అత్యంత మనోహరముగ చిత్ర
 విచిత్రముగ చిత్రింపబడినవి. ఈ స్థూపము అశోకచక్రవర్తి
 క్రీ॥ పూ॥ 274 వ సంవత్సరమున నిర్మింపబడినప్పటికి తోరణ
 ద్వారము లా తరువాత క్రీ॥ పూ॥ 1 వ శతాబ్దమునందు
 నిర్మితములైనటుల తెలియుచున్నది. సాంచీయొద్ద అశోకుడు
 నిర్మించిన శిలా స్తంభములుకూడ కలవు. దీని ఉత్తర ద్వార
 ములయొద్ద 2 శిలా స్తంభము లతి మనోహరముగ నిర్మింపబడి
 నవి. దక్షిణద్వారము శిలా స్తంభ మాకాశమంటుచు 145
అడుగుల యెత్తున ఉండును. దీనిపై భాగమున ఒక మాని
 యున్నట్లు ఒక శిల్పము చెక్కబడినది. ఈ విగ్రహ మతి
 సుందరముగా ముద్దులమూట కట్టుచుండును. భారతీయ

శిల్పవిన్నానము సంస్కృతి వేదజల్లుచుండును. ఇందుగల 2 వ స్తంభము చాల చిన్నది. సుమారు 12 అడుగుల యెత్తుండును. ఇందుగల అశోక స్తంభము పూర్వము చాల పొడవుగనుండి, యిప్పుడు శిథిలావస్థ యందున్నది. ఈ స్తంభము పైభాగమున 4 సింహముల విగ్రహములు చెక్కబడినది. ఇందు చక్రవర్తి శాసనమును చెక్కించినాడు. ఈ శాసనము 8 పంక్తులుగలిగియున్నది. అందిటుల న్రామ బడినది “సంఘమును.. విడదీయగూడదు. నా పుత్రపౌత్రుల న్నంతకాలము సూర్యచంద్రుల న్నంతకాలము సంపూర్ణముగ నిది యమలుపరుప బడవలయును. భిక్షువుగాని, భిక్షినిగాని యిటుల గాంచిన మాష్యములైన శ్వేతవస్త్రములను ధరింపజేయవలయును. బౌద్ధయుగమునందు బుద్ధభగవానుని జనన మతప్రచార నిగ్వాణాదుల తెలియజేయుటకు ముఖ్యపదేశమునందు మనోజ్ఞంబుగ చైత్యంబులు విహారములు నిర్మింపబడినవి. బుద్ధుని అస్తికలను నిక్షిప్తముచేసి వానిపై నెన్నియో స్థూపము లతి మనోహరముగ చిత్రనిచితముగ శిల్పకళా విశిష్టత తెలియునటుల నిర్మింపబడినవి-

వీనిని చూచుటకెంతయో నేత్రపర్వముగ నుండును బౌద్ధమతమును స్వీకరించిన అశోకచక్రవర్తి తన రాజ్యము నందంతట బౌద్ధమతమును స్థాపించినాడు కాశ్మీర, కట్ంగ, ద్రావిడ దేశములందెన్నియో నిర్మించినాడు. నేటికిని కొన్ని

ప్రదేశములు చెక్కుచెదరకయున్నవి. కొన్ని ప్రదేశములందు శిథిలావస్థయందున్నవి. ప్రసిద్ధ చీనా యాత్రికుడు సుయాన్ సాంగు మున్నగువారు వీనిని దర్శించి గొప్పదనమును ప్రపంచమునకు విశదముజేసినారు. వీనిని నేటికి బౌద్ధమతాభిమానులు దర్శించి పోవుచుందురు.

త్రిపురాంతకము

భారతదేశమునందు శిల్పకళా విశిష్టతగ, అధ్యాత్మిక పరముగ సౌందర్యవంతముగ విలసిల్లిన ప్రదేశములెన్నియో కలవు. అందు ప్రసిద్ధికాంచిన త్రిపురాంతక మొకటి. ఇది చారిత్రాత్మకముగా గాకుండ పుణ్యక్షేత్రముగాగూడ విలసిల్లినది. ఇందు ప్రసిద్ధిచెందిన దేవాలయమునకు చెక్కబడిన శిల్ప మనల్పముగనుండును.

ఈ దేవాలయమునందు స్వామి త్రిపురాంతకేశ్వరుడు. ఇది ఆంధ్రప్రదేశ్ లోని శ్రీశైలమునకు తూర్పుగా నున్నది. అనగా కర్నూలు జిల్లాలో మార్కాపురమునకు పాతిక మైళ్ళ దూరమున కలదు. పూర్వము అందు భయంకరమైన అరణ్యములుండెడివి. నాగాజ్ఞానాచార్యుడు త్రిపురాంతకముగూడ వచ్చి అచ్చట బౌద్ధమతబోధనలను గావించినటుల తెలియుచున్నది. ఆయన అచ్చటకు వచ్చిన చిహ్నముగ నట పెద్ద నలమూకారము గలిగిన అరుగు నిర్మించిరట. అది నేటికి చాల శిథిలముగనున్నది.

ఈ త్రిపురాంతకేశ్వరుని దేవాలయము, దేవీ ఆలయము త్రిపురాంతక గ్రామమునకు పశ్చిమముగా నొక మైలు దూరమున నొక పెద్ద తిప్పమీద నిర్మింపబడినవి. రావిపాటి త్రిపురాంతకుడు రచించిన త్రిపురాంత కోదాహరణములో త్రిపురాంతక స్తుతి కలదు. ఒక శాసనములో త్రిపురాంత

కమే కుమారగిరి అని చెప్పబడినది. దీనిని క్రీ॥ శ॥ 1108 వ సంవత్సరమున నిర్మించినట్లుల తెలియుచున్నది. క్రీ॥ శ॥ 1254-55 సంవత్సరములలో కాకతీయ ప్రభువు గణపతి దేవునిచే పుననిర్మింపబడినది. ఈ గణపతిదేవునకు ఒక భీకరమైన వ్యాధి వచ్చినదట. ఆయన కలలో స్వామి కనబడి “రాజా! నా దేవాలయము శిథిలావస్థయందున్నది. దానిని నీవు పుననిర్మించినచో నీకు వ్యాధి కుదరగలదని పలికినాడట” అప్పుడు రాజు మేల్కొని తన మంత్రులకు తన స్వప్నవృత్తాంతమును జెప్పి వెంటనే యా దేవాలయమును బాగుచేయింపుడని వారికాదేశించెను. పారు వెంటనే ఆ దేవాలయమును బాగు చేయించిరి. ఆ మహారాజునకు వ్యాధి కుదిరినది. ప్రస్తుతము ఆలయముచుట్టుడెన్న ప్రాకారము చాల శిథిలావస్థలోకలదు. నాలుగువైపుల సుందరమైన గోడలున్నవి. వానిమీద చిత్రించిన చిత్రము లత్యంతమనోహరముగ నుండెడివి. దేవాలయము వెలుపల గోడలవైపునవున్న గూళ్ళలో నృత్య గణపతి, దక్షిణామూర్తి లింగోద్భవమూర్తి, బ్రహ్మరుద్రదుర్గ శిల్పాలు అమోఘముగ చిత్రింపబడినవి.

ఈశ్వరుడిక్కడ లింగాకారములో కలడు. ఈ దేవాలయము ఉత్తరదిక్కున దేవీ ఆలయముకలదు. ఆలయములోపల నైరుతిమూలగా చీకటిబెళం చీకటిమిదై అనబడుచిన్న గుడిఉన్నది. పూర్వకాలములో దీని లోపలివైపునుండి శ్రీశైలానికి సారంగమార్గముండెననియు, దీనిగుండా ప్రజలు రాకపోకలు సాగించెడివారనియు తెల్పెడివారు.

క్రీ॥ శ॥ 1502 సంవత్సరమున విజయనగర రాజులు ఈ దేవాలయమునకు వశతులేర్పరిచినటుల తెలియుచున్నది. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు ఆనందగజపతిని పాఱదొలుచు ఇచ్చట రెండు దినములుండి స్వామిని సేవించినాడని అచ్చటగల శాసనమువలన తెలియుచున్నది.

త్రిపుర సుందరదేవికి త్రిపురాంత కేశ్వరునకు నొక సందర్భమున భేదాభిప్రాయములు వచ్చెనట. దేవి పరమేశ్వరునిమీద యలిగి అచ్చటను సమీపముగనున్న యొక పెద్ద చెఱువులో దుమికి వెలసెనట. అక్కడి ప్రజలు మరునాడు చూచి పెద్ద దేవాలయమును నిర్మించిరట.

క్రీ॥ శ॥ 1409 సంవత్సరమున ఆంధ్రరాజులు ఈ దేవాలయమునకు బహువిధ సంపదల నొసంగిరట—

త్రిపురసుందరీదేవి ఆలయమునకు మూడువైపుల నీరు వెనుకవైపున కొండకలదు. ఈ కొండమీద సాయంకాల సమయమున దేవతలు సంచరించుమగని తెలుపుదురు. గర్భగృహము లోతైన యొకగుంట ఎప్పుడూ నీటితో నిండి యుండెడిది. ఇందువల్ల గర్భాలయము ముందున్న మంటపములోని వేదికపై ఉన్న దేవి పాదములకు మాత్రమే భక్తులు పూజింతురు.

క్రీ॥ శ॥ 1605 సంవత్సరమున ఒక మహా ధనవంతుడు తనకు గలిగిన విపత్తు దేవివలన తొలగిపోవుటచే ననేకములగు కానుకలను సమర్పించినటుల తెలియుచున్నది. ఈ దేవాల

యము ముందు ఒక వరుసలో వీరగల్లులు అనబడు రాతి విగ్రహములు గలవు.

పూర్వకాలమున గాజుల వ్యాపారము చేసికొనువారు ఈ దేవాలయముమీదుగా పోవువారని, వారిని ఆమె బలి తీసుకొనేదని, అందుకు ప్రజలు ఆ దేవాలయముమీద శిల్ప కళా విశిష్టతగా, చిత్ర విచిత్రముగా, బొమ్మలు చెక్కినారు. ప్రతి సంవత్సరము శివరాత్రికి ఇచ్చట మహావైభవముగా జరుగుచుండెడిది. ఆంధ్రుల కళావైభవము, ఆంధ్రుల ఆధ్యాత్మికశక్తి ప్రతిబింబముగా నేటికి ఈ త్రిపురాంతకము వెలయుచున్నది—

కాళహస్తి

మీన భారతదేశమునందు చారిత్రకముగ పౌరాణికముగ ప్రసిద్ధిచెందిన పవిత్రప్రదేశము లెన్నోకలవు. వానిలో మిక్కిలి కీర్తిగాంచినది కాళహస్తి. ఇది ఆంధ్రప్రదేశ్ లో చిత్తూరుజిల్లాలో కలదు. ప్రసిద్ధ పుణ్యక్షేత్రమైన తిరుపతికి షుమారు 20 మైళ్ళ దూరమునగలదు. దీనికి దక్షిణకైలాసమని ప్రసిద్ధికలదు. పూర్వము బ్రహ్మ కైలాస పర్వతశృంగమును తెచ్చి యిచ్చట లోకానుగ్రహార్థము శివుడు నివశించుటకు నేర్పాటుచేసెను. పూర్వము వసిష్ఠుడను మహర్షి పుత్రశోకమును భరింపజాలక యిచ్చట మహేశ్వరునిగూర్చి తపస్సుచేసెను. అప్పుడు శివుడు ప్రత్యక్షమై మహర్షి దుఃఖమును జూపెను. తరువాత కొంతకాలమునకు సాలెపురుగొక్కటియు, నొక నాగుఁబాము, నొక్క యేనుఁగు నొక్కటిగా పెక్కు వేలసంవత్సరములు మిక్కిలి భక్తితో శివునిఁ గూర్చి యిచ్చట తపస్సు చేసినవి. అంత శంకరుండు వాని భక్తికి మెచ్చి ప్రత్యక్షమై మీ కేదికావలయునని కోరగా నవి మేము మువ్వరము నొక్కటిగా నీ రూపమునుపొందగోరెదమనెను. అందుకు శివుడట్లగుగాకయని ఆ మువ్వరకు ముక్తినిచ్చి శిలామయ లింగాకారము చెందినాడని స్థలపురాణము చెప్పుచున్నది. దీనికి నిదర్శనముగ చివర పంచముఖములున్నవి. వానిని సర్పరాజు పంచముఖములని యందురు.

కొననుండి అడుగుదాక లింగమునడుమ రెండు తెల్లపట్టెలు
కానబడును. అవి యగజ గజరాజదంతములని పలుకుదురు.
అడుగున సాలెపుగుగుబోలిన రూపము కనబడును. ఈ కారణ
ముననే యిక్కడి లింగమునకు శ్రీ. కాళహస్తీశ్వరుడని
పేరుగలిగినది.

పూర్వకాలమున కన్నప్ప అను నెఱుక యీ ప్రదేశ
మున తిరుగుచు అనేక మృగముల గూల్చుచు, శ్రీ కాళ
హస్తీశ్వరలింగమును నొక పోదరింటినడుమను జూచి పూర్వ
జన్మపుణ్యమున నా శివునిపై భక్తిగలిగి తన చెప్పులచే
నా శివుని శరీరమును దుడిచి, స్వర్ణముఖచదిలోని నీటిని దన
పుడిసిట తెచ్చి దేవున కభిషేకమునుజేసి నాడుస్వీకరించిన
పందిమాంసమును గాల్చి కొఱికి రుచిగలచాట తెలిసికొని
దానిని నా పరమేశ్వరునకు నివేదించి యొక మ్రానినీడ
నా ప్రొద్దుగడిపి మరునాడు పైవిధముగ నభిషేకనైవేద్యము
లను చేసెను. ఇట్లునుదినమును గడుప నారవనాడు శివు డా
కిరాతుని చిత్తశుద్ధిని పరీక్షింపనొనెంచెను. మరునాడు తనకంట
నొక్కంట నీరు గారునట్లుచేసెను. ఎప్పటియట్టులా కిరాత
కుడు మాంసము బొసంగవచ్చునప్పటికి శివుని కంటిని నీరు
వరదయై కారుటచూచి నా తండ్రి కిట్టికష్టము గలిగెనే
యని దుఃఖించి కన్నీరునించి యయిన నేమాయ నా కన్న
య్యకు కన్నైన నిచ్చెదగాకయని తలంచి, తన కంటి
నొక్కంటన వింటికోపున పెకలించి యెత్తి శివుని కంటికి
పూజలు సలిపెను. అప్పటికా కంటి నీరాగి మరల రెండవ
కంటినుండి నీరు ప్రవహింపబూనెను. అప్పుడతడు చూచి

తన రెండవ కన్నునుగూడ బెటికినపిదప దనకేశ్వరుని కన్నుండు చోటు తెలియుటకై చెప్పలనొప్పు తన పాదాగ్రమాతావున నూది తరువాత తన కన్ను బెటికెను. అప్పడీశ్వరు డతని ననుగ్రహించి ముక్తినిొసంగెను. ఇందుండు శివునకు వాయు లింగమని యందురు. ఇక్కడ మహాశివరాత్రినాడు స్వామి నారికి బ్రహ్మాత్మవము గలదు. ఆనాడీ పుణ్యస్థలమున కనేక దేశములనుండి జనులువచ్చి యుదయము మొదలుకొని సాయంసమయమగుదాక సువర్ణముఖులందు స్నానమాడుచు, నీశ్వర దర్శనమును జేయుదురు.

ఈ దేవాలయమునకు నానుకొని స్వర్ణముఖీనది ప్రవ హింపుచుండెను. దీనికి తెలుగున మొగలె అని పేరు. పూర్వ కాలమున నీ నదికి నిరుప్రక్కల మొగలుపొద లుండెడివట. అందుచేత దీని కీ పేరు గలిగినది. ఈ నది చంద్రగిరికి ఏడెని మిది క్రోసుల దూరమునగల కొండలలోబుట్టి తిరుచానూరు చేరువ ప్రవహింపుచు చాలదూరము తిరుగుచు చివరకు సముద్రమునందు చేరును.

అగస్త్యమహర్షి మున్నీ పవిత్రక్షేత్రమునకు వచ్చి స్వామిని తర్ఫించి, యిందువచ్చు నశేషజనముల కుపయో గించుటకొక పవిత్రనది యుండవలెనని భావించెను. అప్పు డమ్మహాఋషి గంగానదినిగూర్చి యా పర్వతముమీద తపస్సుచేసెనట. అప్పుడు గంగాదేవి ప్రత్యక్షమై యా మునిపుంగవుని కోరికప్రకారము నిజప్రవాహమున నొక్కింత భాగముచు భూమిపైవిడువ నది నదియైనదని చెప్పుదురు.

ఈ నది చూచుటకు వెంతయో రమణీయముగానుండును. ఇందు స్నానమును గావించిన వారి పాపములు పటాపంచలగును. ఈ నదియొడ్డున నాలుగైదు రేవులు రాలచే గట్టబడిన మెట్టులు గలిగియుండును. వీని యన్నింటను నీశ్వరాలయమునుండి నిర్మింపబడియుండు మెట్టులందముగా నుండును. ఈ మెట్లనడుమ నందమైన యొక్క చిన్న నూయి కలదు. ఆ నీటిని గైకొని బ్రాహ్మణు లా పార్యతీపరమేశ్వరుల కభిషేకమును జేతురు.

కాశహస్తి నైరుతిదిక్కున నీశ్వరాలయము చొరగానే మొదట బాలజ్ఞాన ప్రసూనాంబ సన్నిధియు, కొన్ని యడుగులు ముందటికిరిగిన పాతాళవిఘ్నేశ్వరుని సన్నిధియుకలదు. మొదటి ప్రాకారముదాటి లోన ప్రవేశించిన దక్షిణామూర్తియు, మృత్యుంజయేశ్వరుడును సిద్ధి వినాయక స్వామియు గనబడుదురు.

శ్రీ కాశహస్తిశ్వర లింగము కడు దర్శనీయమై దర్శించువారి పాపమును సిర్మాలించును. గొప్ప మహిమ గలిగిన నీ లింగమును సర్పకులు తాకలేరు. జలాభిషేకములు పీఠంబులకు లింగమునకు చేయును. అర్చకు లీ లింగమును సుగంధ నిర్మలజలమును నించిన శంఖును చేబట్టి మీఁద నుండియే యభిషేక మొనరింతురు. స్నానాంతరమున తడి యెత్తుటలేదు. లింగమునకెదుట నొక దారమునకు వ్రేలగట్టబడియుండు కవచమునకే చందనాదులర్పింతురు.

ఈ దేవాలయము వెలువడ ధ్వజస్తంభమును జేరగానే అక్కడ, పంచలింగములు శనైశ్చరభవనము నటేశ్వర

సదనము పెద్ద మారేడుచెట్టుగలదు. ఈ దేవాలయమునకు దగ్గరగా వేంకటేశ్వర దేవాలయము గలదు. దానికి దగ్గరగా చండికేశ్వరాలయము గలదు. ఇది దాటగానే భైరవమూర్తి గుడి కలదు. కొండ మధ్యన కన్నప్పగుడియు కలదు.

ఈ దేవాలయమునకు దక్షిణముగా మణికంఠేశ్వరాలయము గలదు. దానికి దగ్గరగా బ్రహ్మాలయముకలదు. మణికంఠేశ్వరాలయమునకు దగ్గరగా భరద్వాజతీర్థం కలదు. అచ్చట భరద్వాజ మహర్షి యాశ్రమముండెడిది. ఈ తీర్థం నుండి కొంచెముదూరము పోయినచో అగస్తీశ్వరాలయము కలదు. ఇది దాటిపోగానే భైరవునికోన చూడదగును. దీనికి కొంచెం నడచిన మార్కండేయతీర్థము కన్నులపండువుగ నుండును. ఇందెల్లప్పుడు నీరు సమృద్ధిగానుండును. ఇందు వర్షాకాలమునందు నీరు పల్లములోనికి దుముకుచు చూచుటకు నాశ్చర్యముగ నుండును. దీని ఎదుటనే మార్కండేశ్వర లింగముగల యొక నిలయముగలదు. దీనిని దాటిన తరువాత కొండఎక్కి చూచినచో నొక చిన్న గోపురము గనబడును. ఇందుండి తూర్పుదిక్కునకు చూచినచో దట్టమైన పొదలతోగూడిన యొక కోనయు నొక గుడియు కనబడును. ఇది వేయిలింగాలకోన ప్రదేశమంతయు దూరుటకు నెడము లేక చెట్లచేమలచే తీగెలచే నిండియుండును.

ఈ కోనలో మధ్యన చిన్న గుట్టపై సహస్ర లింగేశ్వరు సదనము కలదు. ఇందొక యందమైన సరస్సుకలదు.

శ్రీ కాళహస్తిశ్వరు దేవాలయము చంద్రగిరిరాజులు నిర్మించిరి. కీ॥ శ॥ 1514 వ సంవత్సరమున శ్రీకృష్ణదేవరాయలు ఈ స్వామిని దర్శించి యనేకములగు కానుకలను సమర్పించిరి. చారిత్రకముగ పౌరాణికముగ ప్రసిద్ధిచెందిన దీ కాళహస్తి. నేటికిని కోట్లాది ప్రజ లీ క్షేత్రమును దర్శింపుచుందురు.

నా గార్జునుని కొండ

భారతదేశమున అనల్ప శిల్పకళావిశిష్టతను వెల్లడించు వానిలో నాగార్జునుని కొండ మిక్కిలి పేరెన్నికగన్నది. ఇప్పటికి దాదాపేడు వందల సంవత్సరములనాడు బౌద్ధమత మంతరించినది. కానియది దేశీయుల గౌరవదరములకు పాత్రమై, వారియభిమాన విశ్వాసములను జూటగొనినది. నాడు దేశమున ఆ మతము వెలయింప జేసిన నిర్మాణములలో చాల భాగము నామమాత్రా వశిష్టములై కొన్ని మాత్రము కాలపురుషుని దౌష్ట్యమున కెదురొడ్డి కొనయాపిరితో నిలిచియున్నవి. మఱికొన్ని యిండియా ప్రభుత్వపు పురాతత్వ శాఖ వారు చేయుచున్న కృషికి ఫలముగ ఏ శిథిలరూపముతోనో, భగ్న కృతులతోనో బయట బడుచున్నవి. ఈ జీర్ణ బౌద్ధ నిర్మాణా వశేషములను శిథిలబౌద్ధ శిల్పకృతులను చూచినను బౌద్ధము జీవన్మతమై విలసిల్లిననాటి యీ కళా విధానముల నిండాడు ప్రశస్తి వైభవశోభలను వెల్లడింపుచునే యుండును.

గుంటూరుజిల్లా పల్నాడు తాలూకాలో కృష్ణానదీ దక్షిణ తీరముననున్న దీ నాగార్జునునికొండ. పల్నాడు తాలూకాలోని మాచెర్ల వఱకు రైలుకలదు. మాచెర్లకు నాగార్జునునికొండకూ పదిహేను మైళ్లదూరము. మాచెర్లనుండి పది మైళ్ల దూరముననున్న నాసలవరము వఱకు బండ్లుపోవును.

అచ్చటి నుండి కడపటి యెదుమైళ్ల దూరమును నడిచి పోవ
లసినదే—

నాగార్జుని కొండకు దగ్గరగానున్న గ్రామము పుల్లారెడ్డిగూడెము. అది చారిత్రక ప్రసిద్ధిగల ప్రాంతముననున్నను ఆ గ్రామమున చారిత్రక ప్రాముఖ్యముగల వస్తువిశేషము లేవియులేవు. నిజాం రాజ్యమును చెన్నరాజధానిని విడదీయుచు కృష్ణానది నాగార్జునుని కొండప్రక్కనే ప్రవహింపుచుండును. ఇది యంతయు కొండలమయమైనను ఎట్టినేల. ఇక్కడి కొండలు 800 అడుగుల యెత్తుండును. ఈ కొండలతోపాటు పెద్దపెద్ద దిబ్బలుకూడ కలవు. వీనిమీదకూడ నడవి బలసినది. ఈ దిబ్బలన్నియు ప్రాచీన బౌద్ధ నిర్మాణావశేషములు. నాగార్జునునికొండ యున్నది యీ ప్రాంతమునకు వాయవ్యదిశనున్న 200 ఎకరముల వైశాల్యముగలగుట్ట. చిత్ర విచిత్రాకృతులుగల శిఖరములతోడి యీ కొండలను జూచినచో నవి స్వాభావికముగ నేర్పడిన కోటలవలెదోచును. వీనికితోడు రక్షణనిమిత్తము మానవు డిటికతోను, తాతితోను కట్టిన గోడలు మొదలయినవికూడ నున్నవి. వీని నన్నిటిబట్టి చూడగా నీ ప్రాంతపీఠభూమి ఒకప్పుడు ఒక దుర్గ నిర్మాణముగ నుండియుండవలెనని తోపకమానదు. ఈ ప్రదేశమున పాడువడిపోయిన మధ్యయుగమునాటి శివాలయముతక్క ప్రాచీన నిర్మాణ చిహ్నములేవియు కనిపింపవు. విడివిడిగా చెదరియున్న శిలాసమూహమును జూచినయడల ప్రాచీన కాలమున నిచట నేవో వెట్టిమొట్టిగా కట్టిన కొండలుండవలెనని తోచును. కోటగోడలు మొదలగువానిని కట్టుటలో

నుపయోగించినవానితో సమపరిమాణమును గలిగియున్నవి. మిక్కిలి ఎత్తుననుండును. అనగా పాటలీపుత్రములోని అశోక వర్ధన చక్రవర్తి రాజధానీస్థలములైన బులందిబాఘ్‌లో గాన వచ్చిన వానియంత పరిమాణముగలవియే నైయుండును.

ఈ యితికగోడలు ప్రాకారములు మొదలైనవి బౌద్ధ లీ ప్రదేశమున నాక్రమించి యుండినప్పుడు కట్టినవే అయి యుండవలెను. ఈ కొండ దిగువ ఉపత్యకముగలదు. అందు శిలాప్రాకారములును బురుజులును, ఇవి బౌద్ధయుగమునకు చాల తరువాతివి. విజయనగర రాధీశుల కాలమునాటివి కావచ్చును.

బౌద్ధావశేషములు లోయలో మాత్రమే కాన వచ్చును. పీఠభూమిమీద కొన్ని మైళ్లవఱకు త్రవ్వి చూచి నారు. గృహ నిర్మాణములుండిన జాడలేవియు గానరాలేదు. ఇప్పు డిదియంతయు శిలాభూమి. చెట్టు చేనుయులేవియు పెర గవు. నీరు దొరకదు. అందువలన మానవ నివాసమునకు యోగ్యముకాదు. గ్రామమునకు పడమట దిశననొక కొండ యున్నది. నాగార్జునుని కొండమీద వలెనే అక్కడ కూడా ఇతిక గోడలు మొదలైనవి కలవు. కాని గృహనిర్మాణాదుల చిహ్నము లక్కడ కూడా కనిపింపలేదు. ఇక్కడ నుండు బెద్ద దిబ్బలన్నియు బౌద్ధావశేషములే. వీనిలో గొన్నిసమ ప్రదేశపు మైదానమునను మఱికొన్ని కొండల మీదను నున్నవి. అక్కడక్కడ మొన్న మొన్నటి వఱకు నిలిచియున్న శిలాస్తంభమో, శిల్పాలంకృత ఫలకమో అది ప్రాచీన

నిర్మాణ స్థలమని సూచింపుచు వచ్చినవి. ఇట్టి శిథిలావశేషములున్న ప్రదేశము అమరావతీ బౌద్ధారామ ప్రదేశము కంటె పెద్దది. ఈ లోయమధ్యనుండిన నగరము ఒక తట్టున నది వల్లను వేరొక తట్టున దుర్గ ప్రాకారాదుల వలనను, పశ్చిమోత్తరముల ఎత్తైన ప్రాకారములతో గూడిన కొండల చేతను పరిరక్షిత మైనదగుట వలన ప్రాచీన కాలమున నది శత్రుజన దుస్సాధ్యముగానుండి యుండ వలయును.

ఆ కాలమున సముద్రమునుండి ఓడలు సరాసరి నాగార్జునుని కొండ నతికు వచ్చుట కనువుగ నుండునటుల, కృష్ణా నది యిప్పటికన్న పెడల్పుగను, సముద్ర మిప్పటికన్న దగ్గరగ నుండి యుండవలయును. అదియునుగాక యీ పట్టణమునకు కృష్ణానదికిని దగ్గరిగల ఇతర బౌద్ధాది నివేశముల గల చేజర్ల, అమరావతి, జగ్గయ్యపేట, ఘంటసాల, గుమ్మడి దుర్లు, బెజవాడ, భట్టిప్రోలు మొదలగు చోట్లకు సుకరముగ రాగపోకలు వ్యాపారము కూడా జరుగుచుండి యుండవలయును. ఈ లోయలో బయలుపడిన స్తంభములు, దూలములు, విగ్రహములు శిల్పఫలకములు చేయుటలో నుపయోగపడిన పాలరాతి బండలు స్థానికముగ త్రవ్వి ఎత్తినవియు కావు. కొండలమీది నుండి తీసికొని పోయినవియు కావు. అవి నదివెంటనే వచ్చియుండ వలయును. క్రీ. శ. 1925 లో ఈ ప్రాంతమున శిథిలములైన బౌద్ధస్థూపపు దిబ్బయొద్ద ప్రాచీన బ్రాహ్మశాసనములుగల కొన్ని స్తంభములు గనబడుట వలన స్థలము చాల ప్రాచీన మైనదయియుండునని

ఊహించి పురాతత్వ శాఖవారు ఇచట పరిశోధన లారంభించిరి.

ఆ పరిశోధనల ఫలితముగ గూఢప్రాచీన శాసనములు, రెండు శిథిలాలయములు, అనేకములు, అమూల్యములగు శిల్పచిత్రములును బయటబడినవి. దానినిబట్టి యిది ప్రాచీన జౌద్ధాది నివేశమని జౌద్ధకళానిధానమని తేటపడినది. ఇచ్చట బయటపడిన శాసనములు ౧౮౮-౨ లో జగ్గయ్యపేటలో దొరికిన ప్రాచీన శాసనములకూడ ఇత్వోక్తువంశ భూవరులు వేయించినవే—

వీనినిబట్టి క్రీస్తుశకము మూడు నాళ్లుగు శతాబ్దులలో కృష్ణానదీ ప్రాంతమున ఇత్వోక్తువంశజులమని చెప్పకున్న వారు పరిపాలింపుచుండిరని తెలియుచున్నది.

ఇక్కడ నల్లరాళ్ళ బోడను కొండమీదనున్న ఆలయము చప్టామీది శాసనమువలన సింహళద్వీపమున నుండి జౌద్ధభిక్షువులు వచ్చి యా కొండమీద నివశించుచున్నట్లు వారచట నొక స్థూపమును సంఘారామమును నిర్మించినట్లు లను పడమటిదిశ పొరుగున విజయపురి పట్టణముండినటుల తెలియుచున్నది. నల్లరాళ్ళబోడుకు దగ్గరగా చాల చిన్న కొండయున్నది. వాని శిఖరాలమీద చిన్న స్థూపములు శిథిలములు చూపట్టును. మహాస్థూపమునకు తరువాత ముఖ్యమైన నిర్మాణములన్నియు నల్లరాళ్ళ బోడుమీదనే యున్నవి. దీనిమీద త్రవ్వగా 2 స్థూపములు ఒక చైత్యాలయమును సంఘారామములు దానికి సంబంధించి సున్నము

యిటికతో కట్టిన గృహములున్నవి. ఈ నల్లరాళ్ళబోడె శ్రీపర్వతము అనుపేర వెల్లడియయినట్లు శాసనములవలన తెలియుచున్నది. ఈ పర్వతసంఘారామమునే మహాయాన బౌద్ధ స్థాపకుడైన నాగార్జునాచార్యులవాగు తమ చరమదశ గడిపినట్లు బౌద్ధగ్రంథములవలన తెలియుచున్నది. ఇచ్చట బుద్ధధాతువు నిక్షిప్తమై యిది పవిత్రక్షేత్రమగుటచే నాగార్జునాచార్యులవారి కిది నివాసస్థలమగుటచే దూరదేశీయు లందుండిన ద్వీపములయం దిది యుండినట్టియు బౌద్ధులకు గొప్ప యాత్రాస్థలమయ్యెనని యాహింపదగియున్నది. నాగార్జునకొండ స్థూపము, ఇటికతోను, సున్నముతోను కట్టిన యొక మహానిర్మాణము.

శాసనములం దీ మహాచైత్యమనుపేర నొప్పుచున్నది. అండాకృతిగల స్థూపభాగము 5 అడుగుల ఎత్తు 102 అడుగుల వ్యాసముగల గుండ్రని వేదికమీఁద నిర్మితమైనది. నాశనము కాగా మిగిలినదెల్ల యీ వేదికచుట్టు ప్రదక్షిణాపదము దీనిని చుట్టిప్రాయికము 50 అడుగుల యెత్తుగల యిటికగోడ ప్రాకారముగలదు. ఈ ప్రాకారరేకలో నాలుగువైపుల ఒక్కొక్కటి 14 అడుగుల వెడల్పుగల 14 ద్వారములున్నవి. వీనికి పునాదులు మాత్రమే మిగిలియుండుటచేత ఎట్లుండెడివో తెలిసికొన సాధ్యముగాదు. మొత్తముమీఁద నీ నిర్మాణము బౌద్ధ ధర్మచక్రము, నమూనామీద కట్టబడినట్లు తోచుచున్నది. ప్రాకారరేకచక్రము ప్రదక్షిణీమార్గము, ఆకులవర్తినీవేదిక, చక్రపు నడిగుబ్బ యీ స్థూపము నుత్తరభాగమున త్రవ్వగా

పగిలిపోయిన యొక కొండలో రజితకరండమును బుద్ధభాతువు కనబడినది. ఇది బుద్ధునిదేయని తలచుచున్నారు.

ఇది బఠాణీ గింజంత పరిమాణము. ఒకచిన్న యొమ కము దీనిని ముప్పాతిక అంగుళము వ్యాసముగల ఒక బంగారు భరిణలో పెట్టి మరల నాభరిణను బంగారు పువ్వులు ముత్యములు మొదలయిన వానితో కలిపి స్థూపాకారమున నున్న యొక రజితకరండమున నుంచి పదిల పరచినారు. కుండలో నున్నది యీ రజితకరండమే దానికి దెబ్బతగుల కుండునటుల కుండనిండ ఎఱ్ఱమట్టిపోసి గట్టిచేసి దాని మూతి దగ్గర స్పటికపు పూసలను గుచ్చినారు. ఈ విధముగ భద్ర పరచినను, కుండయు రజిత కరండము భగ్నమైనవి. కొంత కాలము కిందట పూర్వము మృగదానము విలసిల్లిన సార నాథ్ క్షేత్రమును నేటి బౌద్ధులు మూలగండ కుటీవిహారము నిర్మించి ప్రవేశోత్సవము జరిపిరి. అచ్చట బౌద్ధభిక్షు సంఘ మునకు హిందూదేశ ప్రభుత్వ పురాతత్వ శాఖవారు యీ నాగార్జునుని కొండ మహాచైత్యమున దొరికిన బుద్ధభాతువును దానము చేసినారు. ఈ విధమున ఇప్పటికి రమారమి 16 వందల సంవత్సరములకు పూర్వము ఇట్లొక వంశ్యభూపతుల రాజ్య కాలమున ఇచ్చటి మహాచైత్యమున నిక్షిప్తమైన బుద్ధ భగవానుని ధాతుశకలము నేటికిని సారనాథ్ మూల గంధ కుటీవిహారమున పదిలముననుండి పూజలందుకొను చున్నది.

క్రీ॥ శ॥ 1927-28-29 సంవత్సరములలో నీ ప్రాంతమున జరిగిన త్రవ్వ పనివలన నీ సంఘారామములును 6చైత్యాలయములును, అనేక స్థూపములు బయట పడినవి. బౌద్ధభిక్షువులు నివశించు ప్రదేశమును సంఘారామ మందురు. సంఘారామములు నీ లో 2 నల్లరాళ్ల బోడిమీదనున్నవి. మూడవది నల్లరాళ్ల బోడుకు పడమటగా దాదాపు మైలు దూరమున నదికెనురుగా నున్న కొండపైన నున్నది. ఇచ్చట స్థూపములన్నిటిని ఇటికిలతో కట్టినారు. స్థూపవేదికల ముందు భాగమున వివిధములైన శిల్పచిత్రములు శిలాఫలకములను చేర్చి సున్నముతో నతికినారు. సుందరములైన యిట్టి శిల్పఫలకము 100 కు పైగా దొరికినవి. ఈ ఫలకము మీద శిల్పకళ అంతయు ఇదివరలో చెప్పినట్లు అమరావతీ కళా సాంప్రదాయము అనుసరించినదే. ఇట్టిశిల్ప ఫలకములే కాక గొప్ప చెక్కడపు పనిలో ముద్దుల మూటగట్టు శిలాస్తంభములు మొదలగునవి కూడ దొరికినవి. ఈ శిల్పసంపదనంతను అచ్చటనే యొక చిత్రవస్తు ప్రదర్శన శాలనుంచి భద్రపరిచినారు. సాధారణముగా స్థూపపు రాళ్లమీద చెక్కుచిత్రములు బుద్ధుని జీవితమునకు సంబంధించిన గాథలో బుద్ధుని పూర్వ జన్మమునకు సంబంధించిన గాథలో నయియుండును. బుద్ధుని పూర్వ జన్మమునకు సంబంధించిన గాథలకు జాతక కథలందురు.

అమరావతీ నాగార్జునికొండపు స్థూపపు కళాసాంప్రదాయమే - జావా, యవద్వీపమునందలి జగత్ప్రసిద్ధమైన

బోరాబోడూరు స్థూప శిల్ప కృతులలో కానవచ్చునని చెప్పుదురు.

అమరావతీ నాగార్జునునికొండ స్థూపములందలి బౌద్ధ కళ ప్రాబల్యముగ బర్మాజావా మొదలగు సమీప ప్రాగ్దేశ ద్వీపములందలి కళమీఁదనేకాక, చీనాదేశ కళమీద కూడ నుండినట్లు తెలియుచున్నది.

142

విజయనగరము

విజయనగరము స్వదేశస్థులకేకాక విదేశస్థులకు గూడ నబ్బుగపాటు చెందించినదో, ఏది పండితులకు కవులకు, గాయకులకు, నర్తకురాండ్రకు, లలితకళలకు నాలవాలమై నిత్య కళ్యాణము పచ్చతోరణముగానున్నదో, ఏది సాటిలేని మేటి వీరులకు స్థానమై విస్తారము కీర్తిచెందినదో, ఏది పాడిపంటలకు సర్వసుఖములకు కాణాచియైనదో, ఏది మహారాజులకు నిలయ మైనదో, ఏది ఆంధ్రతేజము, ఆంధ్రరక్తమున్నంతకాలము, ఆంధ్రభాష, ఉన్నంతకాలము స్మరణగలిగియుండునో; అదియే విజయనగర సామ్రాజ్యము. అదియే విద్యానగరము. సర్వ సంపదలకాటపట్టు. ధర్మ నీతివర్తనకు రాణ. నేడు విజయనగర జీర్ణశిథిలాలను జూచి నాడు దాని ప్రాభవమునుగాంచి కన్నీరు విడువని యాంధ్రుడుండడు—వాని శిల్పకళా వైభవము, పండిత కవిపోషణ చరిత్రలో బంగారుటక్షరములలో వ్రాయదగియున్నది. ఆ నాండ్రుల ఉన్నతస్థితి, కళాపోషణ తలంచిన ప్రతి ఆంధ్రుడు హృదయ ముప్పొంగి గర్వింపక మానడు. నేటి యా చౌర్యాగ్య కళావ్యాప్తినిగాంచి రసజ్ఞుడైన యాంధ్రుని కన్నీరు చిమ్మలై చిడుపలై తరంగములై ప్రవహింపకపోవు. ఆనాటి ఆంధ్రులయుగమే స్వర్ణయుగము. రత్నయుగము - వజ్రాలయుగము.

బళ్ళారిజిల్లా హోసపేటకు ఉత్తరమున తుంగభద్రా నదీతీరమున హంపియను గ్రామముకలదు. ఆ గ్రామమునకు

తూర్పు దక్షిణ పశ్చిమముల పెక్కు-మైశ్వరకును గనబడు
జీర్ణ విజయనగర చిహ్నములనుగాంచి విషాదము నొందని
యాంధ్రుఁడుండఁడు. విజయనగర రాజ్యమును కీ శ॥ 1336 న
సంవత్సరము హరిహరరాయలు బుక్క-రాయలు అను నిగు
ర్రు సోదరులు విద్యారణ్యుల యాదేశమున స్థాపించిరి.
మఘస్థ విద్యలకు నిలయమగుటవలనను విద్యానగరమనియు
నందలి ప్రభువులు సతతము విజయమునుగాంచి సామ్రాజ్య
మును వృద్ధిగాంచుటచే దీనికి విజయనగరమని పేరుగాంచెను.
విజయనగర సామ్రాజ్యమును మొదట సంగమ, నాళువ,
తుళువ వంశపురాజు లా రాజ్యమును 250 సంవత్సరములు
పరిపాలించిరి. తుళువ వంశీయులలో ముఖ్యుడగు శ్రీకృష్ణ
దేవరాయల కాలమున నీ విద్యానగరము మహాన్నతదశ
నందెను. ఈ మహావీరుఁడు అసమాన వీరుఁడు. బాహు
శుల పరాక్రమోపేతుడు. పండితుడు. కవి. ఈ కాలముననే
విజయనగరము విదేశస్థుల గౌరవాభిమానములను పొందినది.
ఈ విజయనగరమున ప్రథమున హరిహరుడు బుక్క-రాయలు
వేటకుపోగా నచట వేటకుక్కలను కుందేళ్లు తరిమినవి. అది
చూచి వారు ఆశ్చర్యమునుచెంది యా సమీపమున తపస్సు
చేసికొను విద్యారణ్యస్వామివారి కీ విషయమును దెలుపగా,
రచట మహాత్మ్యము గలదని, వెంటనే యా స్థలమున
రాజధాని నగరమును నిర్మింపుమని యాదేశించెను. అంతట
వారొక శుభముహూర్తమున రాజధాని నగరమును స్థాపించి
పరిపాలించి యభివృద్ధిచేసిరి. విద్యారణ్యుల పేరిట స్థాపించబడిన
దగుటచే విజయనగరమని విఖ్యాతనందినది.

విజయనగరమునకు ఉత్తరమున శరవేగముతో బారులు దీరియున్న పర్వతపంక్తుల నడుమ తుంగభద్రదానది మెలికలు దిరిగి ప్రవహింపుచున్నది. దాని కుత్తర పర్వతపంక్తిలో రామాయణ కాలమునుండియు పసిదములగు ఋష్య మూకము మున్నగు నెత్తైన కొండలు కలవు. వానిని దాటిన పర్వతపంక్తుల నడుమ సంపాసరోవరము గలదు. దగ్గరన విజయ నగరమును విస్మరింపజేయు చున్నదోయన శిథిలమగుచున్న కోటయు నానెగొండియను గ్రామముగలవు. తుంగభద్రదానది దక్షిణతీరమున నొకదిశన హేమకూట పర్వతము, మరియొక వైపు మతంగమాల్యవంతములు కలవు. అచ్చట నుండి హోసపేట ప్రాంతమునకు సుమారిరువది మైళ్ళమేర నాగుల పురము వరకును వ్యాపించి యున్నవి.

నాసలా పురమును, శ్రీరాయలు తన యుంపుడుక తె పేర నిర్మించెనట. కాని యాపురమును తన తల్లియగు నాగాంబిక పేర నిర్మించెననుటయే సమంజసము. ఈ పురమునకు దక్షిణమున నెత్తైన పర్వత పంక్తులుగలవు. వానికడ్డముగ నొక దుర్లంఘ్యమగు నడ్డ కట్టును శ్రీకృష్ణరాయలు కట్టించి దక్షిణమునుండి శత్రువులు వచ్చెడి మార్గమును గూడ నరికట్టెను. శ్రీకృష్ణరాయలకాలమునకు ముందే పదేశయాత్రీకులు వికలస్కృంధి, అబ్దుల్ రజాకు అను నిరువురు విదేశయాత్రీకులు విజయ నగరమునకు వచ్చి దాని వైభవమును గాంచి విస్మయ పడిరి. అప్పటికి విజయనగరము సకల సంపదలతోను, సాటిలేని మేటి పట్టణముగ నున్నది.

శ్రీరాయల రాజ్యము తరమున కృష్ణానది మొదలు
కన్యాకుమారి వఱకు న్యాపించి యుండెను. జనసంఖ్య విస్తార
ముగనుండెను. ఆపట్టణముచుట్టున స్త్రీపాకారములును, దుర్గము
లును కలవు. ఆపాకారములు కనుమల కడ్డముగ కొండకొనల
వరకు కృష్ణశిలలతో నిర్మించి యుండెను. అందు పర్వతాకార
ములు గలిగిన వేయి యేనుగులు, పదునొకండు లక్షల సైన్య
ముండెను. మొదటి దుర్గముచుట్టును నిలువెత్తుగల రాళ్లు గుఱ్ఱ
ములుగాని భటులుగాని నడుచుటకు వీలు లేకుండునటుల
భూమిలో సగమువఱకు పాత బడియున్నవి. అచ్చటి మూడవ
దుర్గము వఱకు సాగు చేసిన పొలములును, గృహములు, ఉద్యా
నవనములు, ఫలవృక్షములతో నిండియుండెను. ఆ తరువాత
యేడవ దుర్గమువఱకు నసంఖ్యానీలములగు జనసంఘములు
గలిగిన బజారులతో నిండియుండెను. సప్తమ దుర్గమున రాజ
మందిరము లుండెను. దానికెదుట బాగులుదీర్చి నాలుగు
బజారులు ఉత్తరమున రాజమందిర ద్వార మండపమును
గలవు.

రాజమందిరము వెనుక దంత నాయకుని మందిరమును
దాని కెడమ వైపున రాజసౌధమున కెడమ భాగమును
దినానుభానయు దాని కెదురుగ సభామండపమును గలవు.
సభామండపమున మంత్రి లేక దండనాయకుడో ప్రజల విజ్ఞా
పనములను దీర్చుల నిచ్చుచుండెను అతని నిర్ణయమునకు
పై తీర్పులేదు. ఆ సభాగృహము చివర చోపుదారుల వహన
దీరియుండును. దండనాయకుడు తనతీర్పు నిచ్చిన భోజనాంత
సప్తద్వారములను గడచి రాజ ప్రాసాదమునకు పోయి నాడు

వృత్తాంతముల గాజునకు వినిపింపు చుండును. దివాన్ ఖాను :
ఎదుర నేనుగన కొక్క గదియుండు నటుల గజశాల నిర్మింప
బడెను. టంకసాలకెదుట నగర పాలకుని గృహము గలదు.
ఆ నగర పాలకునికి లోబడి 1½ వేల భటులుండిరి.

పట్టణమునగల వీధులన్నియు విశాలముగను పొడవుగ
నుండును. అన్నిచోట్లను గులాబీపుష్పములు విరివిగ నమ్ము
చుండిరి. ఆ దేశపు ప్రజ లా పుష్పములను వదలి బ్రతుక
లేరు. అవి వారికి భోజనమువలె ప్రధానమైయుండెను. ఒకే
వర్తక మొనరించువారి దుకాణము లొకదానికొకటి చేరువగ
నుండెను. బజారులందు నగరవర్తకులు బహిరంగముగ ముత్య
ములు, కెంపులు వజ్రములనుగూడ నమ్ముచుండిరి టంక
శాలకు వెనుక పదునైదు గజముల వెడల్పును రెండువందల
గజముల పొడవునుగల చిన్న బజారుండెను. దాని కిరువైపుల
నిండ్లును, విశాలమగు ప్రాంగణమును యందమగు రాళ్ళతో
నిర్మించిన ఉన్నతాసనములు గలవు. ఆ యా గృహకుడ్యము
లపై చిత్రకళా నైపుణ్యమును దెలుపుచు సింహములు
పులులు మున్నగు వన్యమృగములు చిత్రింపబడియున్నవి.

విజయనగరమున అనేక దేవాలయములు నిర్మింపబడి
నవి. జైనదేవాలయములుగూడ కొన్ని కలవు. పంపావిరూపా
క్షాలయము, హజారరామ కోదండరామాలయములు కృష్ణా
లయము విఠలాలయము, మాల్యవంత రఘునాథాలయము
ముఖ్యమైనవి. అందుగల శిల్పకళ యద్భుతమై యున్నది.
రాజ ప్రాసాదములకు చేరువనున్న హజారరామాలయము,

రాజకుటుంబములవారికై నిర్మింపబడినది. ఈ దేవాలయము చిన్నదైనను కళానైపుణ్య మద్భుతమైనది. ప్రాకారపు గోడలపైన లోపలను బయటను రామాయణ భారతము లందలి ఘట్టములను రాతిపై చెక్కబడి హృదయాకర్షణ మొనర్చుచున్నవి. ముఖమంటపములోని నాలుగు స్తంభములును స్నిగ్ధమగు నల్లరాతితో నిర్మింపబడియున్నవి. ఆలయము విష్ణ్వాలయమైనను శైవగాథలు విగ్రహములుగూడ చిత్రించబడియున్నవి. కళ్యాణ మంటపమున రామాయణ గాథలు నలుప్రక్కల గోడలపై చెక్కబడియున్నవి. కేవలము హిందువుల పద్ధతినిగాక మహమ్మదీయుల శిల్పపద్ధతిని గల కట్టడము లనేకములు గలవు.

విరూపాక్షాలయ మార్గమున జూపరులకు భయంకరమైన 22 అడుగుల యెత్తుగల నరసింహవిగ్రహము దాని ప్రక్కన పదునాలుగడుగుల యెత్తునగల శివలింగమును గలవు. అవి యొకేరాతియందు చెక్కబడినవి. నరసింహ విగ్రహమును చెక్కిన నొక బ్రాహ్మణుడనియు నది క్రీ. శ. 1528 సంవత్సరమున పూర్తికాగా నతనికి కృష్ణరాయలు బహుమాన మొసంగిననియు కథగలదు.

ఆలయములలో పంపావిరూపాక్ష దేవాలయము ప్రాచీనమైనది. విద్యారణ్యస్వామి జ్ఞాపకార్థము హరిహర రాయ లా దేవాలయమును గట్టించెను. భువనేశ్వరీయాలయమున చాళుక్య శిల్పములు గన్పట్టుటచే నది మిగుల ప్రాచీనమైనదని చెప్పుదురు. తుంగభద్రదానదీ తీరమునగల

యాతయములలో వరాహాలయమున నొక మహావరాహమును, అనంతశయనుని నాలయమున నొక యనంతశయనుని విగ్రహము నొక రాతియందే చెక్కబడియున్నవి. విఠలస్వామి యాలయము కీ॥ శ॥ 151కి ప్రాంతమున కృష్ణరాయలచే ప్రారంభింపబడినది. రాయలు దాని నిర్మాణమునకు పోషణమునకు పెక్కు దానములనిచ్చెను. విఠలస్వామి దేవాలయమున శిల్పకళా నైపుణ్యము మెచ్చుకొనదగియున్నది. ఆ యాలయమందలి కళ్యాణమంటపము రాతిరథము మొదలగువానియందు గనబడు కళానైపుణ్యము చాతుర్యము మరి నెచ్చటలేదు.

విజయనగర రాజులు జనుల సౌకర్యములకొరకై పెక్కు కాలవలు చెలువులను ద్రవ్వించిరి. కమలాపురము నాగులాపురము మొదలగు ప్రదేశముల పెద్ద తటాకములు త్రవ్వబడినవి. వరి, చెఱకు ఫలవృక్షములు ఉద్యానవనములు రమ్యమగునటుల చేయబడినది. నూతులనుండియు, నదులనుండియు రాజప్రాసాదమునకు వలయు జలమెత్తుగనున్న రాతితో మలచబడిన కాలువలో ప్రవహించునటుల చేయబడినది.

శ్రీకృష్ణదేవరాయలు మహావీరుడు, బాహుబల విక్రమోపేతుడగుటయే కాక మహాకవి మహా పండితుడై యుండెను. ఆయన ఆస్థానమున అష్టదిగ్గజములను నెనిమిది మంది కవులుండిరి. రాయలు స్వయముగ ఆచుక్తమాల్యదయను మహా ప్రబంధమును రచించెను. ఇదికాక మదాలస

చరిత్రము సత్యావధూ ప్రీణనము, సకల కథాసార సంగ్రహము, జ్ఞాన చింతామణి, రసమంజరియను యితర గ్రంథములను రచించెను. అల్లసానిపెద్దన, నందితిమ్మన, అయ్యలరామభద్రుడు, ధూర్జటి, మాదయగారి మల్లన, పింగళి సూరన, రామరాజ భూషణుడు, తెనాలి రామలింగకవి యను మహాకవులే అష్టదిగ్గజములు.

వీరుగాక రాయల యాస్థానమున నిరంకుశోపాఖ్యానమును రచించిన కందుకూరి రుద్రకవి, రాధా మాధవ కర్తయై కృష్ణరాయల వలన రాధామాధవ బిరుదము నందిన చింతలపాటి ఎల్లనార్యుడును, తాళ్లపాక పెదతిరుమలయ్యయు, చిన్నన్నయు నుండెడివారు. తాళ్లపాకవారు శ్రీవేంకటేశ్వరస్వామి సన్నిధినుండెడి సుపసిద్ధకవి వంశజులై యుండిరి. అందు పెదతిరుమలయ్య నీతిసీస పద్యశతకమును ద్విపదిహారి వంశముమున్నగు సద్గ్రంథముల రచించెను. చిన్నన్నయనబడు తిరువెంగళ నాథుడును పరమయోగి విలాసము, అష్టమహిషీ కల్యాణము అను ద్విపదప్రబంధముల రచించెను.

అల్లసాని పెద్దనామాత్యుఁడు స్వారోచిష మనుచరిత్ర మను మహాప్రబంధమును రచించెను ఈ మహాప్రబంధమును శ్రీకృష్ణదేవరాయలు నంకితమునుగొని ఆంధ్ర కవితా పితామహ అనుబిరుదునొసంగి, కోకటగ్రామా ద్యనేకాగ్రహారములమ్మహాకవి కిచ్చెను. అల్లసాని పెద్దనామాత్యుఁడు శ్రీకృష్ణదేవరాయల నిర్యాణానంతరముకూడ జీవించినటుల తెలియచున్నది. 'కృష్ణరాయలతో దివికేగలేక బ్రతికియున్నాడ'

జీవచ్ఛవంబనగుచు' అని చెప్పికొనినాడు. నంది తిమ్మనగారు పారిజాత పహరణమును మహా ప్రబంధమును రచించినాడు. దీనిని రాయలువారు అంకితమునుగొని యమ్మహాకవిని సత్కరించెను. దీనినిగూర్చి యొక కథకలదు.

తిరుమలదేవి మీద రాయలవారికి కోపము వచ్చి ఆమె ప్రాసాదమునకు రాకమానినై చెను. అందుకామె దురపిల్లుచు, తిమ్మనగారితో తన విషాదోదంతమును వెల్లడించెను. అప్పుడా కవిపుంగవుడు ఈ కావ్యమును రచించి రాయలవారికి చదివి వినిపించెనట. అప్పుడు రాయలవారు సిగ్గుపడి తిరుమల దేవికడకుపోయి యామె ననుగ్రహించెను.

తెనాలి రామకృష్ణకవి హాస్యకవి. ఈయనను గూర్చి యనేక చిత్ర విచిత్రములైన కథలు కలవు. ఈ కవిశ్రేష్ఠుడు రచించిన పాండురంగ మహాత్మ్యమురాయలవారికంకిత మొసగలేదు. శ్రీకృష్ణ దేవరాయలకాలములో మహాన్నత దశనందిన విజయనగరము రామరాజు ఇల్లికోటయుద్ధా నంతరము పూర్తిగా విధ్వంసమయ్యెను. నేటిజీర్ణ విద్యానగరమున పరిశీలించినచో, ఆ స్నానశాలలు వానికుడ్యపు చిత్రాలు — ఆ శయన మందిరాలు — ఆ సభాభవనాలు నాటిమహావైభవమునకు ప్రతి బింబములై యాంధ్రుల మనోవీధుల ధ్రువతారవలె వెలుగుచుండుట నిస్సందేహము. ఆనగొండి యొక్క పూర్వ చరిత్రగూడ మనము తెలిసికొందుము.

ఆనగొండి :- ఆనగొండి సంస్థానము తుంగభద్రానదికి ఉత్తరతీరమున నిర్మితమైయుండెను. ఈ రాజులే దక్షిణ తీర

మున వెలసిన విజయనగర నిర్మాణమునకు ముఖ్యకారకులై యుండిరి. విజయనగరము ప్రాముఖ్యమునకువచ్చి ప్రబలిన కొలది ఆనగొంది ప్రాముఖ్యము తగ్గసాగెను. ఆనగొంది యనగా ఏనుగులకోనయని యర్థము దీనినిబట్టి ఆ ప్రాంతము నిబిడారణ్యమనియు ఏనుగు లెక్కువయుండు ప్రాంతమనియు తెలియుచున్నది.

రామాయణ కాలములో నిది కిష్కంధాపుర మిదియే యనియు, శ్రీరామచంద్రుడు సుగ్రీవునితో మైత్రి చేసికొని వానరులను సీతాదేవిని వెదుకుటకొరకు నబుదిక్కులకు పంపినది ఇచ్చటనుండియేయని తెలియుచున్నది. హనుమంతుఁడు సీతాదేవి సందేశమును గొనివచ్చి శ్రీరామునకు వినిపించినదిచ్చటనేయనియు ఋష్యమూకపర్వత మిచ్చట నుండినదని తెలియుచున్నది. ఈ ఆనగొందిలో దేశీయరాజులు ఏడు వందల సంవత్సరములవరకు రాజ్యము చేసియుండిరి. క్రీ॥ శ॥ 1014 వ సంవత్సరమున ఆనగొందిలో నందుడను రాజు రాజ్యమును జేయసాగెను. ఇతని తరువాత చాళుక్యరాజు 40 సంవత్సరములు పరిపాలించెను ఇతని కుమారుడు బిజ్జలుడు ఆనగొందికి రాజయ్యెను. ఈతని రెండవకుమారుడు విజయధ్వజుఁడు తరువాత రాజయ్యెను. విజయధ్వజుని తరువాత ఆ వంశీయులే పరిపాలించిరి. చివరివాడగు ప్రతాపరాయల కుమారుడగు జంబుకేశ్వరుడు క్రీ॥ శ॥ 1267 వ సంవత్సరములో సింహాసనమెక్కి 37 సంవత్సరములు మహాదక్షతతోఁ బరిపాలించెను. ఇతడు పొరుషశాలియగుటచే అష్టగు

నేలుచుండిన మహమ్మదు తుఘ్లక్ ను ధిక్కరించి వర్తించుచుండెను. మహమ్మద్ తుగ్లక్ సహింపజాలక ఆనగొందిపై దాడిసలిపి సేనలను పంపించెను. పండ్లెండు సంవత్సరములు ఘోరముగ యుద్ధముజరిగెను.

అయినను జంబుకేశ్వరుడు ఢిల్లీశ్వరునకు లోబడడయ్యెను. ఇంతలో ఢిల్లీశ్వరుని మేనల్లుడొక ఘోరాపరాధమునుచేసి మహమ్మదు తుగ్లక్ కోపానలమునబడి మ్రగ్గకుండ తప్పించుకొని జంబుకేశ్వరుని శరణుజొచ్చెను. జంబుకేశ్వరుడు వాని కభయహస్తమిచ్చెను. జంబుకేశ్వరునిపై యిది వరకే క్రుద్ధుడై యుద్ధం సలుపుచుండిన ఢిల్లీ సుల్తాను ఈ మేనల్లుని కారణమున మరింత ఆగ్రహవేశుడై ప్రచండ సైన్యమును గూర్చుకొని స్వయముగ నేతెంచి యుద్ధసంరంభమును నడుపనాగెను. కాని జంబుకేశ్వరుని జయించుట కష్టమయేతలంచెను. అంత నతడు నా మేనల్లుని నా కప్పగించితివా యుద్ధమునుమాని వెడలిపోయెదనని సుల్తాను రాయబారములను సాగించెను.

శరణాగతతాణ బిరుదాంకితుడగు జంబుకేశ్వరుడు సుల్తాను రాయబారములను దోసివేసి యుద్ధమును చేయసాగెను. ప్రచండ సేనాబలముగల మొగల చక్రవర్తితో పోరుట దుర్ఘటమయ్యెను. అపజయము నిక్కమని తెలియగనే జంబుకేశ్వరుడు తురుష్కుల వాతపడకుండ తన భార్య పుత్రాదులను తన చేతిమీదుగా నటికి, ఆ ఖడ్గసహాయముననే రణరంగమునకురికి ఘోరముగ పోరి, వీరశయనమునుపొందెను.

విజయనగరము సుల్తాను ఆనగొందిని సర్వనాశనమునుజేసి
ఆరుగురను ఖైదీలుగా ఢిల్లీకి తీసికొనిపోయెను వారిలో
మంత్రి, కోశాధ్యక్షుడు, నలుగురు సరదారులు. మంత్రిపేరు
హరిహరరాయలు. కోశాధ్యక్షునిపేరు బుక్కరాయలు. వీరిద్దరు
సోదరులు. ఓరుగల్లు కాకతీయ చక్రవర్తియొద్ద గొప్ప ఉద్యోగము
గముతోనుండిరి. కాకతీయ సామ్రాజ్య పతనానంతరము
ఆనగొంది రాజుదగ్గర చేరిరి.

మహమ్మద్ శుగ్లక్ ఆనగొందిలో మలిక్ సాహెబ్
అనువానిని పాలకునిగా నియమించి ఢిల్లీకి వెడలిపోయెను. ఆన
గొంది రాజ్యప్రజలు జంబుకేశ్వరునియెడ భక్తిభావము గలిగి
వానిని దేవునివలె గౌరవింపుచుండిరి. వారు తమ ప్రభువట్లు
నానశముకాగా ప్రతీకారభావముతో మలిక్ కాఫర్ పై తిరుగ
బడిరి. పారతంత్ర్యమునుసహింప లేకుండనున్న యాప్రజలయల
జడిమల్లిక్ ను గడగడ లాడించెను. తాను పెద్ద సంకటములో
నున్నట్లు ఢిల్లీకి యతడు విన్నవించెను. ఢిల్లీ సుల్తాన్ మిక్కిలి
నష్టపడి యుండుటచేతను, అలసియుండుటచేతను తిరిగి యుద్ధ
ప్రస్థావనకు భయపడి తన యొద్దచేరలోనున్న యారుగురను
చేరవదిలించి, ఆనగొంది రాజ్యమునకు మంత్రిగానున్న హరి
హరరాయలను రాజుగాచేసి తనకు సామంతుడుగ నుండు
నట్టులనేర్పరచి, బుక్కరాయలను మంత్రిగ నియమించి
మిగిలిన నలుగురను సేనాపతులుగనుంచి యచటకు పంపెను.

హరిహరరాయలు, బుక్కరాయలు అనువార లిద్దరు
ఆనగొంది రాజ్యమునకు రాజు మంత్రియు నయిరి. ఈ సోద

రులే శ్రీమాధవ విద్యారణ్యస్వాముల వారి తపోబల సహాయముతో క్రీ॥ శ॥ 1336 లో విజయనగరమును స్థాపించిరి. విజయనగర సామ్రాజ్యము క్రీ॥ శ॥ 1565 లో తాళికోట యుద్ధమున నాశనము కాగానే విజయనగరమును కొల్లగొట్టుటయొక్క ఆనగొందినికూడ కొల్ల గొట్టిరి. మిక్కిలి విధ్వంసమును చేసిరి. అప్పుడు విజయనగరరాజ వంశీయుడగు రామరాయల తమ్ములు తిరుమలరాయడు, పెనుగొండలోను, వెంకటరాయలు చంద్రగిరిలోను రాజ్య స్థాపనమును జేసికొనిరి. చంద్రగిరి నేలచుండిన చంద్రగిరిరాయల వారే క్రీ॥ శ॥ 1639 లో ఈస్టిండియా కంపనీ వారికి మద్రాసు ప్రాంతమును ఇచ్చియుండిరి. క్రీ॥ శ॥ '653 లో చంద్రగిరిని గోలకొండ నవాబులు జయించిరి. ఇప్పుడీ రాజవంశీయునకు ఆనగొంది యొక్కటయే మిగిలిపోయెను. క్రీ॥ శ॥ 1688 లో గోలుకొండ మొగలుల స్వాధీనమైన తరువాత ఆనగొంది మొగలుల సామంతరాజ్యమయ్యెను. క్రీ॥ శ॥ 1776 లో టిప్పు సుల్తాను ఆనగొంది నాశ్రమించినప్పుడు రాజ్యమును చేయుచున్న తిమ్మప్పరాజును సింహాసన భ్రష్టునిచేసెను. అంతటితో నాగక మందిరములను కూలదోసి పట్టణమును దగ్ధమును చేసెను. ఇట్టి దారుణకార్యముల మూలకముగ విజయనగర రాజవంశములకు సంబంధించిన అమూల్యలేఖనములు నశించిపోయెను. టిప్పుసుల్తాను యుద్ధమునందోడి మరణించిన తరువాత బిటీషు ప్రభుత్వమువారు ఆనగొంది రాజవంశీయుని గద్దెపై నెక్కించి, ఆ రాజునకు 1500 రూపాయలు మాసిక

భృతిని నేర్పరిచిరి. ఇప్పుడు దీనికి శ్రీ రాజా శ్రీకృష్ణదేవ
రాయలవారు ప్రకాశమానులుగానున్నారు. వీరు విజయ
నగర సామ్రాజ్య కడపటి చక్రవర్తియగు రామరాయల
వంశీయులయియున్నారు. ఆనగొంది నగరమును పదునారవ
శతాబ్ద ప్రారంభములో నరసింగరాయలవారు పాలించు
చుండిరి. నరసింగరాయలువారు పట్టణమునకు ప్రాకారకుడ్య
ములు నిర్మించి దుర్గమును బలిష్ఠమొనరించిరి.

వాయవ్యదిశనుండు కోటగోడ ఒక మైలు పొడ
వుండును. ఈ కోటగోడ నొరసికొనియే తుంగభద్రదానది
ప్రవహింపుచుండును. అయితే యీ కోటగోడ శిథిలావస్థ
యందున్నది. ఒక విదేశయాత్రికుడు ఆనగొందిని చూచి
యిటుల వర్ణించినాడు! రాజ్యము చిన్నదైనను పరిపాలన
కట్టుదిట్టముగనున్నది. పట్టణవీధులు పరిశుభ్రముగా నున్నవి.
ఇందు నిర్మింపబడిన సౌధములన్నియు నెత్తుగా నందముగా
నున్నవి. పాడిపంటలు సమృద్ధిగానున్నవి. పాలకులుకూడ
న్యాయమూర్తులై ప్రజలను కన్నబిడ్డలవోలె చూచుచుండిరి.
జంబుకేశ్వరుని పరిపాలననుచూచి యాత్రీకు లత్యంతాశ్చర్య
మును పొందుచుండెడివారు. అతిథిలభ్యాగతులకు వలయు
సౌకర్యము లేర్పరుపబడియుండెడివి. రహదారి సౌకర్యము
విషయములోను నీరు సరఫరాచేయుటకు కాలువలు త్రవ్వట
యందు మిక్కిలి శ్రద్ధపూనియుండెను. తరువాత హరిహర
బుక్కరాయలు కాలమున అన్నివిధముల ఆనగొంది కీర్తి
చెందినది.

అ మ రా వ తి

క్రీస్తుశకము మొదటి శతాబ్దములో ఆంధ్రరాజులు రాజ్యము చేయుచుండిన కాలమున బౌద్ధమతము ఆంధ్రదేశమున విరివిగా వ్యాపించి యుండెను. దానంజేసి నాడు తెలుగు దేశమున బౌద్ధులు విరివిగా వ్యాపించి యుండిరి. అనేక సంఘారామములు, గుహాలయములు, స్థూపములు చాల వెలసియున్నవి. పురాతత్వ శాఖవారి కృషివలననే కృష్ణా నదీతీర ప్రదేశమునందలి అమరావతి, జగ్గయ్యపేట, ఘంటసాల, గుమ్మడిదుర్లు, భట్టిప్రోలు మున్నగు స్థలము లన్నియును బౌద్ధమునకు సంబంధించిన నిర్మాణ శిల్పావశేషములు కలిగియున్నవి తెలియుచున్నది. పైనిచెప్పిన స్థలము లన్నిటిలో నొక్కయమరావతిలో మాత్రమే గొప్ప బౌద్ధస్థూప నిర్మాణావశేష సంపదలభించినది. దానిని బట్టియే బౌద్ధము వ్యాపించిననాడు ఆంధ్రులు శిల్పకళా రచనమున అసమాను లని తెలియుచున్నది.

భారతీయ బౌద్ధకళా చరిత్రమున అమరావతి ది ఒక గొప్ప ప్రకరణము. బౌద్ధయుగమునాటి భక్తి తత్పరులె బుద్ధ భగవానుని కర్పించిన శిల్ప నీరాజనము అమరావతి స్థూపము. బౌద్ధాంధ్రుల శిల్పచిత్ర రచనమున కొంత విశిష్టత చూపి అమరావతి స్థూపమునకు కీర్తిదెచ్చిరి. బౌద్ధయుగమునందలి ఆంధ్ర సంస్కృతికి అమరావతి అపూర్వ మణి

దర్పణము. చిత్ర వ్యాఖ్యానము. ఆంధ్రశిల్పకళా కుశలతబట్టి భారతీయ బౌద్ధకళాసాంప్రదాయ మొకటి యేర్పడి కీర్తిగాంచినది. అంతియకాదు అది ఆనాడు వర్ధిల్లిన బౌద్ధకళా సాంప్రదాయములన్నిటిలో ఉత్తమ మైనది, ఉత్కృష్టమైనదని పేరుగాంచినది. వస్తువేది చిత్రింపవలసి వచ్చినను అందు బౌద్ధయుగమునాటి యాంధ్రశిల్పి అద్భుతప్రతిభ, అసమాన ప్రజ్ఞాచూపినాడన్న కీర్తి గడించినాడు.

బౌద్ధయుగమున కృష్ణానదీతీరమున పరివ్యాప్తమైన కళాసాంప్రదాయము అమరావతిదే. బౌద్ధాంధ్ర శిల్పులందరు అమరావతీ శిల్పరీతినే వరవడిగపెట్టుకొని తమ కళారచనమును సాగించినారు. మొన్న మొన్నటివఱకు బౌద్ధకళకు ఆంధ్రులు చెప్పుకొని గర్వింపదగిన ఉదాహరణము ఒక్క అమరావతియే కనబడినది.

అమరావతి గుంటూరునకు సుమారు 20 మైళ్ళ దూరమున నుండును. ఇది పవిత్ర త్రేతముకూడ. ఇందు అమరేశ్వరస్వామి ఆలయముకలదు. ఈ దేవాలయమును రాజా వేంకటాద్రినాయుడు నిర్మించెను.

అమరేశ్వరస్వామిలింగము చాలఎత్తున నుండును. దేవాలయమందు శివలింగమింత ఎత్తుననుండదు. ఈఅమరావతిని పాలించిన రాజా వేంకటాద్రినాయుడుగారు 999 గ్రామములను పరిపాలించెను. ఆకాలమున అమరావతీ సర్వకళలకు నిలయమైయుండెడిది. ఆయన ప్రజారంజకుడైన ప్రభువు. కవులను పోషించెను. పండితులకు అనేకాగ్రహారము లిచ్చెను. అనేక

గ్రామములందు దేవాలయములను నిర్మించెను. ఈ ప్రభువు ముఖ్యముగా బ్రహ్మలయమును గుంటూరునకు 8 మైళ్ళ దూరమునగల చేబ్రోలు గ్రామమున స్థాపించెను. ఇందుల కొక కథ కలదు. ఆ గ్రామమున గల శిలాశాసనము నందిట్లు వ్రాయబడినది.

శ్రీ వెంకటాద్రి నాయుడుగారు రాజ్యము చేయు చున్నప్పుడు చెంచువాం డ్రనేకులు గ్రామముల మీదబడి దోచుకొన చొచ్చిరి. వారిబాధ ప్రజలకు కంటకముగా నుండెను. ప్రజలెల్లగు నాయుడుగారికి విన్నవించుకొనిరి. నాయుడుగారు రప్పుడు వారి కభయమిచ్చి వారందరకు భోజనములు ఏర్పాట్లు చేయుచున్నట్లు వారికి తెలియపరచెను. వారి నొక్కొక్కరిని బావిగలిగిన చీకటిగదిలోనికి పంపెను. వారొక్కొక్కరేపోయి యా నూతిలోబడి మరణించిరి.

నాయుడుగారు ప్రజలకా దుండగీండ్లబాధ తప్పెనని సంతశిల్లెను. పిదప నా ప్రభువు భోజనమునకు పోగానే అన్న నుంతయు పురుగులుగామారెను. అందుల కతండు విచారించి పండితుల పిలిపించి యడిగెను. వారు చెంచులను చంపినందులకు ఫలితముగా నట్లయ్యెనని తెలిపిరి. ఆ పాపము నశించుటకు 101 గుడి 101 బావి త్రవ్వించమని, బ్రహ్మలయమును నిర్మించమని చెప్పిరి. వెంటనే నాయుడుగారు చేబ్రోలులోనే 101 గుడిని 101 బావిని బ్రహ్మలయమును స్థాపించెను. ఇప్పటి కా గ్రామమునందు కొన్ని దేవాలయములుగలవు. అమరేశ్వరస్వామి ఆలయంగూడ నిర్మించిన దీయనయే.

ఈ పవిత్ర దేవాలయమునకు సమీపముననే కృష్ణ వేణీనది ప్రవహింపుచుండును. దేవాలయప్రాగణమున రాజా వేంకటాద్రినాయుడుగారి శిలావిగ్రహము కలదు.

బౌద్ధస్తూప హర్ష్య నిర్మాణాదికముల ననుసరించినదే బౌద్ధ శిల్పకళ. ఆంధ్రదేశమున బౌద్ధ వర్ణికా చిత్రకళ కుదా హరణములు మృగ్యములైన స్థూపగుహాలయములు భగ్నావ శేషములకు మాత్రము కొరతలేదు. బుద్ధుని సిద్ధాంతోపదేశమునకు బౌద్ధకళకునుగల సంబంధ మెంతవరకన్నది ఇంకను విమర్శనీయమే యయినను బుద్ధుని అహింసాతత్వమే, బుద్ధుని జీవకారుణ్యమే, బౌద్ధకళా నిష్ఠాతలకు జీవగట్టయై వారి హృదయములను ద్రవింపజేసినది. ఆనాటి బౌద్ధశిల్పుల రస హృదయమే బౌద్ధ కళ గా జాలువారినది. బౌద్ధకళ యందలి ప్రత్యంశమును ఉదాత్తవస్తువుతో కూడినది. ప్రసన్నకథాలలితము, కరుణారసాత్మకము, త్యాగధన విశిష్టము. బుద్ధుడు మూర్తీభవించిన కరుణారస స్వభావము. బుద్ధుని పురాతన, అధునాతన చరితము ప్రతి వస్తువునందు మిళితమైఉన్నది. బుద్ధునిబోధ దివ్యసందేశ గర్భితమైనది. దుఃఖానల సంతప్తమైన లోకమునకు అది చల్లని యమృత సేచనమయి దానికి సౌఖ్యానందప్రదమైనది.

బుద్ధుని జన్మము, బుద్ధుని విద్యాభ్యాసము, వివాహము, బుద్ధుని త్యాగము ఆ లోకములో, ఈ లోకములో అత్యద్భుతగాధలై శిల్పుల హృదయాన్ని ద్రవించిపోయినవి. చీకటిలో తడువులాడుకొనుచు యాతనాగించు అంధలోకము

హృద్దయమును బుద్ధుడు తేజపరచినటుల నెవ్వరు లేదన్న అది సత్యమారము కానేరదు—

కాని బౌద్ధము దేశమున బాగుగ వ్యాపించినది నిర్వాణమునొందిన తరువాతనే — మార్యనంశజుడైన అశోకవర్ధనుడు అభిమానాదరములవలన అంతవరకు మగధ హద్దుల చాటకుండ ఒక స్థానిక మతసాంప్రదాయముగనే ఉండిపోయిన బౌద్ధము అంతటనుండి ప్రపంచమతమైనది. బౌద్ధ మూంధ్ర దేశమున ప్రవేశించినదికూడ అశోకవర్ధనుని కాలముననే. మార్య అశోకవర్ధనుని మరణానంతరమున బౌద్ధమునకు మగధ రాజ్యమున ఆదరప్రాపకములు సన్నగిల్లినవి.

బౌద్ధమత చిహ్నములుగా వెలసిన శిల్పావశేషములు అమరావతి మున్నగు స్థలములందు భద్రముగానున్నవి.

అమరావతిలోనున్న అమరేశ్వరస్వామిని దర్శించుటకు దేవతలుకూడ వచ్చెడవారని ప్రతీతి. రాజా వేంకటాద్రి నాయుడుగారు పరిపాలించుకాలములో నీ అమరావతి సకల సంపదలతోను వెలసియుండెడిది. నాయుడుగారు గొప్ప పరాక్రమశాలి క్రీ. శ. 1600 సంవత్సరమున చోళరాజు అరణ్యమునకు వేటాడుటకయి పోయెను. ఆ రాజుచ్చట వేటాడి ఒక మాంసరేడు చెట్టుకింద కూర్చుండెను. అతడు భూమిపైని కాలువేయుచుండగ నచ్చట శివలింగము కనబడెనట. అతడు వెంటనే యా లింగమును బయటకు దీయించి యొక మహా దేవాలయమును నిర్మించి యందు ప్రతిష్ఠించెను. పిదప నతడు తన రాజధానిని నచ్చటకుమార్చి కోటను నిర్మించుకొనెను.

అతనికి జయుడు, విజయుడు అను నిరువురు కుమారులు కలరు. వేంకటాద్రినాయుడుగారు ఆ రాజ్యమును స్వాధీనము చేసుకొన సేనను తరలించి ఆ కోటను ముట్టడించెను. ఉభయ సేనలకు ముమ్మరముగ యుద్ధము సాగెను. ఆ యుద్ధమునందు నాయుడు సంపూర్ణ విజయమును పొందెను. తన విజయ శాసనములను జయబోలున నాటెను. ఆయన పరిపాలించుకాలమున ప్రజలెట్టి కష్టములను పొందక సుఖములను పొందిరి. నాయుడుగారు విద్యాంసులను పోషించెను. కవులకు అగ్రహారములిచ్చెను—తన పాపపరిహారార్థమే కాశీ మున్నగు పవిత్ర ష్టేతములందు శివాలయములను నిర్మించెను.

ఆధునిక కాలమున అమరావతీస్థూపము పేరు ప్రతిష్ఠలు అందలి శిల్పచిత్రములవలన దిగంత విశ్రాంతము లయినవి. ఆంధులకు కీర్తి సముపార్జించిపెట్టిన యీ స్థూపము వ్యాకృతినిగూర్చి తెలిసికొన వలయును. ఇంచుమించుగ వృత్తాకారముగల పెద్దవేదిక తదుపరితలమున అర్ధగోళాకారముగల యండము, దానిమీద హార్మిక, దానిపైని కేతన విరాజితమైన దండంచిత చిత్రము—ఈ యంగములతో గూడిన సంపూర్ణ నిర్మాణమే ధాన్యకటక చైత్యమని అమరావతీ స్థూపమని కీర్తి చెందినది.

వేదికమీద అండనిర్మాణమునకు నాలుగువైపుల యందును 'ఆయక' స్తంభములనుపేర అయిదేసి స్తంభములుండును. ఈ స్తంభములమీద వెలుపటివైపు దిగున భాగమున పద్మ అశ్వబోధివృక్ష ధర్మచక్ర స్థూపచిత్రములుండును.

అమరావతి భట్టిప్రోలు, జగ్గయ్యపేట, ఘంటసాల స్థూపములందు మాత్రమేకాని ఉత్తర హిందూస్థానమందలి ఏ స్థూపములందును ఇవి కానరాకపోవుటచేత 'ఆయక' స్తంభప్రతిష్ఠాపనము ఆంధ్రదేశమునందలి బౌద్ధస్థూపముల విశిష్టలక్షణమని సిద్ధాంతమైనది.

వేదికకు చుట్టును భక్తులు ప్రదిక్షణమును చేయుటకు శ్రీ నిధియనుపేర ప్రదక్షిణవీధి యుండును. ఈ వీధి నావరించి నిలువురాతి కంబములతోను, వీనిలోని కెడనెడ నడ్డముగ జొనిపిన తాతికమ్ములతోను నిర్మించిన శిలాప్రాకారము గలదు. ఆర్యనాగార్జున నిర్మితమని కీర్తిచెందిన ప్రాకారరేఖయిదియే. ప్రాకారరేఖయందలి శిలాస్తంభోపరితలమున తాతిదూలముతో నుదురువలె నేర్పడిన భాగమునకు 'ఉష్ణిష' మని పేరు. సూచీస్తంభోష్ణిషములు అతి మనోహరమైన దివ్యచిత్ర సంపదతో నొప్పారినవి. ప్రాకారరేఖయందు నాలుగు దిక్కుల నాలుగు ద్వారములు కలవు. మాయాదేవి స్వప్నము బుద్ధుని జననము, మహాభినిష్క్రమణము, మృగదావమందలి బుద్ధుని మొదటి ధర్మబోధ, మార్కపల్లిభము, బుద్ధధాత్వారాధనము లనెడి బుద్ధవృత్తములు బౌద్ధులకు ప్రీయతమములగుటనేమోయని అమరావతి చైత్య శిలాఫలకముల పలు మాకు చిత్రములైనవి.

చలువరాతిమీద చిత్రింపబడిన యీ శిల్పసంపదను సూక్ష్మముగ పరిశీలించినచో బౌద్ధయుగమునాటి చతురులయిన యాంధ్ర శిల్పకళావిశారదులచేతిలో ఆ చలువరాయి

తన కారిన్యమంతయు వీడి తీర్చిదిద్దినటుల చక్కనగు మయి
నపుముద్దగా మారినదని తోపకమానదు. ఆంధ్రుల ఆచార
వ్యవహారములు, దుస్తులు, ఆభరణములు మున్నగువాని
గూర్చి సవిస్తరముగ తెలిసికొనుటకు ఆమరావతి పెన్నిధి
వంటిది.

అలంపురము

ఆంధ్రదేశమునందు చారిత్రకముగ, మత విషయకముగ మిన్నయైన కీర్తినిగన్న వైభవ సంపన్నములైన పురములెన్నో యున్నవి. అందు అలంపుర మొకటి. ఇది రాయచూరు జిల్లాలోగలదు. తుంగభద్రా నదీతీరమున నున్నది. ఈ పురము పవిత్రక్షేత్రమయిన శ్రీశైలమునకుఁ బశ్చిమద్వారముగ నుండును. ఈ పురము దాదాపు రెండు మూడువేల సంవత్సరములకు ముందు నిర్మించి యుండవచ్చును. ఇందు జోగులాంబయను దేవాలయ మిప్పటి కతి ప్రసిద్ధమైయున్నది. దీనినిఁ బ్రభుమమున యల్లమ్మపురము అని పిలువఁబడుచుండెడిది. ఆ పేరు రానురాను అలంపుర మైనదని వాదమున్నది. ఈ పుర మొకప్పుడతి విద్వారముగ నభివృద్ధిఁజెందుట చూచి యొక మునీశ్వరుడు 'అలంపురీ' అన్నాడట. అనగాపురమా! యికవద్దు. అనగానిక ప్రవృద్ధి వద్దు అని యర్థము అమ్మాటలో నప్పురమభివృద్ధి యాగి పోయినదట. ఇందు బ్రహ్మాలయము గలదు. అందుచే బ్రహ్మ పురియని కూడ నామాంతరము కలదు.

ఇన్నగర మిప్పుడు శిథిలమై తొంటి వైభవమును కోల్పోయి కనబడుచుండును. చాళుక్యచక్రవర్తుల సామంతులు అలంపురమును రాజధానిగాఁ జేసికొని పరిపాలింపుచుండిరి. ఈ సామంతరాజులు ఆంధ్రచోడులుగా ఉన్నారు.

చాళుక్యచక్రవర్తి ఆరవ విక్రమాదిత్యుని రాజ్యారంభ కాల మగు క్రీ॥ శ॥ 1026 న పరిపాలించెను. వీరి తరువాత కాక తీయులు, రెడ్లు యీ పురమనకుఁ బాలకులుగ నున్నటులఁ దెలియుచున్నది. క్రీ॥ శ॥ 16 వ శతాబ్దములో బిజ్జలతిమ్మ భూపాలుఁడు ఆలంపురి రాజుగానుండెను. ఈ రాజన్యుఁడు సంస్కృతములో మురారికవి రచించిన అనర్ఘురాఘవ నాటక మును పద్యప్రబంధముగ రచించి ఆంధ్రభాషా చరిత్రలోఁ గీర్తిగాంచెను.

ఇందు శిథిలావస్థలోనున్న చారిత్రకాంశములు చిహ్నములనుబట్టి మత విషయకములను గొప్పగా వెల్లడి జేయఁగలవు. ఇచ్చట సుమాగొక చదరపు మైలు వైశాల్య ముగల యొక కోటగలదు. ఇట శివునకు బ్రహ్మేశ్వరుడను నామము గలదు. ఇట్టి నామముగల శివాలయములు మరె చ్చటను అంతగా కనబడవు. ఈ కోటలో, దుంగభద్రకు దగ్గరగా నుత్తర దక్షిణపు వరుసగా బాల, కుమార, వీర, విశ్వ తారక, గరుడ, అర్క, స్వర్ణ, పద్మ, బ్రహ్మేశ్వరు లనబడు నవ బ్రహ్మేశ్వరుల దేవాలయము లొక్కరీతి నత్యంత శిల్పకళా వైభవముతో కొప్పుచుండును. కొంచెమేని సున్నమునుపయోగించక రాలనుమలచి తొలిచి యీ యాలయములను గట్టి యుండిరి. వీనిపై శిల్ప విన్యాసములను గలుగుచుండెడి లతలు, పుష్పములు, విగ్రహములు, కన్నులపండువగా చెక్క బడి నవి. వీనిని నెవరో దుర్మార్గులు నాశనము చేసిరి. ఈ దేవాలయ శిఖరములు పిరమిడులవలె జతురాకారముగ వెలసి,

ఘనమైన వేరువిధమైన శిల్ప చాతుర్యముగల శిఖరములతో
బరివృతమై యొప్పుచుండును. నవ బ్రహ్మేశ్వరులలో బాల
బ్రహ్మేశ్వరుఁడు మాత్రము కళావంతుడై, యాత్రికుల కిప్ప
టికి దర్శన యోగ్యుఁడుగ నున్నాడు. ఈ లింగము శిలగాదు.
లక్క రుద్రాక్ష మున్నగువానితోఁ గప్పఁబడియున్నట్లు
తోచుచున్నది. ఇది జ్యోతిర్లింగమని కీర్తి చెందియున్నది.
ఇందొక విచిత్రముగలదు. ఇందెన్ని వేలకడవలతో నభి
షేకము చేసినను, నొక్క చుక్క అయినను బయటకురాదు.
ఎక్కడికిఁబోవునో తెలియదు. బాలబ్రహ్మేశ్వరుల తే తఘ
ప్రధానదైవము. ఈ దేవాలయ సింహద్వారము ముందటి
సోపానముల మీఁదినుండియే తుంగభద్రానది ప్రవహింపుచు
బాల బ్రహ్మేశ్వరులకుఁ బాదాభివందన మొనరించినటు
లుండును.

భారతదేశము నందత్యంత ప్రసిద్ధతేత్రమైన కాశీలో
వలెనే యిచ్చటను మణికర్ణికా ఘట్టము, పాపనాశన ఘట్టము
హరిశ్చంద్ర ఘట్టము. మున్నగు నరువదినాలుగు ఘట్టములు
కలవు. ఇట కోటిలింగము లున్నవట. ఇప్పటి దాదాపు 100
దేవాలయములు కలవు కాశీలో మరణము దుర్లభము.
కాని యిచ్చట నివాసము దుర్లభము. హతంపురమను నామ
మునుబట్టి యీ పురము శాస్త్రగ్రంథమయి యుండవచ్చును.
శివభక్తు లెచ్చటెచ్చటనుండియో యిచ్చటికివచ్చి దేవుని
సేవించుకొని పోవుచుందురు.

ఆలంపురములోని దేవాలయములలో జోగులాంబ
యాలయము పేర్కొనఁదగియున్నది. ఈ దేవతనే పురాతన

కాలముందు 'యల్లమ్మ' అనుచుండిరట. ఈమె ఆదిశక్తి. శ్రీ ఆదిశంకరులు చెప్పిన పదునెనిమిది శక్తిపీఠములలో నిది యొకటియైయున్నది. కించికామాక్షి మధురమీనాక్షి, కాశీవిశాలాక్షి మున్నగు శక్తి స్వరూపిణులతో సమానమైనట్టి దీ జోగులాంబ. ఈ పరాశక్తి విగ్రహము మిక్కిలి భయంకరమైనది. నగ్నత్వమున శిరోవిహీనముగ రేణుకాదేవి విగ్రహము కలదు.

ఈ యాలయముల నొక రససిద్ధుఁడు నిర్మించెననియు, శిల్పులకుఁ బనిచాండ్లకు నొసగవలసిన భృతికిఁ దుంగభద్ర లోని యిసుకను బ్రోవుచేసికొమ్మని, యా కుప్పలపయిఁ బసరును బిందువాడనియు అటులఁజేయఁగా నెవ్వ రెవ్వ రెంత శ్రమయొనర్చిరో యందులకుం దగినటులఁ గాంచనము లభించెడిదట. అతఁ డీ విధముగ దేవాలయములను గట్టించి, ప్రతిష్ఠసలిపి, తన కేరితో నొక విగ్రహమును చేయించి యుంచినాడని, యందొక విగ్రహమును చూపించుచున్నాడు. ప్రదక్షణ మొనర్చుటకు అనువైన ఆలయాంతర్భాగమున గర్భాలయపు గోడలో రససిద్ధనాయకుడని గణపతి విగ్రహము కలదు. దీని నాలయము గట్టించి నరససిద్ధు డిసుకతోఁబసరుల బలమున నిర్మించెనని తెలియుచున్నది. స్మృతించిన మాత్రమున నిసుకగరాలు నీ విగ్రహము స్వయం వ్యక్తమని తోచును.

గ్రామమునకు మధ్యభాగమున సూర్యచారాయణ దేవాలయముకలదు. ఆలయ పై భాగమున అష్టదిక్పాలు

వాహనారూఢుడయి యున్నటులఁ దోచును. దీని ప్రక్కన దశావతారములు చిత్రింపఁబడి యున్నవి. వాని క్రింద వృక్షముక్రింద గౌతమబుద్ధుడు కాబోలు బోధింపుచున్నట్లు చిత్రింపఁబడినది.

దక్షిణము వైపున నరసింహాలయముకలదు. ఇందలి ఉత్సవ విగ్రహములును నరసింహ విగ్రహమును దివ్య సుందరాళి సుందరములైనవి ఇచ్చట కోటగోడలోనుండి 4-5 మోటల నీటిప్రవాహ మొకటి తూర్పుగా తుంగభద్రలోఁ బడుచున్నది. ఇది యెచ్చటఁబుట్టినదో గ్రహించుటకు వీలు లేదు. ఇందలి నీరు కొబ్బరి పాలనుబోలి నిర్మలముగ నుండును.

కోటకు నుత్తరముగ మూడు నాలుగుమైళ్ళ వరకు తుంగభద్ర నదియొడ్డునఁ బెద్ద గ్రామముగానుండి శిథిలమైన చిహ్నములు కనఁబడుచుండును. అందందు నాలయపు టకుగు ప్రదేశములు, ఆలయశిల్పములు, నందులు, లింగములు కనఁబడుచుండును. బ్రహ్మేశ్వరాలయమునకు మైలు దూరమున దక్షిణముగ వివిధ విగ్రహముల మధ్య రాక్షసముఖముతో నొక విగ్రహము నిలిచియున్నది. దీనిని గురివింజ మాధవుడని యందురు. ఈ స్వామి యొకచేత వరిముల్లును బట్టికొని కాలి కింద నొక యగ్నిగుండమును గలిగియున్నాఁడు. కాశీక్షేత్రముకన్న వరిముల్లంతఁ దక్కువ ప్రభావముగల దీ ప్రదేశమునువారిని నగ్నిగుండమున పడద్రోసి త్రొక్కెదననిచూపింపుచున్నాఁడట. గ్రామ మధ్యమందు బాలబ్రహ్మేశ్వరుని

ఆలయమునను రెండు పెద్ద సాలంకాయనలింగములు ౧96 .
 లింగములతో నొప్పుచున్నవి. మహిషాసుర మర్దినీ యాల
 యము, వేంకటేశ్వరాలయము, కామాక్షి ఆలయము, వీర
 భద్రస్వామి ఆలయము, జోగులాంబ దేవి
 ఆలయము, వీరభద్రస్వామి యాలయము, అనునవి
 పూజాదులను గలిగియున్నవి. కోటగోడ కుపయోగించిన
 రాళ్లలో ననేకములు శాద్ధ, జైన చిహ్నములుగలిగియున్నవి.
 సూర్యనారాయణాలయ సమీపమున నొకరు వృక్షము
 క్రింద బోధింపు చుండినటుల నున్నది. ఆ బోధింపుచుండినది
 బుద్ధదేవుఁడేమోయను నటులఁగనబడును. ఇట బెక్కు వీర
 గల్లులు కలవు. వీరగల్లులనగా వీరుల స్వరూపములు చెక్కిన
 శిలలు వీనిపైఁ గొన్ని యక్షరములు చెక్కబడియున్నవి.
 ఈ వీరులు రణరంగమున వీరశయనము నొందినవారుగా
 నున్నారు. ఇప్పురమునఁ బెక్కు శాసనములు గలవు. ఈ
 యలంపురము మన పూర్వుల ధర్మచింతన విస్తారమునకు,
 వితరణశీల ప్రదర్శనమునకును, కళాసౌందర్య లాలసత్వము
 నకు నిదర్శనముగా నున్నదనుట నిస్సందేహము.

గోలకొండ

ఏది ఆంధ్రమంత్రిల కాలవాలమై వారి రాజనీతి
 దురంధరత్వము దశదిశల బ్రకాసిల్లి, రాజ్యచక్రమును వక్ర
 ముగా నడుపగల్గినదో, ఏది ఆంధ్రకవులకు గాణాచియై వారి
 కవితా గానమున నుప్పొంగిపోయినదో, ఏది యాంధ్రభక్తు
 లకు స్థానమై వారి భక్తిపారవశ్యమున కుప్పొంగిపోయినదో,
 ఏది ఆంధ్రధూమి గర్భస్తమణి గోలకొండ వజ్రముగా ప్రసిద్ధి
 కెక్కి విరాజిల్లినదో యదియే గోలకొండ పట్టణము. ఇది
 హైదరాబాదునకు ఎనిమిదిమైళ్ళ దూరమున నున్నది. ఇందు
 గల కోటను ఓరుగల్లు రాజగు కన్నయ్యనాయుడనువాడు
 క్రీ॥ శ॥ 1364 లో బహుమినీ రాజుల కై వశమును చేసెను.
 బహుమినీ రాజ్యపు సుబేదారుగ 1417 లో నీ ప్రాంత
 మంతయు స్వాతంత్ర్యమును ప్రకటించిన సుల్తాన్ కులీకుతుబ్
 షాకు నిది వశమయ్యెను. (క్రీ॥ శ॥ 1422) కుతుబ్ షాలలో
 నైదవనాడగు మహమ్మద్ కులీకుతుబ్ షాహా తన భోగ
 కాంత పేర భాగ్యనగరమును మూసీనది యొడ్డున క్రీ॥ శ॥ 1589
 సంవత్సరమున గట్టించెను. ఆనాటినుండి దీని ప్రాభవము
 తగ్గనాగెను.

కుతుబ్ షాహి వంశములో ఏడవవాడైన అబుల్
 హసన్ తానీషా 1687 లో పదభిష్టుడయి బేరంగజేబుచేత
 చెరబట్టబడగానే గోలకొండదుర్గము దుర్గతిని జెందెను. తరు

వాత నిది మొగలుచక్రవర్తి ప్రతినిధిగా నిచ్చటికివచ్చి
స్వతంత్రుడయిన అసఫ్ జా నిజాములకు స్వాధీనమయ్యెను.

రాజగానుండి కొలువుదీర్చెడి కోటకు గోలకొండ
యసిపేరు, రాజ్యమునకిదియే పేరుకలదు. ప్రథమ కుతుబ్
షాహ దానికాపేరుపెట్టెను. తాను స్వతంత్రుడయిన తరువాత
బలీయమైన దుర్గము నొకదానిని నిర్మింపవలెనని యోగ్యప్ర
దేశమును పరిశోధింపు చుండగా నిప్పుడు కోటయున్న ప్రదే
శమును నొకగొల్లవాడు తెలిపియుండెను. ఈ గొల్లవా
డాయనను అరణ్యముగుండ నొకగుట్టయొద్దకు గొనిపోయెను.
ఇటనే యిప్పుడు రాజప్రాసాదమున్నది. తన మనోవాంఛిత
మునకు నా ప్రదేశము చాల యోగ్యమయినదిగా కనబడి
నందున అచ్చట కోటగట్టి దానికి గోలకొండయని పేరు
పెట్టెను. దీనినిబట్టి యీ దుర్గమునకు గొల్లవానికిగల సంబం
ధము విశదమగుచున్నది. తరువాత కథాంశమునుబట్టి
యూహించినచో నాగొల్లవాని కోరికప్రకారము సుల్తాన్ కులీ
కుతుబ్ షాహ గొల్లకొండ అని పేరుపెట్టి యుండవచ్చును.
ఆ గొల్లకొండయే అప్రభంశముగా గోలకొండగా మారి
యుండవచ్చును. కీ॥ శ॥ 1517 సంవత్సర ప్రాంతములో నిది
జరిగి యుండవచ్చును. ఈ గొల్లవాడు సామాన్యుడు గాక
మహితాత్ముడని మనము భావింపవలసి యున్నది. ఇట్టి
వానికి కులీకుతుబ్ షాహ గోలకొండకు మహమ్మదు నగరమని
పేరు పెట్టినాడు. ఆ నామ మంతగా నిలువకపోయినను నప
చారమే జరిగినది. ఆ అపచార ఫలితముగా సుల్తాన్ గోల

కొండలోని మసీదులో వంగి నమాజు చేయుచుండగా, కుమారుడగు జేంషడ్ కులీకుతుబుషాహ ప్రోత్సాహమువ దుర్గపాలకునిచే క్రీ॥ శ॥ 1543 సంవత్సరమున వధింపబడెను.

గోలుకొండకు మానుగల్లు అను పేరుండెను. కుతుబ్ షాహీ రాజ్యకాలములో హిందూస్థాన పరిస్థితులు చాల నల్ల కల్లోలముగా నుండెను. యుద్ధభయము మెండుగానుండెను. అందుచే నతఁడు గోలుకొండ కోటకు ఉత్తరమందున్న సీన కమ్మల గుట్టలయొద్ద కోటనుగట్టి గోలుకొండ కోటకుఁ గల్పు టకు సంకల్పించి క్రీ॥ శ॥ 1557 లో బ్రయత్నించెను. కాని విఫలుడయ్యెను. తరువాత మహమ్మదు కులీకుతుబ్ షాహ అబ్దుల్లా కుతుబ్ షాహ ప్రయత్నించిరి. కాని గొల్లవానికి జేసిన యపచారము ఫలితముగా విఫలులైరి.

అబ్దుల్లా కుతుబ్ షాహ నిరాశచెంది తన ధార్మిక గురు వైన సయ్యదుషా ముక్తసాహెబ్ కాదరిగారితో చెప్పు కొనెను. అంత నతని యాదేశ ప్రకారముగా ధనగురు కొండ య్యను పిలిపించి యతని పూజించి “మహాశయా! మేము ఖిల్లాను నిర్మించుట కెంత ప్రయత్నించినను బూడిద బోయు పన్నీరగుచున్నది. మీ వంశీకులు భోనగిరిఖిల్లా, వరంగల్ ఖిల్లా కట్టియున్నాడు. అందుచేత మీకుఁ గూడ నందుఁ బ్రతిభ యుండి యుండును. కాన మాకు నిర్మించుటకు దోడ్పడఁ గోరెద” నని కోరెను.

అందుల కతఁడు సమ్మతించి కొండయ్యపేరుతో ఖర నామ సంవత్సర భాద్రపద శు ౫ శుక్రవారము ౧౩ రాత్రికి ప్రారంభించి (1651) వ సంవత్సరమునాటికి యావత్తు కిల్లాను నిర్మించినాడు. ఇదియే కొత్తకోట ఇది గోలకొండకు నీశాన్య భాగమున ౪౩40 గజముల పొడవు గలిగి కీలక ప్రదేశమగు గుట్టకు నానుకొని యున్నది.

కోట నిర్మాణమునకు నవసరమగు ధనమును సమ కూర్చిన యీ దౌలతునుగూర్చికూడ విచిత్రమైన కథగలదు. గోకులదాసు అనునామముగల యొక సాధువరణ్యములో దపము చేసి కొనుచుండెను. అయ్యరణ్యములో మేకలను మేపుకొనుచున్న యొక గొల్లవాఁడు భక్తిభావముతో నతనికిఁ బాలనర్పించి సేవించుచుండెను. ఆ గొల్లవానికిఁ దన యందు భక్తిభావము బాగుగాఁ గుదిరినదని గాథముగ గ్రహించిన తరువాత గోకులదాసు ఒక పెద్దకళాయిలో నూనె పోసి, బాగుగాఁగాగబెట్టి, గొల్లవానిని దానిచుట్టు ముమ్మారులు ప్రదిక్షణము చేయు మనెనట. గొల్లవాఁడా సాధువు చెప్పినటుల గావింపుచుండగా నాత డీతని బట్టికొని సలసల గాగుచున్న నూనెలో బడవేయుటకు బ్రయత్నించెను. గొల్లవాడది గ్రహించి కోపించి యాసాధువును బట్టుకొని నూనెలో బడవేసెను. అంత నాశ్చర్యముగ సాధు గోకులదాసు బంగారు విగ్రహమై కాగులో నిలిచియుండెనట. గొల్లవాఁడు భయాక్రాంతచిత్తుఁడై యావిగ్రహమును సమీపమందున్న నూతిలో బడవేసెనట. ఇది గోలకొండ జిల్లాలో నున్నది. ఎంతో

కాలముక్తింద జరిగిన యీబంగారువిగ్రహ గాధను కొండయ్య తెలిసికొనియుండెను. అంత అబ్దుల్లా కుతుబ్ షా ఆ బంగారు విగ్రహమును బావిలోనుండి బయటకు దీయించి, తద్దనమును గోట నిర్మాణమునకు వ్యయించినాడు. భోనగిరికోట విషయములో భోనయ్య అను గొల్లచాని పేరుతో నిది నిర్మింపబడినది. గొల్లకొండ అనగా గొల్లవాడు చూపిన కొండయని యర్థము.

అబ్దుల్లా కుతుబ్ షాహా ధనగరు కొండయ్య చేసిన మహోపకారమునకు సంతశించి వీరులక్ష్మీ సంపన్నులు కాన మనకోరిక లీడేర్చి మనల గృతార్థులఁ జేసినారు. వీరితోనే మన గద్దెయున్నది. అనికృతజ్ఞతా సూచకముగాబలికి యతనిని గొల్లలకు గురువుగా నేర్పాటుజేసి పెక్కుహక్కులను, ఇనాములనునిచ్చి యతనిని సంతృప్తి బరచెను. గోలకొండ సింహాసన మేసుల్తాను పరిపాలించి నప్పటికి మా వారి యాశీర్వాచనము పొందవలయును అటుల 'బొందనిచో' సర్వనాశ నము గాగల'రని కొండయ్య శాసించెను.

గోలకొండ మూడు కోటలును నొకదాని కొకటి చుట్టుకొని యొకటి కట్టబడినది. ఈ కోటను బెంపుచేయుటలో బలపరుచటలో, కుతుబ్ షాహి సుల్తానులు మిక్కిలి పాటుబడిరి. దీనిచుట్టుగల గోడను మొదటి నిజాము నిర్మించెను. దీనిచుట్టును పెట్టని కోటగోడలవలె గుట్టల వరుసగలదు. వీని మధ్యన 400 అడుగుల యెత్తునగల కొండ గలదు. ఈ

పర్వతోపరి భాగముననే రాజసౌధములుండెను. దీని ఆకారము వంకర టింకరుగా నుండును. కోటగోడల కై నారము శి మైశ్చ కంటె నెక్కువగా నుండును. 3 అడుగుల పొడవు నంతియే వెడల్పునుగల నల్ల రాతితో గోడలుగట్ట బడినవి. దీనికి 87 బురుజులుగలవు. దీనికెరిమిది ద్వారములు గలవు. బంజారా, నయాఖిల్లా, జానూలియను మూడు వాయవ్యదిశయందున్నవి. ఫత్తే, మోతేయను రెండు మార్పుదిశయందున్నవి. గామియనునది దక్షిణ దిశయందున్నది. వీనిలో జుమానీ, దర్వాజా యను నాలుగు మాత్రమే నాడుకతో నున్నవి. పర్వత శిఖరముననున్న రాజభవనమునకు గాలా హిస్సారు అను పేరు. దీని వైపు పోవు విశాలమార్గమున కిరుదిశల యుద్ధమునం దుపయోగించిన ఫిరంగిగుండ్లు వందల కొలది కనబడును. మేడలు, దేనాలయములు, మసీదులు, మందుకొల్లుల సేనానినాసములు, అంగళ్లు అన్నియుఁ గనబడుచుండును.

పత్తేదర్వాజాకు షుమారు 1/4 మైలు మార్గమున దక్షిణ దిక్కునకుఁబోవు నొక రాచబాట గలదు. ఈ మార్గము లందలి యుద్ధానవనములను దాటినవో నవనుహలు అను బేరంబరగు కొన్ని మందిరములు గనబడును. గాలాహిస్సారుకుఁబోవు దర్వాజాకు గుడివైపున గొంచెము మార్గమున జామీ మసీదు కలదు.

కోట యున్నత ప్రదేశమంతయు శిథిలములైన ఆముగ శాలలు, మందుకొల్లు, మసీదులు, రాశివాసములు, విశేష

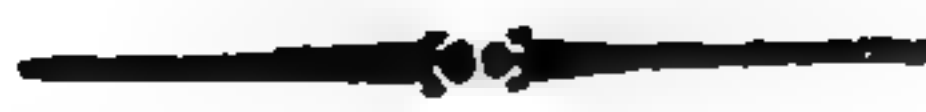
ములు, జలాశయములు, ధాన్యపుగదులు, సభామందిరములు మున్నగువానితో నిండియున్నది. బాలాహిస్సారుకుఁబోవు ద్వారముమీద గరుడపక్షి సింహము మున్నగు మృగముల చిత్రములు కలవు. దీని యెడమ వైపున మూడంతస్తుల మేడ గలదు. ఇది నీలాఖానాయను పేరుగల ఆయుధాగారము. ఇందు బూర్వము వాడిన తుపాకులు గలవు. నీలాఖానాకు దక్షిణముగా సుమారమున దారామతి, భాగమతి యను నామములుగల హిందూరాణివాస స్త్రీల భవన శిథిలములు గలవు. శైలముపైకి నెక్కుచుండుగా నెడమవైపు నొకపెద్ద బావి గలదు. దీనినే గోకులదాసు బావి యనెదరు. ఆ కాలమున నీ బావియే పానోదకమును లభింపజేయుచుండెను.

ఇంకముందు పోగా అంబరుఖానాయను ధనాగారము కనబడును. దీనికి పైన నొక చిన్న మసీదు, దానికి సమీపమున హిందువుల దేవాలయ మొక గుహలోగలదు. ఇందే మాదన్న మంత్రి దేవతాపూజ చేయుచుండెడివాడట—

ఇచ్చటకు దాపుగా నొక కారాగారము గలదు. ఇందే పరమభక్తాగ్రగణ్యుడగు భద్రదాచల రామదాసును బంధించిన పరమపవిత్ర ప్రదేశము. బాలాహిస్సారు ప్రాకారము ద్వారము దాటఁగానే యంగణమున్నది. దీనికి నెడమ వైపున న్యాయశాల గలదు. దీని యందొక మూలలో జిన్నద్వారము గలదు. ఇది 5 మైళ్ళ దూరమునందున్న గోషామహాలునకు బోవు సొరంగమార్గము. దీనికి రెండు దిశల మెట్లుగలవు. వాని నధి

రోహించి డాబామీఁదికి పోయినచో నటనుండి చుట్టును
30 మైళ్ళ దూరము వరకును కంటికి గనబడును. పడమట
దిక్కున క్రిందికి దిగగా రాజవంశీయుల రాజకీయోద్యోగుల
పరివారపు శిథిలములు, గోలకొండ నవాబుల సమాధులు
గలవు.

ఒకనాడిది వర్తక వ్యాపారములకు, విద్యావిలాసము
లకు, వైభవములకు, వీరవిహారములకు, పెండ్లిపేరంటములకు
స్థానమై యుండెడిది. కాని యవి యన్నియు గాలగర్భమున
నణగిపోయి యీ కొట ప్రస్తుతము నామమాత్రావశిష్టమై
మిగిలియున్నది.

178

ధీ లీ

భారతదేశమునందు మిక్కిలి పురాతనమైన చారిత్రక ప్రసిద్ధమైన గొప్పపట్టణములలో బేరెన్నికగన్నది ఢిల్లీ. ఇది యనేక వేల సంశత్సరములనుండి భారతదేశమునకు రాజధానిగ నున్నది. ద్వాపరయుగాంతమువరకు దీనికి హస్తినాపురమును పేరుతో నుండెడిది. శకుంతలా దుష్యంతులకు జన్మించిన భరతచక్రవర్తి నిర్మించిన దీ నగరము. ఆ భరతచక్రవర్తి వీరచక్రతాధిపత్యముగ నీ దేశమును బరిపాలించెను. అందు చేత దీనికి భారతదేశమని పేరుగలిగినది. తరువాత నాతని వంశీయులు హస్తినాపురమునే రాజధానిగనుంచి యీ దేశమును బరిపాలించిరి. భారత ప్రసిద్ధమూర్తులైన కౌరవ పాండవ వంశీయులకుకూడ నిదియే రాజధాని. రానురాను నిది ఢిల్లీగా నూరి యాంగ్లేయులకాలమునుండి యిది భారతదేశమునకు రాజధానియైనది.

పాండవులకాలములో దీనికి ఇంద్రప్రస్థమని పేరుకూడ గలదు కాని నే డా యింద్రప్రస్థ చిహ్నములేమియు గనబడవు. కోట శిథిలములు మాత్రము కనబడును. కొందరు దీనిని బాండవులకోటయని చెప్పుదురు. మరికొందరు పృథ్వీ రాజు కోటయని యందును. పాండవుల కాలమునుండి నేటి వరకు నీ నగర మనేకపర్యాయములు పతనమునొందియు, మరల నున్నతినొందుచు వచ్చెను. ప్రాచీన చిహ్నములుగ కుతుబ్

మీనారు లోహస్తంభములు కలవు. ఇవి ప్రస్తుత నగరము నకు 12 మైళ్ళ దూరమునగలవు. ఇది ప్రాచీన భారతవర్షమందలి కళాకౌశలములు దిజ్ఞాత్రముగ బ్రదర్శించి, జనుల కాశ్చర్యమును గలుగజేయును. ఢిల్లీని పఠానులుకూడా బరిపాలించిరి. వారి స్మృతి చిహ్నములు ననేకంబులిందు గనబడుచున్నవి. తుగలకాబాద్ తుగ్లక్ సమాధి, బహలోర్ లోలి సమాధి, ఫిరోజ్ షాహీ లోతిలిక్ అల్లావుద్దీన్ ఖిల్జీ సమాధి, గయాసుద్దీన్ ఖిల్జీ, ఎరకోట సికిందర్ లోడీ సమాధియు గలవు. వీని యపురూప కళాసౌందర్యము తెన్నదగియున్నవి. ఇవి కేవలము స్మృతిచిహ్నాల రూపములేకాక, భారతీయ శిల్పకళానైపుణినిఁ బ్రకటింపుచున్నవి.

తరువాత మొగలు చక్రవర్తులయిన బేబరు, అక్బరు, జహంగీరు, ఔరంగజేబు, షాజహాను మున్నగువారు పరిపాలించిరి. ఆ కాలమున ఢిల్లీ అనన్యసాదృశ్యమగు నొన్నత్యమున నుండెను. మొగలుల స్మృతిచిహ్నములుగ నేడు లాల్ ఖల్లా జమ్మామసీదు, హుమాయూన్ గోరి, నిజాముద్దీన్ గోరి, రోశనార్ గోరి, పతేనాపుర్ మసీదు, చూడఁదగినవి. ఇందు లాల్ ఖల్లా, జమ్మామసీదులను షాజహాను కట్టించెను. ఇంగు షాజహాన్ నిర్మించిన సుందరతరసౌధములు, దర్బారుదీర్చెడి యందమైన మందిరములు. గోడలు, వానిమీఁద జిత్రంపఁబడిన తీగెలు. పుష్పము లిప్పటికిఁ గన్నులపండువగా నుండు ననట నిస్సందేహము. ఈ కోటలోపల రంగమహల్, మత్త్యాలమసీదు, మొగల్ వస్తుప్రదర్శనశాలగా మార్చఁ

బడిన ముంతాజనుహాల్ కళాసౌందర్య ప్రతిభాకాంతులు దిశ
లందు వెదజల్లుచుండును.

శ్రీ వైశాల్యము 578 చ.మైళ్ళు. జనాభా 17,48,992.
దీని పరిసరములన్నియుఁ బ్రాచీన భారత సామాజ్య శిథిలావ
శేషములతో నిండియున్నది. దీని దక్షిణభాగమంతయు నదీ
మైదానము. ఉత్తరమున కాంగ్రా, కులూ లోయలు కలవు.
యమునానది పశ్చిమముగ వీరగడ్డయయిన పంజాబు కలదు.
ఈ నదికి తూర్పున, ఉత్తరమున సారవంతమైన మైదానములు
కలవు. షాజహాను చక్రవర్తి నిర్మించిన తాజమహాలుగల
ఆగ్రా నగరము దీనితీరముననే కలదు.

శ్రీ, సుందరమైన విశాలనగరము ఇటు వీధులు
చాల విశాలముగ నుండును. అందు చాందినీచౌగు మిక్కిలి
యందముగా నుండును. ఇది భారతపర్వమునకుఁ బ్రధానమైన
వ్యాపార కేంద్రము. ఇటు వ్యాపార మధికముగ జరుగు
చుండును. నెండి బంగారు నగపీపని మిక్కిలి మనోహరముగ
జేయుదురు ఒకప్పుడిచ్చట రత్నములు, వజ్రములు, రాసిగఁ
బోసి విక్రయించెడినారట శ్రీకి దక్షిణమున నైఋతి
మూలగా హుమాయూన్ సమాధి, తుగ్లకాబాద్ కలవు.

శ్రీలో యమునానది యతి ముఖ్యమైనది. యాత్రీకు
లీ నదియందు స్నానమును గావించురు. ఇటు గౌరీశంకరుఁడు,
దావూజీ, యోగమాయ, అంజనేయమందిరములు గలవు.

ఇటు తీర్థీ కళాశాలగలదు. ఇందిగ్గోషు వైద్యముల
నేర్పుదురు. ఈ కళాశాల అతి ప్రసిద్ధమైనది. నూతనముగ
నిర్మించిన క్రొత్త శ్రీలో భవనముల వరుసగా దీర్చిదిద్దిన

యాధునిక నగరనిర్మాణమునకు వివర్ణనములు. ఇందు మధ్య గుండముగా నిర్మింపబడిన పార్లమెంటు భవనము, తరువాత నున్న కేంద్రప్రభుత్వ కార్యాలయము, రాష్ట్రపతి భవనము ఇటీవలనే నిర్మింపబడిన లక్ష్మీనారాయణ భవనము గాంధీ మహాత్ముని రాజఘాట్ చూడఁదగినవి. దీనికిఁ దాఘగానే చరిత్రప్రసిద్ధమైన కురుక్షేత్రము గలదు. మహాభారత యుద్ధ తేత్రమిదియే. పదునెనిమిది ఆక్షోణీల సైన్య రక్తనకులు ప్రవహించిన దీ ప్రదేశముననే. భారతవర్షచర మాన్వత్యమునుదెల్పు భయంకరరంగ మిదియే. - శూరాధిశూరులగు భీష్ముడు, కర్ణుడు, ద్రోణుడు మున్నగు వీరశిఖామణులమ రత్యమును బొందిన ప్రదేశమిదియే - ఆనాటి రక్తపాతముచే నేటికిని నీ భూమి ఎరుపెక్కియున్నది. కురుమహారాజు కీర్తి కిదియొక ప్రబలచిహ్నము. అమ్మహారాజర్షి లోక కళ్యాణార్థమై యిచ్చట నింద్రునిఁగూర్చి తపమును గావించెను.

ఇందుఁ డా రాజర్షి తపమునకు మెచ్చి నీ కోరిక యేమని ప్రశ్నించెను. అందుల కా నృపుండు ఈ ప్రదేశమున మరణించినవారికి సద్గతి గలుగునట్లులఁ బ్రసాదింపుమని ప్రార్థించెను. అందులకా మహేంద్రుఁ డానందించి యటులఁ బ్రసాదించెను. నాటినుండి యీ తేత్రము పరమపవిత్రమయ్యెను. ఇందు 3550 అ. పొడవు. 1950 అ. వెడల్పుగల సూర్య కుండము కలదు. ఇందు సూర్యగ్రహణ సమయమున స్నానమును గావించినచో ననంతమగు ఫలముగలుగగలదు. దీనిని గూర్చి మహాభారతమునందు సూర్యతీర్థమున స్నానముచేసి

యథావిధిగ దేవతలను బిత్తదేవతలను బూజించి యుపవాసమునుజేసిన అగ్నిష్టోమ యజ్ఞఫలము లభింపఁగలదు. మరియు మరణానంతరమున సూర్యలోకము పొందగలరని చెప్పఁబడినది. దీనికి సమీపమున గీతాభవనమును నొక ప్రాచీనగ్రంథాలయము గలదు. ఇందనేక పురాతన గ్రంథములుండును. దీనికిఁ బశ్చిమముగా భీష్ముని అంపశయ్య గలదు. ఇది మహావీరుఁడగు భీష్ముఁడు బాణములపై శయనించిన ప్రదేశము. దీనికి సమీపమున బాణగంగా సరోవరముగలదు. బాణములపై శయనించెడియున్న భీష్మునకు దాహమువేయఁగా నర్జునుని దిశఁజూచెను. అర్జునుఁడు పితామహుని భావమును గురుతించి గాండీవమునెక్కు బెట్టి భీష్మునిశిరస్సునకుసమీపమునఁబృథ్విని భేదించెను. వెంటనే యచటనుండి యొక శీతలధారవెడలెను. భీష్ముఁడా వీరముతో దాహమును దీర్చుకొనెను. అదియే నేటి బాణగంగా సరోవరము.

బాణగంగ అవ్వలియొడ్డునఁ గొంతమారము నడచిన గురునానక్ మఠముగలదు. దీనికి సమీపమున దృషత్వతీ సరస్వతీ నదులుగలవు. ఈ నది భారతదేశమునందు వివిధ ప్రదేశములందుఁ బ్రవహించి తుదకు పాటియాలా రాజ్యమున దృషత్వతీనదిలో గలియును. ఇచట దాపుగా నొక సరస్సుఁ గలదు. మహాభారతయుద్ధమునఁ గర్ణుఁడుకూడ మరణింపఁగనే దుర్యోధనునకు నిరాశఁగలిగి, యీ సరస్సునందు జలస్థంభన విద్యచే దాఁగికొనెను. పాండవులతని నెదకికొనుచు, వచ్చి దుర్యోధనుఁ డీ సరస్సునందున్నటుల గ్రహించి, యతఁడు

వినుసలు నిందాలాపములాడఁ దొడఁగిరి. మానధనుఁడైన దుర్యోధనుఁడు వినజాలక బయటకువచ్చి గదాయుద్ధమునకు భీముని నెన్నుకొనెను.

గదాయుద్ధ కౌశలియైన దుర్యోధనునితో భీముడు తూఁగలేకపోయెను. అప్పుడు శ్రీకృష్ణుఁడది గ్రహించి తొడఁజూపెను. పాంచాలీ వస్త్రాపహరణ సందర్భమున దుర్యోధనుఁ డామెను తన తొడమీఁదవచ్చి కూర్చుండమని పలికెను. అదివిని భీముఁడు మండిపడి, కురుపాండవ యుద్ధములో దుర్యోధనుని తొడలు విరుగగొట్టెదనని నాఁడు ప్రతినబూనెను.

భీముఁడు శ్రీకృష్ణుని యాదేశములకంబుగఁ దన శపథమును గుర్తుకుఁదెచ్చుకొని యతనినిఁ గూల్చెను. ఆ ప్రదేశముకూడ నిందుఁగలదు. అస్త్రవిద్యా గురువైన ద్రోణుఁడు, ఘటోత్కజుఁడు మృతినొందిన ప్రదేశములిందుఁ గలవు. భారతదేశమందుఁ జారిత్రాత్మక ప్రదేశమిది.

కురుపాండవ యుద్ధారంభమునందు కౌరవ పాండవ సేనలోఁ దనవారినెల్లరఁగాంచి యుద్ధమొనరింపనంచును విల్లు క్రిందఁబెట్టిన పార్థుని, సారథియయిన శ్రీకృష్ణుఁ డతని యవివేకమునకు విస్మితుఁడై, జ్ఞానబోధను గావించి, నిశ్వరూపమును దాల్చిన ప్రదేశములిందుఁగలవు. “కురుక్షేత్రం గురూంగంగాం ప్రభాస పుష్కరాణిచ ఏతాని మనసాధ్వాత్వా” అని కలదు.

మ ధు ర

పౌరాణికముగ, నైతిహాసికముగఁ బ్రసిద్ధిఁజెందిన నగరములలో మధుర మిక్కిలి ప్రసిద్ధమైనది. దీనినిఁగూర్చి స్కాందపురాణమునందు మధుర ధన్యమైనది. వైకుంఠము కన్న గొప్పది. పురుషార్థముచే మనుజుఁడు ప్రవేశించ వచ్చునుగాని శ్రీకృష్ణానుగ్రహములేనిదే యీ నగరమున నొక్క ట్టణమైన నుండజాలడని తెలుపఁబడినది. పూర్వమిట 'మధు' పను దైత్యుని క్రీడోద్యానముండెడిది. శ్రీరామ చంద్రుని సోదరుఁడగు శత్రుఘ్నుఁడు మధుదైత్యునిఁ గూల్చి యీ నగరమును బాలించుటకుఁ దన పశ్రుడయిన సుబాహుని నియోగించెను. కాలాంతమునం దీ నగరము చంద్ర వంశీయుల యధికారములోనికి వచ్చెను.

యదువంశాంతర్గతమగు భోజవంశమునఁ బుట్టిన వార లీ నగరమున చాలకాలము పాలించిరి. ఆ భోజవంశీయుఁడే యుగ్రసేనుఁడు. ఉగ్రసేనుని కుమారుఁడు మిక్కిలి క్రూరుడు. అతడు దన తండ్రిని బంధించి తానే రాజ్యమును జేయఁదొడంగెను. దేవకీ వసుదేవులకు జన్మించి, యశోదా నందగోపుల యింటఁ బెరిగిన శ్రీకృష్ణుఁ డా కంసుని సంహరించి, ఉగ్ర సేనుని తిరిగి రాజుగఁజేసెను. పిదప శ్రీకృష్ణుని మునిమనముఁడు మధురానగర సింహాసన మధిష్ఠించెను.

ఈ మధురా నగరమును క్రీ॥ శ॥ 1017 వ సంవత్సరమున మహమ్మద్ గజనీ నాశనమును గావించెను. అటు తర్వాత క్రీ॥ శ॥ 1500 వ సంవత్సరములో సికిందర్ లోడి దీనిని సర్వనాశమును జేసివైచెను. తరువాత క్రీ॥ శ॥ 1659 లో ఔరంగజేబు క్రీ॥ శ॥ 1757 సంవత్సరములో అహమ్మద్ బాహ్ అబ్దాలియును మఱల నీ మధురను బూర్తిగా విధ్వంసమును నొనరించిరి. యమునానదికిది దక్షిణతీరమనఁగలదు. యమున కవ్వలియొడ్డునుండి యిన్నగరమందున్నత శిఖరములతోనొప్పు మందిరములశోభ, ప్రాసాదముల రమణీయత, తేత్రఘట్టముల సౌభాగ్యము వీక్షింపఁదగినవి. ఇన్నగరములోనికివెడలుటకు నాలుగు ద్వారములుగలవు. ఇవి: 1. హోలి దర్వాజా, 2. బృందావనం దర్వాజా, 3. డిగ్ దర్వాజా, 4. భరత్ పూర్ దర్వాజా.

ఈ మధురా నగరమునకు నాలుగుదిక్కుల నాలుగు శైవక్షేత్రములు గలవు. తూర్పున పిప్పలేశ్వరుఁడు దక్షిణమున రంగేశ్వరుఁడు, పశ్చిమమున భూతలేశ్వరుఁడు, ఉత్తరమున గోకర్ణేశ్వరుఁడును గలరు. మధురకు నాలుగు దిక్కుల మహాదేవుఁడుండుటచే నాతనిని మధురాకాచౌకీదార్ యని అందురు. (మధురరక్షకుఁడు) యమునానదికిఁ జాలఘట్టములు గలవు. అన్నిటియందు విశాంతఘాట్ మిక్కిలి ముఖ్యమైనది. ఇదికాక బంఘాలీఘట్, ధ్రువఘట్, కృష్ణాగంగాఘట్, సోమతీర్థఘట్, అసీకుండఘట్ మున్నగు ఘట్టములు గలవు. శ్రీకృష్ణపరమాత్మ దుర్గార్గుండు దన మేనమామ

యయిన కంసునిఁగూర్చి యమునానదియొడ్డున నొకచో విశాంతినిఁ దీసికొనెను. అందుచే దీనికి విశాంతిఘాట్ యని పేరు గలిగినది. ఈ నదియొడ్డున ధ్రువుఁడు వినతల్లి యాదేశమున నొక ప్రదేశమునఁదపమాచరించెను. ఆ ప్రదేశమునకు ధ్రువఘాట్ యని పేరుగలిగెను.

మధురా నగరమందు సందుసందున శ్రీకృష్ణ మందిరములు గలవు. ఇందన్ని దేవాలయములందు ద్వారకాధీశు మందిరము మిక్కిలి విశాలమైనది. చాలఁబెద్దది. అతిసుందరమైనది. దీని పొడవు 103 అ. వెడల్పు 120 అ. దీనిని గ్వాలియరు రాజ్యకోశాధ్యక్షుఁడు సేకరోకులదాస్ క్రీ॥ శ॥ 1315 లో నిర్మించెను. దీనికిఁ గొలదిమూరమున గోవర్ధనాదజీ మందిరము కలదు. ఇదికూడ చాల విశాలమైనది. క్రీ॥ శ॥ 1830 లో సేసీ కా మదూర్ గాపూ నిర్మించెను.. ఇందలి యనల్పమైన శిలాశిల్పము సుందరాతిసుందరమైనది. దీనికి సమీపమున కేశవదేవజీ మందిరముకలదు ఇది చాలా బుర్రాతనమైనది. శ్రీకృష్ణుని మనమండగు వజ్రుఁడు కేశవదేవుని స్థాపించెను. కాని ఔరంగజీబు దానిని సర్వనాశనమును గావించి, అందొక మసీదును నిర్మించెను. శ్రీకృష్ణుని జన్మస్థలముకూడ నిదియే. ఇమ్మందిరమునకు వెనుకభాగమునఁబోతే రాకుండముగలదు. శ్రీకృష్ణుఁడు జన్మించినప్పు డీ వస్త్రాదికములిం దుదకఁబడినవి. దీనికి దగ్గరగా శ్రీమన్నారాయణ మందిరముగలదు. ఇచట శ్రీకృష్ణుఁడు రాక్షస సంహారమువలనఁ గలిగిన శ్రమను దీర్చికొనెను. ఇందు శ్రీకృష్ణవిగ్రహమున కిరువైపుల శ్రీ రాధా

దేవికుబ్జా విగ్రహములు గలవు. ఇవిగాక గోవిందదేవజీ మందిరము, వఘాహమందిరములు కలవు.

ఇవికాక జామామసీదు, శివాశ్రమము మ్యూజియము, ఔరంగజీబు మసీదు మున్నగునవి కలవు. ఇవి కళాఖండం బులుగ నిర్మింపఁబడినవి. నుధురానగరమునకు నుత్తర భాగ మున, యమునానదీ, దక్షిణతీరమున బృందావనము కలదు. మధురనుండి షుమారు 6 మైళ్ళ దూరమున నిది కలదు. శ్రీకృష్ణభగవానుని దివ్యలీలా విహారస్థాన మీ బృందా వనము. ఇచ్చటి వనములందు, మనోహర నికుంజములందు యమునా పులీనతీరములందు గోపబాలురశోఁగూడి, యాతఁ డనేక దివ్యమధురలీలలను గావించెను.

ఆ కాలమున బృందావన మొక వనమాత్రముగ నుండెడిది. 'బృందా' శబ్దమునకు 'తులసి' యని యర్థము. అందుచేఁ బూర్వమిచట తులసి వనముండెడిదని తెలియు చున్నది. ఇట బృందాదేవి మందిరముకలదు. ఆమె తపము నకుఁ బసన్నుడై భగవంతుఁ డీ స్థాన మామెఱేరఁ జరుగు నటుల వరమిచ్చెనని చెప్పుదురు. బృందావనమునకు సమీప మున నొక బావికలదు. ఇది ఎరరాతితో నిర్మింపఁబడినది. దీనికి దక్షిణమున అగ్రూరమందిరము కలదు. భగవానుఁడు మధునకు అగ్రూరునివెంట నరుదెంపుచు, నిట నతనికి విశ్వ రూపమును సందర్శింపఁజేసెను. దీనికి సమీపమున యజ్ఞ పత్నులు భగవంతునికి భోజనమునుబెట్టిన స్థానముగలదు.

పూర్వమిందు నొక సుందరమందిరముండెడిది. దానిని ఔరంగ జేబు ధ్వంసమునుజేసెను.

ప్రస్తుతము బృందావనము 25 వేల జనాభాగల ఘట్ట ణము. ఇందు యమునాస్నానము, తీర్థవిధి, దేవదర్శనము, ప్రదక్షిణము ముఖ్యమైనవి. ఇచట యమునకు 32 ఘట్టములు గలవు. అందు వస్త్రాపహరిణఘట్టము, కాళీయఘట్టము, కేశ ఘట్టము ముఖ్యములైనవి. బృందావన పరిక్రమణ నాలుగు మైళ్ళు. ఇందు గోవిందదేవజీ మందిరముగలదు. దీనిని మానసింహ మహారాజు క్రీ॥ శ॥ 1520 లో కట్టించెను. ఇది ఎర్ర రాతితో నిర్మింపఁబడెను. కళాకౌశలము గనుసరించి చూచిన యిట్టి మందిర ముత్తరభారతము నందెచ్చటలేదు. దీనికి శిఖరమునఁ బ్రతిదిన మొక మణుగు నేతితో దీపము వెలుగు చుండెడిది. ఈ దీపకాంతి ఢిల్లీకి గనఁబడుచుండెడిది. దీనినిఁ గాంచి ఔరంగజేబు కుమార్తె సైన్యసమేతమై, యిచ్చటకు వచ్చి మందిరమున బ్రవేశింపబోయెను. కాని పూజారులను మతింపలేదు. అందుచేత నామె కోపించి, మందిరమును నాశనమును జేయించి యచూల్యములయిన వస్తువులను లూటీ చేయించెను. తర్వాత నామె యీ మందిరపు టయి దంతస్థులను గూలద్రోయించెను. దీని తరువాత జెప్పుకొన దగినది గోపీనాథమందిరము, దీనిని నందకుమారబాబు అను నొక బెంగాలీయువకుఁడు కట్టించెను. దీనికి సమీపమున గల కిశోరమందిరము గలదు. ఇందు శ్రీకృష్ణ బలరాముల విగ్రహములు గలవు. క్రీ॥ శ॥ 1627 లో దీనిని చౌహాన్ వంశీ యుఁడు నారకర్ నిర్మించెను.

బృందావనమందలి మందిరము లన్నిటికన్న బెద్దది రంగమందిరము. ఇది తూర్పునుండి పెడమరకు 775 అ. పొడవును, ఉత్తరమునుండి దక్షిణమునకు 440 అ. వెడల్పును గలిగియున్నది. దీనికి 15,20 అ. ఎత్తుగల నాల్గు ప్రాకారములుగలవు. నాల్గవ ప్రాకారాంతరమున రాతి స్తంభముల మంటపమున భగవంతుని చతుర్భుజమూర్తి కలదు. క్రీ॥ శ॥ 1351 లో సేత్ రాధాకృష్ణ, గోవిందదాసు లనుసోదరులు నిర్మించిరి. తరువాత జెప్పకొనఁదగినవి బాంకేవిహారి మందిరము, శాహజీ మందిరము, గిరిధారీ మందిరము, శ్రీ రాధారమణ మందిరము, శ్రీ రాధావల్లభ మందిరము, గోపీశ్వరదేవ మందిరములు గలవు. ఇందు గురుకులము, శ్రీరామకృష్ణ సేవాశ్రమము, ప్రేమ మహావిద్యాలయము కలవు. సహాయతాఫండ్, శ్రీ రాధామాధవఫండ్ అను ప్రజా సేవామందిరములు కలవు. మధురయందును, బృందావనమందును, ననేకోత్సవములు జరుగును.

మధురకు దక్షిణముగా షునూరు ఏ మైళ్ళ దూరమున గోకులముకలదు. ఇది యమునానదికి నెడమదిశన గలదు. ఇట నొక మైలుదూరమున యమునా తీరమున మహావనము కలదు. ఈ వనమే ప్రాచీన గోకులము. ఇప్పుడు గోకులమని పిలువబడు స్థానము వల్లభాచార్యునిచే నూతనమున నిర్మింపఁబడెను. మహావనమున నందుఁడు నివశించెను. వసుదేవుఁడు యముననుదాటి బాలకృష్ణునిచ్చటనే కొనివచ్చెను. శ్రీకృష్ణుఁడు బాల్యమున పూతనాసంహారము, శకటాసురవధ,

తృణావర్త సంహారము, యములార్జునోద్ధరణము మున్నగు
దివ్యలీలలను గావించిన దీ ప్రదేశముననే - నందవనమున
యశోదానందుల విగ్రహములు, శ్రీకృష్ణుని యాయెల,
గాతిపెరుగుకుండ, కవ్వముకాననగును. ఇదికాక శ్రీకృష్ణుడు
గోవత్సములను మేపినప్రదేశము, నందుడు పలుదోమినమిట్ట,
నందకూపము, పూతనచితి, 81 స్తంభముల మందిరము,
మధురాధిపతి శ్రీకృష్ణుని మందిరములుగలవు. ఇందు బ్రస్తు
తము హిందూ మహమ్మదీయులు నివసింపుచుండిరి. గోస్వా
ముల పీఠము, గోకులనాథ్జీ మందిరము లిందుగలవు.

ఇచ్చట బ్రస్తుతము రెండు సంస్కృత పాఠశాలలు,
లన్నసత్రము, పోష్టాఫీసు, తంతికార్యాలయములు మున్నగు
నవి కూడ గలవు.

మహావనమునకు షుమారు 6 మైళ్ళ దూరమున బల
దేవపురముగలదు. ఇచ్చట దీనిని రీజా గ్రామమని కూడ
బిలుతురు. ఈ గ్రామమతి సుందరమైనది. ఇందు బలరామ
మందిరము క్షీరసాగరమున కెదురుగాగలదు. బలరామ
విగ్రహము విశాలమైనది. ఈ విగ్రహము షుమారు 7, 8 అ.
యెత్తుగలిగియున్నది. దీనికెదుట రేవతీదేవి విగ్రహము
కలదు. ఈ రెండు విగ్రహములు రెండును నల్లనిరాతితో
నిర్మింపబడినవి. ఇచ్చట పంచదార కలిపిన వెన్నను స్వామికి
నివేదనజేయుదురు. శ్రీకృష్ణుడు ధేనుకాసురుని, ప్రలంబాసు
రుని గూల్చువేళన దన తేజస్సును బలరామునియందు బ్రవే
శింపజేసెను. ఆ సమయమం దాయనశరీర మింద్రదేవతలను

వలెనయ్యెను. ఆ భావమే ప్రస్తుత విగ్రహమందు గూడ ద్యోతకమగుచుండెను.

ఈ మందిరమున కెదురుగా క్షీరసాగరకుండము గలదు. ఇందు బలదేవుని విగ్రహము వజ్రనాభుడు తయారుచేయించెనట. ఈ విగ్రహము చాలకాలము క్షీరసాగరమందుండెను. ఒక దినమున బలరాముడు కళ్యాణజీ అను బ్రాహ్మణునకు స్వప్నములో గనబడి, క్షీరసాగర కుండమందున్న తన్ను వెలికితీసి ప్రతిష్ఠించుమని చెప్పెను. ఆ బ్రాహ్మణుఁ డీ విగ్రహమును వెలికి తీయించి యొక సామాన్యమందిరమును గట్టించెను.

మధురకు బదునారుమైశ్య దూరమున గోవర్ధనము గలదు. ఇది భరతపూరు రాజ్యములోనిది. ఇచ్చట గ్రామము గోవర్ధన పర్వతసమీపమున గలదు. ఇట అర్జునసింహ ధర్మశాల, తులారామ్ సాధురామ్ ధర్మశాలలు, కన్యాపాఠశాలగలవు. ఇది గోలోకమందుండి శ్రీకృష్ణు ననన్యభక్తితో సేవింపుచుండెను. త్రేతాయుగమున శ్రీరాముఁ డవతరించునని గ్రహించి, గోవర్ధనము ద్రోణాచలమున కొక శిఖరముగ జన్మించెను. సేతునిర్మాణ సమయమున హనుమంతుఁ డీ శిఖరొన్నత్యమునుగాంచి పెకలించుట కుద్యమించెను. కాని గోవర్ధనము సాలగ్రామమై, నారాయణ స్వరూపమై యుండుటచే గొంచమైనను గదలలేదు. వాయునందనుఁడు నిజమును గ్రహించి శ్రీరాముని పాదసన్నిధికి గొంపోయెను. అప్పు

డతని కటులఁగావించుటచే మిక్కిలి సులభమయ్యెను. శ్రీ రామ-
చంద్రమూర్తి యీ విషయమును గురుతించి 'గోవర్ధనుఁడిఁట
కేతెంచిన నా శ్రీకృష్ణ స్వరూపమును గాంచగోరెను. అతని
కోర్కెదీర్చిన, మదివతార మర్యాద భంగమగును.' అని
తలంచి వానరులతో సేతునిర్మాణము పూర్తియైనది. కావున
బర్హతములింక నవసరములేదు. పర్వతములను దెచ్చుటకుఁ
బోయిన వానరులతో బర్హతముల నెంతవరకుదెచ్చిన నటనే
యుంచి తిరిగి రావలసినదిగా ఆజ్ఞాపించెను.

ఆ సమయమున ఆంజనేయుఁడు గోవర్ధనముతో
మధురా సమీపమునకు వచ్చెను. బ్రభుని యానతిని విని
మారుతి గోవర్ధనముతో మధురా సమీపంబున కిడుదెంచెను.
అంతట దానినిదించి శ్రీరాముని సన్నిధికివచ్చి గోవర్ధన
పర్వతపు వాంఛ నెఱిగించెను.

అంతట 'శ్రీరామచంద్రుఁడు' మారుతీ! గోవర్ధనము
నకు నా యీ రూపమిష్టముగాదు. ద్వాపరయుగమున నే
నాతనికి దర్శన మొసంగుటయేకాక, నా చెలికాండ్రతోఁ
గూడి దర్శనమిత్తును. ఏడహారాత్రము లాతనిని ప్రేలితో
ధరింతును. కాన నివ్విషయమూతనితోఁ దెలుపుమనిచెప్పెను.
వెంటనే ఆంజనేయు డీ వార్తను గోవర్ధనునకుఁ దెలిపెను.
నాఁటినుండి గోవర్ధనుఁ డా పవిత్రదినమున లెక్కించుచు
బ్రభుదర్శనముకై యచ్చటనే వేచియుండెను. ద్వాపరయుగ
మున శ్రీకృష్ణభగవానుఁ డవతరించెను యాదవులు ప్రతి
సంవత్సరము మహేంద్రునకు మహోత్సవంబులను గావించు

చుందురు. శ్రీకృష్ణుడు డా సంవత్సరమున నిండ్రునకుఁ బూజ మానిపించి, గోవర్ధన పర్వతమునకుఁ బూజజేయించెను.

అందుల కింద్రుండు మిక్కిలి కోపగించి వలాహాకాది మేఘములను రప్పించి వ్రేపల్లెకు రాళ్ళతోఁగూడిన వర్షమును గురిపింపుమని యాజ్ఞాపించెను. అంతట నమ్మేఘంబు లతిర యంబునఁబోయి భయంకరమైన శిలలతోఁగూడిన వర్షమును వ్రేపల్లెకుఁ గురిపింపఁజొచ్చెను. యావులు, గోపాలకగణము నిలువ లేకపోయిరి. ఇండ్లన్నియు నీళ్ళమయమైపోయెను. వారందరు శ్రీకృష్ణభగవానునిఁజేరి తమ్ము గాపాడమని యభ్యర్థించిరి. అంతట శ్రీకృష్ణుడు గోవర్ధనపర్వతమును మదగజము తామరతాడును పెళ్ళగించు విధముగాఁ బెళ్ళగించి తన చిటికెన వ్రేలిపై నిలబెట్టెను. ఏడుదినములు ఘోరముగ, భయంకర ముగ వాన గురిసెను. యాదవులు, గోవులు గోవర్ధన పర్వ తము క్రిందకుఁజేరెను. దేవేంద్రుడు గురిపించిన వర్షము వారలకేమాత్రము బాధగలుగకుండఁ జేసెను.

ఈ పరిస్థితినిఁజూచి దేవేంద్రుడు సిగ్గుపడి మేఘము లను దిరిగి పిలిపించి వర్షమును నాపెను. తరువాత శ్రీకృష్ణుని కడకుఁజేరి తామార్పణఁ గోరుకొనెను. అంతట దేవేంద్రుని శ్రీకృష్ణుడు డనుగ్రహించి గోవర్ధన పర్వతమునకు శక్తిని బ్రసా దించెను. అప్పర్వతమును బ్రదిక్షణమొనరించువారికి సర్వ పాపములు హరించుటయేకాక యుత్తమలోకములు లభింపఁ గలవని శ్రీకృష్ణభగవానుడు వరమొసంగెను.

అందుచే యాత్రీకులచ్చటకుఁజేరి భక్తితో మమ్మారు ప్రదక్షిణమును గావించి భక్తితో స్తోత్రమును గావించుచుండురు. అట్టి మహిమోపేతమైన దీ పర్వతము. ఆ కాలమునం దీ పర్వతము మిక్కిలి యెత్తుగా నుండెడిది. కలియుగము వృద్ధియైనకొలది యీ పర్వతము క్రమక్రమముగ భూమిలోనికి దిగిపోవుచున్నదని తెలిపెదరు. దీనియెత్తు 100 అడుగులకు మించియుండదు. దీనినిఁ బూజ్యభావముగఁ జూచుచుండెదరు.

గోవర్ధన గ్రామమందు మానసీగంగయను సుందర సరోవరముగలదు. దీనికి మూడునైపుల సుందర మందిరములు గలవు. ఇట గోవర్ధన దేవాలయముకలదు. ఇచ్చట అష్టినారాయణస్వామి మందిరము కలదు. మరియు నిట భరతపూరు రాజవారి మంటపములు ధర్మశాలలు గలవు.

గోవర్ధమునకు వృషభానుపురము షుమారు 7 క్రోసుల దూరమునఁగలదు. ఈ గ్రామ మొక మెట్టప్రదేశమునఁగలదు. మార్గము చాల బాధాకరముగ నుండును. ఇది శ్రీకృష్ణుని యధ్యాత్మిక భక్తురాలగు రాధాదేవి జన్మస్థానము. ఇట రాధాదేవి మందిరముకలదు.

రాధాదేవి జన్మవృత్తాంతము :-

గోలోకమునందు భగవదవతార మూర్తులయిన రాధాకృష్ణులు గారు. నారి దాంపత్యమత్యంత ప్రశంసనీయమైనది. ఒకనాడు యమునయను రాధాదేవి సఖురాలు శ్రీకృష్ణుని సౌందర్యమునుజూచి విభ్రాంతిపడెను. రాధాదేవి అది

గ్రహించి యీర్ష్యగలిగి, కోపించి నీవు శ్రీకృష్ణునిఁ బ్రేమదృక్కులతోఁ జూచితివి కాన భూలోకమందు నదివై జన్మించుమని శపించెను. అంతట శ్రీకృష్ణుఁ డదివిని రాధాదేవితో నీ వేయీర్ష్యతో యమునకు శపించినావో, దానితోనే భూలోకమందు జన్మింతువుకాక. అయినప్పటికి మీ రిరువురు నాకు నత్యంత ప్రేమచాత్రులగుచు గాక". అని రాధాదేవిని శపించెను. అంత నా రాధాదేవి భూలోకమున వృషభానునింట జన్మించెను. యమున భూలోకమున నదిగా జన్మించి పరమ పవిత్ర నదియయ్యెను.

ఈ పర్వతముమీఁదకు మందిరమువరకు సోపానములున్నవి. ఈ పర్వతమును బ్రహ్మస్వరూపముగ భావించుడు. దీనికి నాలుగు శిఖరములున్నవి. దిగువభాగమున గ్రామము కలదు. ఇందు సరోవరములు, మందిరములు గలవు. ఇందు గహ్వరవనము గలదు. పూర్వము నారాయణదాసు అను బ్రాహ్మణుఁడు భజనఁజేయుచు నివశించెడివాఁడు. ఆయనకు శ్రీరాధాదేవి స్వప్నమునఁ గానఁబడి, యీ గహ్వరమునఁ ఫలానా ప్రదేశమున నా విగ్రహము భూమియందున్నది. దానిని వెలికితీసి ప్రతిష్ఠించుమని చెప్పెను. అంత నా బ్రాహ్మణుఁడు రాధాదేవి విగ్రహమును వెలికితీసి యొక కుటీరమును నిర్మించెను. ఇట మానగృహముగలదు. రాధిక కోపింపఁగా శ్రీకృష్ణుఁ డనునయించిన ప్రదేశమిదియేయని యందురు. వృషభానుపురమునకు నందఁగ్రామము గుమారు 3 మైళ్ళ దూరముగలదు. ఈ రెండు గ్రామములమధ్య ప్రేమసరోవర

మను సుందరమగు సరస్సుకలదు. ఇట రాధాకృష్ణులు కలిసి కొనుచుండువారట. దీనికి సమీపముననే శ్రీ రాధా వినోద మందిరముకలదు. గోకులము నందుత్పాతములు జరిగిన కారణమున నందుఁ డీ గ్రామమున నివశించెను. దీనిని నంది గ్రామమని పిలుతురు. ఇదికూడఁ బునానావలె నొక మిట్ట పైనఁగలదు. ఆ కొండను శివస్వరూపముగఁ దలంతురు. ఈ కొండపైని నందుని మందిరముకలదు. అందు బలరామ కృష్ణులయు, యశోదానందులయు నిగ్రహములు కలవు. మూర్తు లతి మనోహరములుగా, వాత్సల్య రసోద్దీపికములై యున్నవి. ఇచ్చటఁ గడిమిచెట్టు లధికముగఁగలవు. ఇందుఁ బానసరోవరమను పేరుగల యొక కుండముగలదు. శ్రీకృష్ణుడు గోవులకు నీ సరస్సునందే నీళ్లుఁ ద్రాగించెడివాడు. మరియు లలితాకుండము, విశాఖకుండము మున్నగు సరస్సులు గలవు.

ఇట కోకిలవనము గలదు. ఇట శ్రీకృష్ణుడు కోకిలవలె బంచమస్వరమున మాటలాడెను. ఒకప్పుడు నారదుఁడిచ్చట వీణవాయించెను. ఒక కరఁగినరాతిపై శ్రీకృష్ణుని చరణ చిహ్నములు నేటికినిఁ గాననగును. ఇందు పూర్ణమాసి కుండముగలదు. పూర్ణమాసి యనునామె నందునియింట నాడ వారికిఁదగు నుపదేశముల నొసంగుచుఁ బురోహితునివలె నుండెడిది. ఆమెపేర నీ కుండము నిర్మించఁబడెను ఇందు అంజనీశిలకలదు - ఇట శ్రీకృష్ణ భగవానుడు రాధాదేవి కన్నులకుఁ గాటుకఁబెట్టెడివాడట. అంగుచే దీనిని నంజనీ

శిలయని యందురు. కొండమీఁద శ్రీకృష్ణుఁడు బంతియాడిన ప్రదేశమును కందుక క్రీడాస్థానమని యందురు.

మధుర కేంద్రముగాఁ గలిగిన, మధుర, బృందావనము, గోకులము, మహావనము, బలదేవపురము గోవర్ధనము, వృషభానుపురము, నందపురము మున్నగు పవిత్రక్షేత్రములు. మొత్తము 80 క్రోసుల విస్తీర్ణముగలిగిన దివ్యమండలములు. వీనిఁదర్శించిన శ్రీకృష్ణకరుణఁ గలుగుననుట నిస్సందేహము.

ఆ గ్రా

ఆగ్రా చారిత్రక ప్రసిద్ధమైన పట్టణము. మొగలాయీ చక్రవర్తులకు నివసాస్థానమై యుండెడిది. ఇది చాల సుందరమైన పట్టణము. ప్రస్తుతము జనాభా ౩,75, 6600. క్రీ॥ శ॥ 1526 లో దీనిపై దండెత్తి బాబరు కోహీనూరు వజ్రమును దరలించెను. అగ్బరు చక్రవర్తి దీనిని రాజధానిగ జేసికొని పరిపాలించెను. ఇందు బహ్మాండమైన కోటను నిర్మించెను. పిమ్మట ఈ చక్రవర్తి మనమదైన షాజహాను తన ప్రీయ భార్యయైన ముంతాజుమహల్ స్మృతి చిహ్నముగ నిర్మించి యమరకీర్తిని నార్జించెను. షాజహాల్ పాలరాతితో నిర్మింప బడెను. 22 వేలమంది పనివారు 18 సంవత్సరములలో దీనిని నిర్మించిరి. ఇందు షాజహాను, ఆయన సతీసమాధులు గలవు. దీనిలో పలరవ్వలు, వజ్రములు, వైఘూర్వములును పోలిన విలువైన రూపొందింప బడిన శిల్పము. ఇంద్రియార్థమైన యుద్యాన వనములు నిర్మింప బడినవి. దీని సౌందర్యము వెన్నెల రాత్రులలోఁ జూడఁదగినది. నా దేశవాసులు షాజహాను సౌందర్యాతిశయమును జూచి యబ్బుర పడుచుందురు. ఇందలి యనల్ప శిల్పకళా వైభవము చూచితీరవలయును.

అగ్బరు సర్వభౌముఁడు నిర్మించిన కోట డెబ్బది యడుగులు ఎత్తు. కోట ప్రధాన ద్వారము లోపలి మసీదును,

దర్బారులు, అగ్గురు నిర్మించినవి జహంగీరు భవనము పమల్ బురుజు, షాజహాను నిర్మించినవి మోతీమసీదు, అనల్పమైన సౌందర్యమును గలిగియున్నవి. ఎంతచూచినను సంతృప్తిదీర్ఘని సౌందర్యము గలిగినవి. యమునానది కవ్వలియొడ్డున నూర్జహాన్ రాణి తండ్రియగు ఇతిమత్ దాలా సమాధికలదు. ఇక్కడకు 5 మైళ్ళ దూరముననున్న సికింద్రాబాద్ గర్గర రమ్యాద్యానమున అగ్గురు సమాధికలదు. నిరాడంబరముగ గంభీరముగ నుండును. ఇట ధర్మశాలలా గలవు. పరశురాముఁడు జన్మించినదీ ప్రదేశమని యందురు.

షాజహాను కళాశాస్త్రజ్ఞునిచే తాజమహాలు నిర్మింపఁ జేసి బహుమానమునకై కోటకు రమ్మని యతని శిరము నరికించెను. తాజమహాలు వంటిదికాని, యధికమైనదికాని యతడు నిర్మించిన తన కీర్తికి భంగము కలుగునని యిట్టి దుష్కార్యమును జేసినని యందురు.

ఆగ్రా విశ్వవిద్యాలయము, అత్యంత సందర్శనీయమైనది. గ్వాలియరు, ఝాన్సీలకు ఆగ్రానుండికూడ బోవ వచ్చును. ఆగ్రాకు షుమాగు 6 మైళ్ళ దూరమున రాధా స్వామిచే నిర్మింపబడిన దయాలుబాగుగలదు.

ఆగ్రాకు 26 మైళ్ళ దూరమున ఫతేఘర్ సిక్కి కలదు. ఇప్పటికిని ఆగ్రాకును ఢిల్లీకిని మైలుకొక గంటగలదు. సుల్తానులు ఢిల్లీలో నివశించుచున్నప్పుడు, ఆగ్రాలోని మంత్రులు ముఖ్యమైన వార్తలఁ దెలియఁజేసినచ్చినచో వాని మూలాన సుల్తానులకుఁ దెలియఁజేయుదురు.

ఆ గ్రా విశ్వవిద్యాలయ భవనము, చూడఁదగినది. మొగలులు నిర్మించిన సుందరసౌధములు నేటికినిఁగలవు. వానిమీఁదగల శిల్పకళానైపుణ్యము. వాని నిర్మాణము మిక్కిలి ప్రశంసాపాతమైనది. అక్కరు కట్టించినకోట, షాజహాను నిర్మించిన తాజమహాలు చిరస్మరణీయములైనవి. షాజహాను తన పత్నికి స్మృతిచిహ్నముగ తాజమహాలును నుదయముననేలేచి చూచుటకు వీలుగా తన సౌధమునందొక గవాక్షముగలదు. ఔరంగజేబు షాజహానును బందీచేసిన మందిరము నేటికిఁగలదు. చార్లీ తాత్మకముగఁ బ్రసిద్ధిజెందిన దనుట నిస్సందేహము.

కాశ్మీరు

భూలోక సౌందర్య వంతమైనది, విదేశములందుఁ గూడ బ్రఖ్యాతిజెందినది కాశ్మీరు. దీని వైశాల్యము 92,780 చదరపుమైళ్ళు. జనాభా షుమారు 4,41,000. భారతదేశము లోని సంస్థానములన్నింటికన్న మిక్కిలి పెద్దది. ప్రాచీన కాలమునుండియుఁ గాశ్మీరులోయ సౌందర్యము జగత్ప్రసిద్ధము. ప్రకృతिसంపదలకు గాణాచి. హిమాలయ వలయిత మైన యీ సుందరసీమ ప్రపంచములో నందమైన ప్రదేశంబు లన్నిటియందు మిక్కిలి యందమైనది కాశ్మీరు సౌందర్య మును గాంచి విదేశ యాత్రీకులు, స్వదేశీయు లబ్బురపాటును జెందుదురు. కాశ్మీరును జూచి ముగ్ధులైన ప్రతివ్యక్తి నైన యానంద వివేచనలో నెవరికివారు కొంతకొంత ప్రత్యేక కారణములను బేర్కొనుచుందురు. అచ్చటి సర్గమనోహర దృశ్యములును, సందన చనమును మరిపింపజేయు సుందరో ద్యానములను స్వచ్ఛజల పూరితములయి ప్రేక్షకులకు దగ్గరయతను గలిగించు సరస్సులను, మంచుచే గప్పబడి, సౌందర్య గంభీరములై మరులుగొల్పు మహోన్నత గిరిశ్రేణులును, పచ్చని రత్నకంబళము పరచినట్లుండు రేబచ్చిక బుమల్లును నీహార సౌందర్యములయిన నిబిడారణ్యములను వీక్షించి తన్నయు లగుదురు. మణికోండ అతిపురాతనము లయిన యచ్చటి శిథిలశిల్పాలను గాంచి వానిని ప్రాచీన వైభవమును మెచ్చుకొన గుండగ నుండలేరు. కాశ్మీరప్రజల యపూర్వ

కళలను, సౌందర్యోజ్వలమైన వారి సృష్టినిజూచి యెంతో సంతోషమును బొందుదురు.

ఇట్లా యా వ్యక్తుల యనుభూతులు వారివారి సంస్కారమునుబట్టి మారుచున్నను కాశీరులోయ నైసర్గిక రామణీయక మర్మము నిప్పటికిని నెవ్వరికినిఁ బట్టుఁబడ నేలేదు. ఆ కారణము చేతనే నీనిని ఆసియాఖండపు క్రీడావిహారమని సుందరమౌక్తిక స్థగితమరకతమని మహాకివులు మధురాతి మధురమైన కంఠముతో గానము జేసిరి. ఈ లోకపు చీకాకులు మరుప జెందవలెనన్న, జల్లగా, మెల్లగానీచు పిల్లిగాలులనడుమ మన సుందర స్వప్న కాలములో దేలియాడవలెనన్న, రమణీయ కాంతార సీమలో విహరింప వలెనన్న, జనలేటి బంగారు నీటస్నాన సుఖమును ననుభవములోనికి దెచ్చుకొన వలెనన్నది కాశీరులోనే సాధ్యపడ గలదనుట నిస్సందేహము.

అందుఁగల ప్రతిశిల, ప్రతిలత, ప్రతి పరమాణువు మానవ నాగరికతకుఁ బ్రబల చిహ్నము. ఆటవికులకు, ఆధునికులకు నేకకాలములో నమేయ హర్షానుభూతిని సంతరించఁగల ప్రదేశము కాశీరుదేశము. వానకుఁదడవని వారు, కాశీరు సౌందర్యమును కన్నుల విందుగాఁజూచి తన్మయులు కానివారు లేరు. అందు స్వాదుఫలములు అందాల భరిణలైన మందయానలు హృదయానందము నొందించు ననుట నిస్సందేహము.

నందనోద్యానమును దలపింపఁజేయు పర్వత సానువుల నైసర్గిక సౌందర్యము — అవ్యక్త మధురా లాపములతో నందరిమనములను నాకట్టు సెలయేగుల సంగీతము నాడులు కృశించిపోయిన నిర్భాగ్యులకు గూఢ సంతోషోత్తేజమును, నవనవోన్మేషమును గిన్నింపఁగల సముద్రమట్టానికి 52 వేల అడుగుల యెత్తునగల యీ సౌందర్య సీమకు మధ్యయింద్రద నీలమువలె సరస్సులు కన్పించు శోభ యసమానము. ఇది డాల్ సరస్సుయొద్దన గలదు. ఇందు మొగలాయితోటలు, వల్ నాన్ సరస్సు, దాని యొద్దన నాటస్థలములు, బాలసరస్సు కన్నులకు బంజువొనరించును. జీలమనదిగుండా కొంత దూరము ప్రయాణముచేసిన యనంతనాగపట్టణము వచ్చును. దీనిని యిస్లామాబాద్ గానుండురు. మరియు నడుగడుగున నంద మొలికించు మార్తాండ శిథిలములు పహల్ గామా ఆటస్థల ములు, సోనామార్గ్ పచ్చికబయళ్లు, అమర్ నాథ్ గుహలు మిక్కిలి చూడఁదగినవి.

పఠానుకోటనుండి శ్రీనగరు 257 మైళ్లుండును. పఠాను కోటకు లఖాన్ పూరు 11 మైళ్లుగలదు. ఇందొక యందమైన సకలసౌకర్యములుగలిగిన యొక విశ్రాంతి భవనముగలదు. ఇట ప్రకృతి నతిమనోహరముగ నుండును. లఖాన్ పూరునుండి కను, హిందగరులమీదుగా సాంబా కలదు. ఇచట బ్రహ్మాం డమైన కోటకలదు. ఇది శత్రురాజుల కభేద్యముగా నిర్మింపఁ బడినది. లఖున్ పూరుకు 56 మైళ్ళదూరమున జమ్మూకలదు. ఇది సముద్రమట్టమునకు 1000 అ.ఎత్తున నుండును. బంగారు

శిఖరములతో నిదిశోభిల్లుచుండును ఇట ససిద్ధమగు నైష్ఠవీ
మందిరము కలదు. జన్మానగాది 41 మైళ్ళ దూరమున
ఉదాంపూర్ కలదు. ఇది 2248 అ. ఎత్తున గలదు. ఉదాం
పూర్ నుండి కుడ్ కు 24 మైళ్ళ దూరము గలదు. ఇట కుడ్
వీటిబుగ్గ చూడఁదగినది. కుడ్ నుండి 4 మైళ్ళ దూరమున పత్తి
తాపేయు నిటనుండి 8 మైళ్ళ దూరమున బిటోడ్ యు,
నిందుండియు 17 మైళ్ళ దూరమున కాంబన్ యు గలదు.
దీనికి సమీపమున బనిహారు కలదు. ఇది ఉన్నత పర్వత ప్రదే
శము. తరువాత అప్పరముండా, లోయగిముండా, గజ్ గుండ్
ఖాన్ బల్, అవంతిపూర్ వరుస గానఁబడుచుండును. వీనిని
చాటగానే పాంపూర్ యొక చిన్నపట్టణము గనఁబడును.
ఇటకు శ్రీనగర్ షుమారు తొమ్మిది మైళ్ళుండును. ఇది
2350 అ. 11 చ. మైళ్ళ విస్తీర్ణముగలిగి జేలంనది
కిరుదిశల మనోజ్ఞమై యుండును. జేలంనదిచూడ నగరమున
నదికిరుదిశల నుండు నగరఖండములను గలుపుచు 7 వంతెనలు
గలవు. ఇక్కడ కొండమీఁద కీ॥ పూ 2000 సంవత్సరము
లకు బూర్వము కట్టబడిన శ్రీశంకరాచార్యుల మందిరము
కలదు. అశోక చక్రవర్తి నిర్మించిన అసలు శ్రీనగరము అచ
టకు 3 మైళ్ళలోగలదు. ఇందు స్వర్ణసౌఖ్యమును మరపించు
నుద్యానవనములు కలవు. ఉన్నత పర్వతముల మధ్య మిక్కిలి
చల్లఁగానుండుగుల్కార్, పహల్ గాం ముఖ్యపట్టణములు. పహల్
గాంపట్టణమందు సుందరదృశ్యములు. గొప్పవృక్షములు మనో
హరముగనుండును. ఇది సముద్రమట్టమునకు 7000 అ. ఎత్తున
నున్నది. విద్దార్ లోయలోనున్న యామ్రాంతము, విశ్రాం

తికి, బర్హతారోహణకు నెన్నో యవకాశములున్నవి. ఇవి కాక కాశ్మీరు లోయలో సోనామార్గ్, గంధేరుబాల్, లోలబ్లోయ గురైనకూడ యాత్రీకులకు జూడఁదగినది. గుల్జార్గా పూలమైదానము ప్రపంచము మొత్తముమీద నత్యంత సుందరములయిన ప్రదేశములలో నిదియొకటి. ఖలీన్ మార్గ వివిధములయిన పూలమొక్కలు తోను, పూలతోను నేలంత తివాచీ పరచినట్లుండును.

శ్రీనగరమునకు షుమారు 6 మైళ్ళదూరమున డాల్ సరస్సుగలదు. ఇది పద్మములతో నిండి 5 మైళ్ళ పొడవు, 2 మైళ్ళ వెడల్పుఁగలిగి నేత్రానందకరముగ నుండును. కాశ్మీరులోని సరస్సులలోకిన్నఁ బెద్దది డోలర్ సరస్సు. దీని విస్తీర్ణము 14 చ. మైళ్ళు. దీని బళ్ళిమ తీరమున సరస్సులో నీటి బుగ్గకలదు. మానస్ బల్ సరస్సుకొండలచే నావరింపబడి జల పూరితమై యుండును. దీనికి బళ్ళిమ దిశయందు శిథిలమైన మొగల్తోట కలదు. అఫర్గత్ కలాదు 4000 అడుగుల యెత్తున నీలనీరముతో నిండి మనోహరముగ నుండును. గంగా బల్, కౌన్సర్ నాగులుకూడ నతిమనోహరములుగా నుండును.

శ్రీనగరమునకు 5 మైళ్ళ దూరమున చర్కాషాహి కలదు. ఇటకు రెండు మైళ్ళ దూరమున నిశాత్ అను సుంద రోద్యానము గలదు. ఇది 10 అంతస్తులుగా నిర్మింపబడి వివిధ పుష్పరాజితమై యుండును. ఇటనుండి 2 మైళ్ళదూరమున మాలిమార్ కలదు. జహంగీరు నూర్జహానుతో విహరించుటకు

దీనినినిర్మించెను. శ్రీనగరుకు 20 మైళ్ళదూరమునగల అచ్చాబల్ చెప్పుకొన దగిన సుందరోద్యానము.

శ్రీనగరమునుండి షుచూరు ౩4 మైళ్ళదూరములో మార్తాండమందిరము కలదు. కాశ్మీరప్రభువగు లలితాదిత్యుడు 8 వ శతాబ్దమున దీనిని నిర్మించెను.

కాశ్మీరుకుఁ దూర్పున సముద్రమునకు 15000 అడుగుల ఎత్తునగల పర్వతముమీద శ్రీ అమరనాథ మహాదేవుని గుహామందిరము కలదు. ఇదియే అమరేశ్వర జ్యోతిర్లింగమని చెప్పబడుచున్నది. ఇచ్చట శివలింగము, గుహాయుకూడ మానవనిర్మితముకావు. ప్రకృతిసిద్ధమైనవి. గుహాసమీపమందొక సరస్సుకలదు. ఇందు స్నానానంతరము శరీరమునగల నీ రినుకుటతోడనే శరీరమునకు భస్మము పూసికొనినటుల దెల్లగానుండును.

అమరనాథ మహాదేవుని గుహామందిరమున ౩ హిమలింగములున్నవి. ఇవి మూడును పార్వతీపరమేశ్వరులు, విఘ్నేశ్వరమూర్తులై యున్నవి. ఇవి స్వయముగా నుద్భవించినవి. గుహలో పైనుండి తుంపర తుంపరులుగా జలమీ లింగము మీద బడుచుండును. ఈ లింగములు చంద్రు ననుసరించి వృద్ధిక్షయములొందుచుండును. అమావాస్యనా డీ గుహనుండి రెండు తెల్లని పావురము లెగురుచు బయటకు వచ్చును. ఇవి పార్వతీ పరమేశ్వరులని చెప్పబడుచు.

సహజ సౌందర్యమునకు, ప్రకృతిశోభకు, ననుషమాన వైభవమునకు సాటిలేని మేటి కీర్తి గాంచినదీ కాశ్మీరదేశము.

లా హో రు

చారిత్రకప్రసిద్ధముగఁ బాగాణికముగ మిక్కిలి బ్రసిద్ధి జెందినదీ లాహోరు. అమృతసర్కు బళ్ళిమముగ వీరి మైళ్ళ దూరమున నిది కలదు. ఈ పట్టణము మిక్కిలి సుందరము గను, విశాలముగ నుండును. శ్రీరామచంద్రుని కుమారుడగు లవుడు లాహోరునగరమును గుఱుడు 'కసూర్' నగరమును నిర్మించిరి. ఈ పట్టణమున బ్రసిద్ధమైనది అనార్కలీ సమాధి. ఇది అనార్కలీ బజారునందు గలదు.

అగ్బరుచక్రవర్తి కుమారుడు జహంగీరు. అతడొక నా దుద్యానవనమున విహరించు మిహిరలున్నసా యను నాస్థానోద్యోగి కుమార్తెను జూచి ప్రేమించెను. ఆమెకూడ యువరాజును జూచి ప్రేమించెను. ఉభయులు వివాహమును గావించుకొనుటకు సమ్మతించుకొనిరి కాని మిహిరలున్నసా తండ్రి జహంగీరునకుఁ దనకుమార్తె నిచ్చుటకిష్టపడక, యతడు లేని తరుణమునుజూచి యొక పారశీక సైనికునకిచ్చి వివాహ మొనరించెను.

జహంగీరున కీ విషయము తెలిసి వెంటనే రాజధానికి వచ్చిచేరెను. అగ్బరు వ్యాధిపీడితుడై మరణించెను. జహంగీరు పట్టాభిషేకమును గావించుకొని యా పారశీకుని గూల్చి యామెను తిరిగి తాను వివాహ మొనరించుకొనెను.

ఆమెకు నూర్జహాన్ అను బిరుదునిచ్చి రాజ్యాధికారమును గూడసంక్రమింపఁ జేసెను. జహంగీరు మరణానంతరము షాజహాను రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఆమె మృతిఁజెందిన పిదప లాహోరు నందు బ్రహ్మాండముగ నామెకు సమాధి నిర్మింపబడినది. అందుఁ జెక్కఁబడిన శిల్ప మనల్పముగ నుండును. ఆ సమాధి పాలరాయితో నిర్మింపబడినదట. మరొక కథ కలదు—

జహంగీరు నదీరా యను సామాన్య కన్యను ప్రేమించెను. ఆమెనూడ జహంగీరును ప్రేమించెను. కాని అగ్బరు చక్రవర్తి యీ విషయము నెఱింగి యామెను అనార్కలి యని నిందింప దొడంగెను. అగ్బరు వీరి ప్రేమను చూడఁ జాలక అనార్కలిని జీవించియుండఁగనే లాహోరునందు నొక గోడలో బాతిపెట్టించెనట. అందువలననే యీ బజారునకు అనార్కలి బజారు అను పేరుగలిగెను.

లాహోరునకు 32 మైళ్ళమూరమున అమృతసర్ కలదు. దీనికి దక్షిణముగ 12 మైళ్ళలో వ్యాసనది, సత్ లజ్ నది సంగమస్థానమునకు నుత్తరముగ సిక్కుల పరమ పవిత్రమైన 'తరన్ తారణ' కలదు. ఇచట నొక సరస్సు కలదు. దీనిలో నొక సుందర మందిరముకలదు. కుష్మరోగి ఎవరైన నీ సరస్సు నీది చాటిన కుష్మరోగము నశించునని యందురు అందుచే దీనికి 'తరణతారణి' యను పేరు గలిగెను. జలంధరు వ్యాసనదీతీరమున గలదు. ఇన్నది హిమాలయమునం దుద్భు

వించి దక్షిణ కాంగడజిల్లానుండి సతలజ్ నదియందు గలియుచున్నది.

పూర్వము వసిష్ఠుడు పుత్రశోకాకులుడై వ్యాసనదియందుఁ బడెనని మహాభారతారణ్య పర్వమందుఁ గలదు. ఇందు స్నానముచేసి మనుజుడు జన్మాంతర పాపవిముక్తుఁడగునని మహాభారతానుశాసనిక పర్వమున గలదు. ఇది వ్యాసనది, రావి నదులమధ్యన గలదు. ఇట అమృతసరు అను నొక ప్రాచీన సరోవరముకలదు. ఇది సిక్కుల ప్రధాన పవిత్రక్షేత్రము. ఈసరోవర మధ్యభాగమున సిక్కుల గురుద్వార కలదు. దీనిని సరుఅర్జునదేవుఁడు నిర్మించెను. రంజితసింగు మహారాజు యీ దేవాలయమునకు బంగారము పూయఁబడిన రాగిరేకులను గప్పించెను. సిక్కుల నాలుగవ గురువైన రామదాసు యీ సుస్సున త్రవ్వించి, యీపట్టణమును నిర్మించెను.

ఈ దేవాలయమునందు శిక్కుల వేద గ్రంథము గలదు. ఇంకను నిట ననేక దేవాలయములు సుందర మందిరములు గలవు. ఇచట నింకను ననేక సరోవరములు, దేవాలయములు గలవు.

లాహోరుకు దాదాపుగా 90 మైళ్ళమారమున జలంధరుగలదు. ఇది పూర్వము జలంధరునిచే నిర్మింపఁబడినది. జలంధరుఁడు మహావీరుడు. అతని భార్య బృందాదేవి మహాపతివ్రత. జలంధరుఁడు క్రూరుడై లోకముల బాధపెట్టుచుండెను. బృంద పాతివ్రత్య ప్రభావముచే నతనిని జయించు

వారు లేకపోయిరి. విష్ణుమూర్తి మాయాజలంధరుడై
జ్వందశీలమును జెడగొట్టెను. అప్పుడు శివుఁడా జలంధరుని
గూల్చెను. బృంద తనభర్త మరణించుటచే నియోగము భరిం
పజాలక బృందావనమున దపస్వినియై జీవితమును గడిపెను.
అంగువలననే యా ప్రదేశమునకు బృందావన మని పేరు గలి
గెను.

జలంధరలో బ్రాచీన చిహ్నములుగల 2 చెరువులు,
శిథిలస్థానములు గలవు. ఇటకు దాదాపు 200 మైళ్ళదూర
మున సిల్హా కలదు. ఇట నెండాకాలమున మిక్కిలి చల్ల
దనముగా నుండును. దీనికి దాపుగా హిమాలయ పర్వతములు
గలవు. ఇవి 2000 మైళ్ళ పొడవున హిందూదేశపు టుత్తర
యెల్లటూగా నున్నవి. జగన్మాతయగు పార్వతీదేవికి దండ్రుడి పర
మేశ్వరుని నల్లునిగాఁ జేసికొనిన పరమపూజ్యుఁడు దేవతలకివి
యాటపట్టు. పూర్వము హిమాలయ ప్రాంతమును 5 భాగ
ములుగా వర్ణించిరి. 1. నేపాలు, 2. కుర్మాచల్, 3. కేదారు,
4. జలంధరు. 5. కాశ్మీరు. వీనిలో సిల్హా ఒక భాగముగా
నున్నది సిల్హా హిమాచల పదేశకు పంజాబుకు రాజధాని.
ఇది సముద్రమట్టమునకు 7000 అ. ఎత్తున గలదు. మిక్కిలి
యందమైన పట్టణము. ఇందుఁ గలకేంద్రప్రభుత్వ కార్యాలయ
భవనములు చూడదగినవి. దీనికి షుమారు 60 మైళ్ళ
దూరమున కాలా కలదు. ఇచట నొక బ్రహ్మాండమైన
విశ్రాంతి మందిరము కలదు సిల్హాకు 50 మైళ్ళ దూరమున
మహాసజిల్లా కలదు. ఇచట నెత్తుగల హట్టుశిఖరము చూడఁ
దగినది. ఇందు బురాతన శివాలయముకలదు.

వ ర ం గ ల్లు

ఒకనాఁడొంధజాతి వికాసమునకు, లలితకళా వైభవమునకు నమ్మత పూరిత కవితా సంపదలకు గాణాచియై, దశదిశలఁ బేరొందిన దీ వరంగల్లు. పూర్వకాలమున ఓరుంగల్లు ఓరుగల్లు అనుపేరులతో నుండెడిది. ఓరుగల్లు శబ్దభావమే వరంగల్లు. ఓరుగల్లును ఏకశిలానగరము, ఏకాశిలాపురి, ఏకోపం అని సంస్కృతీకరణముచేసికార్యములందును, శాసనములందును వాడబడియున్నది. ఇది కాకతీయాంధ్రసామ్రాజ్యమునకు రాజధాని. సకలవైభవములతో దులమాగినది. ఈవరంగల్లుహైదరాబాదు — విజయవాడ రైలుమార్గమున హైదరాబాదుకు 86 మైళ్ళమారమున గలదు. ఇప్పుడిది హనుమకొండ, మతేవాడ, వరంగల్కోట, ఉర్సు, కరీమాబాదులు కలిసివరంగల్ పట్టణముగా నిప్పుడు వ్యవహరింపబడుచున్నది. దీనిని గూర్చి యొక శధగలదు. క్రీస్తుశకారంభమునుండి హనుమకొండ ఆంధ్రుల రాజధానిగా నుండి నటులఁ దెలియుచున్నది. ఎఱుక దేవరాజు అనుశూరుడు వచ్చి హనుమాద్రి నాక్రమించి రాజ్యము సేయసాగెను. అతని పుత్రులగు అనుమడు, కొండడు అనుచారిపేరున అనుమకొండ నిర్మితమైనది. చాణక్యరాజౌకడు నందగిరిలో బరిపాలింపుచుండెను. ఆతని మరణానంతరము తన యిద్దరుకుమారులు రాజ్యమును బంచికొని యొకఁడు హనుమకొండ యందును, మరియొకఁడు కందార

మునందాను రాజ్యముల నేలుచుండిరి. బల్లహుడు అను కల్యాణీకటక పురాధీశ్వరుఁడు కందార రాజ్యపాలకుడయిన సోమ దేవుని యుద్ధమునందు గూల్చినందున గర్భిణియగు నాతని వితంతుభార్య సిరియాలదేవి హనుమకొండకు బరుగులిడి, మాధవశర్మయను బ్రాహ్మణోత్తముని నాశ్రయించి బల్లహునిముప్పుఁ దప్పించుకొనెను. అచ్చట నారాణియొక పుత్రుని గనియెను. అతని పేరు మాధవవర్మఃక్రీ॥ శ. 3147. ఇతడే కాకతీయ వంశములో మొదటివాడయినటులను, నీవంశమువారు పద్మాక్షీదేవి వరప్రసాదమున 1000 సంవత్సరములు రాజ్యమును బరిపాలించినటుల దెలియుచున్నది.

క్రీ॥ శ॥ 1005—1158 లో ప్రోలరాజు రాజ్యము చేయుచుండగా అనుమకొండకు ధాన్యమును దెచ్చుబండ్లు ఒక రాతివేళ తలక్రిందయినవట. మరుదినమున బండ్లను లేన నెత్తుటకు కూలివాండ్లు పోవగా నినుప పట్టాలు బంగాను నుయమైయుండెనట. ఈసమాచారమును రాజుగారు విని స్వయముగావచ్చి చూచి యాశ్చర్యపడెను. తరువాత నితఁడు పండితులతో నాలోచించి యాచార్యదేశమును ద్రవ్వించెనట. అప్పుడచట నొక జ్యోతిర్లింగము కనబడెనట. ఆలింగమును హనుమకొండకు దీసికొని రాదలంచెను. కాని దానిని గదలింపక పోయెను. అందుచే నచ్చటనే యాలింగమునకు నాలయము గట్టించెను. అప్పుడా ప్రదేశమునకు ఓరుగల్లు అను ఏకశిలానగరమును గట్టించెను. ఇది కరీమాబాదుకు మైలు దూరమున దూర్పు దిక్కుగను, మతేవాడకు మయిలు దూర

మున నాగ్నేయ దిక్కుగను నెలకొని యున్నది. ఇది హనుమ
కొండకు నాలుగుమైళ్ళ దూరమున ఆగ్నేయ దిశననున్నది.
ఇది సముద్రపుమట్టమునకు 050 అడుగుల యెత్తుననుండి
కృష్ణాగోదావరీ నదులమధ్యస్థమగు పల్లపు మాగాణమందు
న్నది. ఇది మిక్కిలి షర్వతభూమియగుటచే శత్రువుల కభేద్య
ముగా నుండును. క్రీ॥ శ॥ 1158—1196 సంవత్సరములలో
బరిపాలించిన మొదటి ప్రతాపరుద్రుడు తన విరోధులధాటి
నుండి యెట్టి ముప్పురాకుండుటకై, ఓరుగల్లునకు దనరాజ
ధానిని అనుమకొండనుండి మార్చెను. తరువాత క్రీ॥ శ॥
1260—1295 లో బరిపాలించిన గణపతిదేవ చక్రవర్తి క్రీ॥ శ॥
1260—1295 లో పాలించిన రుద్రమదేవి యీకోటను బల
పరచి యన్నివిధముల శోభనుగూర్చి, దిశలందు గీర్తిజూందు
నటుల జేసిరి.

ఇందుఁగలకోట శత్రువులకభేద్యమయి సాటిలేనిదై యుం
డెను. ఇందుఁగంచుకోట, ఇటుకకోట, రాతికోట, పుట్ట
కోట, భూమికోట, కంపకోట, గనినికోట యను నేడుకోట
లింగుఁ గలవు. ఇందులో భూమికోట, రాతికోట అను రెండు
మాత్రమే యిప్పుడు తెలియవచ్చునవి. లోపలి ప్రాకారము,
రాతికోట, బహిఃప్రాకారము భూమికోట మట్టితో గట్టబడిన
యీకోట కుడ్యములకు ఫిరంగిదుండు తగిలినను మొక్కవోని
పటిమ గలదు. పుట్టకోట హనుమకొండకు దక్షిణమున ఆరు
మైళ్ళమీద మిగులజీర్ణావస్థగ గనబడును. రాతికోట వల
యము షుమారు ఎనిమిదిమైళ్ళుగల్గి నాలుగు సింహద్వార
ములు గలిగియుండెను.

ఓరుగల్లుపట్టణము వైభవదశలోనున్నప్పుడు అశ్వంత
రమణీయముగా నుండెను భైరవాలయము చాముండేశ్వరీ
మహాశక్తినగరు, వీరభద్రేశ్వరాగారము, బౌద్ధదేవునిహారము,
మూసానమ్మ గుడి, కుమారస్వామి యాలయము, పాండవుల
గుడి, కేశవస్వామి యాలయము, స్వయంభూదేవుని నికే
తనము మున్నగునవి ప్రతాపరుద్రుని కాలములో గీర్తిజెంది
నవిగా నుండెను. మైలారదేవుని యత్సవములు మహావైభ
వముతో జరుగుచుండెను. జమదగ్ని మహాముని భార్యయు
బరశురాముని తల్లియునైన కేణకాదేవి యోరుగల్లులో
ఏకవీరామహాదేవియను పేరుతో నాదిత్యుని అవతారముగా
బూజలనందుచుండెను. ఉత్సవదినములలో ఏకవీరామహాదేవి
యెదుట బలిసీలు పరశురాముని కథలఁ గాడుచుండిరి వీర
పురుషారాధనముకూడ నాకాలములో నధికముగా నుండెను.
పల్నాటి వీరుల యాలయము ఏకశిలానగరమున గీర్తిజెంది
నదిగా నుండెను. ఒకకాంత తాళకావ్యముల సహాయమున
ద్విపద ప్రబంధమున వీరులచరిత్రలు పాడునప్పుడు సభాసదులు
తన్మయులయి, యాయా రసముల కనుగుణముగ నభినయిం
చుచుండెడి వారట. ఘటికాయంత్రము కూడ నొకటి యుం
డెను. ఏకాంబ్రనాథుఁడు రచించిన ప్రతాపరుద్ర చరిత్రమును
బట్టి చూడఁగా నిందు 500 పూటసూండ్ల యిండ్లుండెడి
వట.

బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్య, శూద్రులు, వివిధ
వృత్తులవారు, వైశ్యాగృహములు, వీరభటులు, గజములు.

హయములు, పురమునంతటను గ్రీక్కిరిసియుండెను. కోట
యందలి శిల్పచిత్రములు, నందులు, శంభుని గుడి, సిరిహ
త్వారములు, స్తంభములు, దేవాలయములు చూడఁదగినవి.
విద్యారంగమునందును ఓరుగల్లు పురము కీర్తివహించి
యున్నది. నృత్తరత్నాకరమును వ్రాసిన జాయపసేనాని
ప్రతాపరుద్రయశోభూషణమును వ్రాసిన విద్యానాథ మహా
కవి యిందు నివశించి ప్రఖ్యాతిగాంచినవారే. శ్రీమదాంధ్ర
భాగవతకర్తయగు బమ్మెరపోతనామాత్యు డీ పురమునందే
భాగవతరచనను గావించెను. మార్కండేయ పురాణమును
రచించిన మారత్తనీతిసారమును వ్రాసిన రుద్రదేవచక్రవర్తి,
పుగుషార్థసారమును రచించిన మహాప్రధాని శివదేవయ్య,
మున్నగుకవులు విద్వద్వర్యులు ఇందు నివశించినవారే —
ఇందు శైవవాఙ్మయమునకుగూడ బ్రధానస్థాన మొసఁగబడి
నది.

శిల్పసౌందర్యమునకు స్థానమై, న్యాపార లక్ష్మీవిలా
సములకు సంస్థానమై, విద్యావినోదాల కాటపట్టయి, యభి
వర్ణనీయమై, యాకర్షణీయమై రాజిల్లిన యోరుగల్లు పట్టణ
మును గాంచినంత గజపతులకు గంష్ఠ గుట్టినవి. తత్ఫలితముగా
మంటిదిబ్బలైనవెన్నో యందు దాఁగియున్నవి.

కాకతీయ వంశములోఁ జివరివాడగు వీరప్రతాప రుద్ర
దేవ చక్రవర్తి యనంతరము ఓరుగల్లు వైభవము నశించినది.
వీరి కాలములో మాడలు, మాడువులు బడిమాడవులు, చిరు
లీడ, గద్యాయనము, పగోడాలు, మాడబడి, పాతిక మున్నగు

పేరులుగల నాణెములు చలామణి యగుచుండెడివి. దీనిని స్వాధీన మొనరించుటకు క్రీ॥ శ॥ 1303 లో బరరాజుల ప్రయత్నము లారంభమయ్యెను. మహమ్మదీయ రాజులుకూడ బ్రయత్నించిరి. కాని వారి ప్రయత్నములు ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి సాగనీయలేదు. అందుచే ఢిల్లీచక్రవర్తి అల్లావుద్దీన్ సేనానాయకుడగు మాలికాఫరు 1309 లో దిరిగి ప్రచండ సైన్యముతో వచ్చి పట్టణమున కొక మైదూరమున విడిచెను. అట రక్షణోద్యోగముననున్న మహమ్మదీయ సైనికులను నరకీ రక్షణ శిబిరములను నిర్మించుకొనసాగిరి. విగ్రహ రాధకుల పవిత్ర దేవాలయ వనవృక్షములను సమూలముగ నరికివేయుట పవిత్ర కార్యముగ మహమ్మదీయులు భావించిరి. కాని సంధిరాయభారమువలన నప్పటికి మహమ్మదీయులకు యుద్ధ గూగిపోయెను.

మహమ్మదీయరాజుల కుటవలనను పూర్తిగా మరల ఓరుగల్లు వారి స్వాధీనమయ్యెను. రాజును అతని కుటుంబమును, ఉన్నతోద్యోగులను చెల్లబెట్టబడిరి. వీరినందరిని ఢిల్లీకి గొంపోయిరి.

ఓరుగంటికి సుల్తానుపూకు అని పేరు పెట్టి తురుష్కులు పరిపాలింపనాగిరి. తరువాత ప్రతాపరుద్రుని విడుదలచేసిరి. అతడు తిరిగి రాజ్యమునకు వచ్చెను. కాని యెక్కువకాలము జీవింపలేదు. అతనితరువాత రాజ్యమునకు వచ్చిన వీరభద్రుడు అయియున్నాడు. క్రీ॥ శ॥ 1422 లో మహమ్మదీ సేనాబులు ఓరుగల్లును నాక్రమించి పట్టణమును విధ్వంసము చేసిరి.

ఓరుగల్లును దిరిగి స్వాధీనమును జేసికొన బ్రయత్నించిన వారిలో పితాబుఖాన్ బిరుదాంకితుడగు సీతాపతియనువాడు ఇతడు అసహాయశూరుడు. క్రీ॥ శ॥ 1504 లో నితడు స్వాతంత్ర్యమును ప్రకటించి కులీకుతుబుషాహను యుద్ధమున జయించి, యీ రాజధానిని దిరిగి స్వాధీన మొనరించుకొనెను. తిరిగి పురనిర్మాణమునకు బూనుకొనెను. ఇతడు పూర్వము హిందూరాజులవలె దేవప్రతిష్ఠలను జేసి దాన ధర్మములను నొనరించుటకుఁ బ్రయత్నించినాడు. దుర్గార్థులు బలాతిరేకమున బాంచాలరాయని విగ్రహమును స్థానభ్రష్టమును చేయగా, చిత్తాపుఖానుడు ఆ విగ్రహమును తిరిగి ప్రతిష్ఠను చేయించెను. శుంభని శుంభదానవులను నిర్మూలముచేసిన లక్ష్మీవిగ్రహమును తురుష్కులు పెరికివేయగా నతడు ధర్మశాస్త్ర విధిపూర్వకముగ ఏకశిలాపురమున బునఃస్థానమును జేసెను.

క్రీ॥ శ॥ 1514 వ సంవత్సరమున కులీకుతుబుషా ఓరుగంటిపైబడి దాడిసలిపెను. ఆ యుద్ధమునందు వీరశిఖామణియగు సీతాపతి మరణించెను. సుల్తానుసైనికులు ధనమును రత్నభరణములను దోచుకొని కొల్లగొట్టిరట. దేవమందిరములు, సుందరసౌధము లన్నియు నిర్మూలము చేయబడినవి. వాని స్థలములందు ముసల్మానుల మసీదులును, ధార్మిక నివాసములు నిర్మింపబడినవి.

ఓరుగల్లు కుతుబ్ షాహీల పతనానంతరము క్రీ॥ శ॥ 1687 లో మొగలుల వశమయ్యెను. మొదట మొగలు చక్ర

వర్తుల దిరస్కరించి స్వాతంత్ర్యము ప్రకటించి మొదటి నిజాబు
క్రీ॥ శ॥ 1724 సంవత్సరములో నభిషిక్తియయ్యెను. తర్వాత
నతని వంశీయులు క్రీ॥ శ॥ 1646 వరకు బరిష్టాలింబిరి. ఆపిదప
భారతదేశమునకు స్వాతంత్ర్యము వచ్చిన తరువాత దాని
స్వాతంత్ర్యము నశించినది. కాని యొకనాటి మహావైభవ ప్రతి
పత్తులను, కళావిలాసములను బొందిన ఓరుగల్లు తిరిగి ఎన్నటికి
నైన నాటి కీర్తిని బొందగలదని యాశించెము.

శ్రీ

వంశాయతీ

వేమన గ్రంథాలయం,

తేలవ్రాలు :: కృష్ణాబ్దో న గి రి

ఒకనాఁ డాంధ్రమహాసామ్రాజ్యమునకు రాజధానిగా నుండియు, నిఖిల నైభవములకు గాణాచియై, సంగీత సాహిత్యములకు నెలవై యున్న భోనగిరి నేడు సంపూర్ణ శిథిలావస్థ యందుండి, చూచువారికి గన్నీరు నింపుచుండును. ఒకనాఁడిది మహాసుందరతరమైన నగరముగ వెలుఁగొంది నేఁడిది చిన్న బస్తీగా నుండెను. దీనికి దగ్గరగా నొక పర్వతముగలదు. ఆ దుర్గమే భోనగిరిదుర్గము. ఈపర్వతము విశాలమైన మైదానమందున్నది. అది పల్లపు ప్రదేశముకాన దూరమునుండి చూచువారికి దగ్గరఁజూచి నటుల రెండింతల గనబడును. శత్రువుల కగమ్యమై యున్నది. ఉత్తరమునను, పశ్చిమమునను రాతికట్టడపు బలిష్ఠప్రాకార కుడ్యము లున్నవి. ఇవి చూచుటకు మిక్కిలి యబ్బురమును, భయమును గొలుపును. ఖమ్మముమెట్టు, కొండపల్లి, దేవరకొండ, జఫర్ గడ్, నల్లగొండలు భోనగిరికోట ముందర నల్పమైనవే — శత్రురాజులు దీనిని భేదింపజాలక వెనుకంజవేసిన మధురకాలము కాలగర్భమునందిమిడి, యది యొక్కస్వప్నమాతావశిష్టమై ఉన్నది. కాని యిది చాలబురాతనమైన దుర్గమని ఘంటాపథముగ జెప్పఁదగును.

ఆత్రిప్రాచీనకాలమునందు హిందూప్రభువొకఁడు భోనగిరి కీశాస్యమున నున్న రాయగిరి గుట్టలమీద గోటకట్టుటకు

బ్రాహ్మణులను. కోట నిర్మాణము సాగుచుండగా, నాగుట్టలలో మేకలను మేపుకొనుచున్న యొక గొల్లవాడా హడావుడియంతయుఁ జూచెను. ఆగొల్లవానిపేరు భోనయ్య. అంత నతఁడచ్చట నిర్మింపుచున్న యుద్యోగుల కడఁజేరి “యేమిటి విశేషము. ఇచ్చట నేమి నిర్మింపుచున్నారు” అని ప్రశ్నించెను. అంత వారు “మారాజుగారి యాజ్ఞాపకార మిచ్చట గోటను నిర్మింపుచున్నా” మని వారు ప్రత్యుత్తర మొసఁగిరి. అంత నాగొల్లడు పకపకనవ్వి “మారాజుగారికి గోట లేట నిర్మింపవలెనో, యేమియు దెలియ” దని నిర్భయముగ బలికెను. అంతటితో నతఁడూరుకొనక “మారాజుగారికి జ్ఞానమే యున్నచో నిట్టిపనికిమాలిని గుట్టలను పసందుఁ జేసి యుండఁడు. ఎదురుగానున్న గుట్టలపై విరోధిరాజుసేనను విడిసి, మీకోటపై బస నెట్లుండునో భావించితిరా”యని తన ప్రతిభావిశేషములను నప్రతిమానముగఁ బ్రకటించెను. వారమ్మాటల కాశ్చర్యపడిరి. వెంటనే వారు రాజుకడకు వడిగ నడచి యాగొల్లవాని విషయమును నున్నదున్నట్లు స్వమును విన్నవించిరి. అంత రాజు విని యాశ్చర్యచకితుడై యతనిని నిలిపించి గౌరవించి “ఓయీ భోయడా ! మా నిర్మాణాలోచనంబులను విమర్శించుచున్నావు. నీ కన్నివిషయములు దెలిసినటులున్నవి. మరి కోట నెట నిర్మింపమందువో తెలుపుము. నీవు చెప్పినటులఁ జేసి నిన్నుగౌరవింపఁగల” మనెను.

అందుకాగొల్లడు “మహారాజా ! తమ రాజ్యాపించి నటుల విన్నవించఁగలను. కాని నాకు రెండువరములను బ్రసా

దించినవో సాటిలేని గుట్టను జూపింపఁగలను. దానిని విరోధులెవ్వరు సమీపించుట యసాధ్యము” అనెను. అందులకు రాజు “ఓయీ నీకోరిక లేవో తెలుపుము నిస్సందేహముగ దీర్చెదను. అనుమానపడక వేగిరముగఁ దెలుపు” మనెను.

అప్పుడా గొల్లడు “మహారాజా! పర్వతముపై గోట కట్టుటయేకాక గుట్ట దిగువనను నొక నగరముకూడ నిర్మింపవలయును. నా పేరు, నా భార్య పేరు కలిసివచ్చినటుల భోనగిరి (గిరి వాని భార్య పేరు) యని చేయవలయును. ఆ నగరమందు నా పేరుతో నొక దేవాలయము నిర్మింపవలయును. ఇటుల గావించిరేని నేను గోట విషయమున దోడ్పడ గలనని విన్నవించెను అందులకు రాజు సమ్మతించెను.

పర్వతము తరులతా గుల్మములతో నిండియుండుటచే గిరి స్వరూపమును దెలియకుండెను. దానిపై బ్రాకిన యొకా నొక తీగ పర్వత శిఖరమునుండి పర్వత పాదమువరకు నంతటను దట్టముగా వ్యాపించియుండెను ఆ తీగయొక్క తల్లివేరు వచ్చట నున్నదో భోన భోయని కే దెలిసియుండెను. ఆగుట్టకు బడమరగా నాలుగు మైళ్ళ దూరమున హనుమాపురములో దల్లి వేరుండెనట. కాబట్టి యతఁడా చెట్టువేరును గొట్టివేసెను. తత్ఫలితముగా గుట్టనావరించియున్న తానె యంతయు నెండిపోయెను. మూడవ దినము నుదయమున వాడా యెండిన తీగెనంతను దగులబెట్టెను. అంతట గుట్ట మీఁద చెట్టుచేమలన్నియు భస్మము కాగా గుట్టయొక అండా గారమున బయటపడెను.

అంతట వాఁడు రాజుగారిని బిలిచికొనివచ్చి గుట్టను జూపెను. అంతట నాపభువా గుట్టసౌందర్యము నీటి సౌకర్యమును జూచి యత్యంత విభ్రమ మనస్కుడయ్యెను. వెంటనే దానిమీద స్థలావరణమును గావించి కోటను నిర్మించెను. నగరమును గూడ నిర్మాణమును గావించెను. పూర్వోక్త వాగ్దానుసారము గొల్లదంపతులగు భోనయ్య గిరిమ్మల పేరుతో భోనగిరి అసిపేరు పెట్టెను. గ్రామమున కాగ్నేయ మూలమున భోనయ్య పేరుతో దేవాలయమును నిర్మించెను. నాటి నుండి భోనగిరియని పిలువఁబడుచున్నది. ఆ దేవాలయమునకు భోనేశ్వరాలయమని పేరు ఈదుర్గము, దేవాలయ మాంధ్రుల ప్రతిభా విశేషములను పెల్లుగా వెల్లడింపచున్నవి. కాని యాభోనేశ్వరాలయము నామమాత్రావశిష్టమైనది.

భోనగిరి కోటను సుమారు 700 సంవత్సరములక్రిందట మహమ్మదీయులు జయించినట్లులఁ దోచుచున్నది. పర్వతాగ్రమమున బెక్కు సుందరభవనంబులు గలవు. అటనట ఛిన్నాభిన్నములైన దేవమందిరములూ కలవు. అట నొక మిక్కిలి లోతైన బావిమాత్ర మిప్పటికిఁ గలదు. దానికి దగ్గరగా నొక కోనేరు గలదు. దానికిఁ తూర్పుదిక్కున రెండు మూఁడు గుహలు కలవు. ఇందు మహాపభావముగల మహాషధులు కలవట. ఈగుట్టమూఁద చిలుతపులులు మున్నగు భయంకతమైన మృగములు తిరుగుచుండును. ఆంధ్రనీరు

డైన సర్వాయి పాపరాయిని కథ చారిత్రాత్మకముగ మిక్కిలి
త్రిజెందినది.

సర్వాయి పాపండు గొండ్లవంశమునందు జన్మించిన
వాడు. దీనికి సమీపమందున్న తాటికొండ యందు నివశిం
పచుండెడివాడు. అతడు చిన్నతనమున ఆవులఁగాయుచు
గల్లుగీయుచు జీవింపుచుండెను. వీడు క్రమక్రమముగ నున్న
తాళయములు గలవాడై, కొందర యనుచరులఁ బోగుఁజేసి
కొని దారిదోపుడులతో ద్రవ్యార్జన జేయసాగెను.

సర్వాయిపాపనిపేరు ప్రజలకు సింహస్వప్నమయ్యెను.
తరువాత నితడు సేనలను సమకూర్చుకొని యుద్ధసామ్రాజుల
నమర్చుకొని రాజ్యములపై దండయాత్రల సాగించెను.

మాహాపురముల గొప్ప గోటను నిర్మించుకొని తన
నివాసస్థానముగ జేసికొనెను. పాపని పరాక్రమాతిశయములు
థిలీచక్రవర్తి యగు బహద్దరుషా తెలిసికొని చానిశిక్షించు
టకు దన సేన కాజ్ఞాపించెను. గోలకొండ కుతుబ్ షాహీను
జయించి యేడుగడియలు గోలకొండరాజ్యమును బరిపాలించి
సంఘసంస్కరణలను జేసినాడట—

సర్వాయిపాపండు దన యవక్ర పరాక్రమములతో
ఓరుగల్లు గోటపై దాడిసలిపి దోచుకొనెను. దీనిని గూడ
జయించి యందలి స్త్రీపురుషులను దాదాపు కవలమంది ఖైదీ
లుగా గొంపోయినాడట.

సర్వాయుపాపనికి గాల్బలము గుట్టపుదళము వేలకొలఁ
దిగా నుండెను. మహమ్మదీయు లవ్వీరుని ధాటికాఁగఁజాలక
పెక్కుసమరములు సలిపిరి. ఎట్టకేలకు వారు లీ యాంధ్రవీరుని
క్రీ॥ శ॥ 1708 సంవత్సరములో నరికివైచిరి కాని యా ఆంధ్ర
వీరుని కథను యక్షగానరూపమున నాంధ్రనాటను సంస్మరింపు
చు నేయున్నారు.

శ్రీ శైలము

చారి తాత్కముగఁ జారాశికముగఁ బ్రసిద్ధిగనఁ
జేతములలో శ్రీ శైల మతిపవిత్ర మతిపాచీనమైనది. ఇది
ఆంధ్రప్రదేశ్ లోని కర్నూలుజిల్లా నందికోటూరు తాలూ
కాలో కర్నూలుకు దూర్పున షుమారు 72 మైళ్ళ దూరమున
గలదు. ఈ శ్రీ శైలము భీకరమైన మహారణ్య మధ్యమునగలదు.
దీనికి బళ్ళిమమున నంద్యాలనుండియు, కర్నూలునుండియు,
ఆత్మకూరు నాగలూటి పెచ్చెరువుల మీదుగ జేరు
మార్గ మొకటి, షుమారు పెచ్చెరువునకు పదిమైళ్లు గలదు.
తూర్పుదిక్కున వినుకొండ త్రిపురాంతకము, మార్కాపుర
ములనుండియు, వినుకొండనుండియు బ్రస్తుతము బస్సు సౌక
ర్యము గలదు.

పృష్ఠాదిలో శిలామండను మహర్షి పెక్కువేల సంవ
త్సరములు తపస్సు గావింపగా శివుడుమెచ్చి యతడు కోరి
నటుల బర్హతుడు నందీశ్వరుడను నిజువుడు కుమారులన
యోనిసంభూతులుగా బ్రసాదించెను. వారిలో మహాభక్తుడైన
పర్హతుడు పరమేశ్వరునిగూర్చి పరమనిష్ఠను దపస్సు గావిం
చెను. అందు కప్పరమాత్మ మెచ్చి పర్హతునకు బ్రత్యక్షమై
వలయు వరమును గోరుమని పలికెను. అందు కాల డెందమున
సంతసించి లింగాకారముగ దనపేరిట దనశిరముపై బావిర్భ
వింపవలయుననియు, ముల్లోకములలోగల పుణ్యపర్వతములు,

పుణ్యక్షేత్రములు, పుణ్యనదులు, పుణ్యశ్రమము లన్నియు నాతోడనే యండవలెననియు దన శీఖర దర్శనమును గావించు వానికి బుద్ధున్ము లేకుండ మోక్షమును ప్రసాదింప వలెనని యభ్యర్థించెను. అందు కప్పరమేశ్వరుఁ జానందించి యప్ప ర్శితమున కట్లనుగ్రహించి యంతర్ధానమయ్యెను. అందుచేతనే 'శ్రీశైలం శీఖరం దృష్ట్వా పునర్జన్మ నవిద్యతే' అను యశస్సు బొందగలిగెను. నందీశ్వరుండు తపస్సుచుజేసి యా పరమేశ్వరుని నిత్యమును మోయుచుండవలెనని వరమును గోరుకొని, తనను గహమున నందివాహనమై నిత్యసేవల గావింపు చుండెను. ఆ నందీశ్వరుడు తపస్సుగావించిన క్షణమే నంది మండలమునుపేర బ్రహ్మాతి జెందెను. ఈ ప్రదేశము శ్రీశైల మునకు నైఋతి దిగ్భాగమున నా కొండలలోకి 50 మైళ్ళ దూరమున గలదు.

ఈ పర్వతమునకు శ్రీశైలమును పేరు పూర్వము కృత యుగమునుండి నసుమతి యను మునికన్యవలన వచ్చినది. నసుమతి యీ పర్వతముమీద బ్రహ్మనుగూర్చి తీవ్రమైన తపమును గావింపగా బ్రహ్మమెచ్చి ప్రత్యక్షమై యామె కోరి నటు లాపర్వతమున కామెపేరు పెట్టుట కొప్పుకొనియు, నామెకు శ్రీయను పేరుపెట్టి యీ పర్వతమునకు శ్రీశైలమును పేరువచ్చునటుల ననుగ్రహించెను. అది మొదలుగ శ్రీశైల మునుపేర బ్రసిద్ధిగలిగెను. పర్వతుఁడు కోరినవిధముగ నిందు వెలసిన లింగము పర్వతలింగమునుపేర గీర్తిగలిగియుండగా, చంద్రవతియను నొక రాజపుత్రికవలన మల్లిఖార్జునలింగమును

పేరుగాంచెను. చంద్రవతి తెల్లని మల్లిఖాసుమములతో నీ లింగమును బూజసేయుచు, మల్లెపూవులతో లింగమునకు బూజగావింపుచు, మల్లెపూవుదండలను నర్పింపుచు నారాధించుచుండెను. అప్పుడు శివుఁ డామెయెడ బ్రసన్నుడై యామె కోరిక ప్రకారము మల్లికాసుమమాలను సతతము శిరమున ధరింపుచు మల్లికార్జుననామమును దాల్చెను.

శ్రీశైలము ముప్పది యామడల పొడవు, ముప్పది యామడల వెడల్పుగలిగి పెక్కు తేత్రములచే విరాజిల్లుచున్నది. ఈతేత్రమునకు నాలుగు ద్వారములుగలవు. తూర్పుద్వారము త్రిపురాంతకము, డక్షిణద్వారము సిద్ధివటము, పశ్చిమ ద్వారము ఆలంపూరు, ఉత్తరద్వారము ఉమామహేశ్వరము. ఈనాలుగు ద్వారములు మహాస్థలములై యున్నవి.

ఈ దేవస్థానమునకు నాల్గు మైళ్ళదూరమున భీముని కొలను గలదు. ఇదొక యగాధమైన లోయ. పూర్వము పాండవు లీమార్గమున వచ్చుచుండఁగ భీముని కీచ్ఛటకు వచ్చునప్పటికి దప్పిక యయ్యెను. అందెచ్చట నీరతనికిఁ గనబడలేదు. భీముఁడంతటఁగోపించి తనగదతో నిప్పుడుకొలనుగల ప్రదేశమున మోఁదెనట ఆదెబ్బకు చట్రాయి బద్దలై మడుగేర్పడెను. అందుచేతనే దానికి భీమునికొల ననుపేరు గలిగినది. ఈ పర్వణముపై గామరూపమును గల్పించు నోషధులు, సంజీవి నీప్రభృతి దివ్యౌషధములు, పర్వతవేదియుఁ గలవట. గంగాధవాని పాపాత్ముల స్పర్శవలనఁ దనకుఁ గలిగిన పాపము

లను బరిహరించుకొనుటకు శ్రీశైలము దగ్గర కృష్ణానదిలో
స్నానమొనరించెనట. అందుచే నీకృష్ణానది కమిత చాళ
స్త్వము గలిగెను.

ఈ క్షేత్రమును ఓరుగంటి ప్రతాపరుద్ర మహారాజు
క్రీ॥ శ॥ 1100 లోను నిర్మించెను పిదప క్రీ॥ శ॥ 16వ శతాబ్ద
మున శ్రీకృష్ణదేవరాయలు సోపానమార్గములు కల్పించి,
కొన్ని నిర్మాణములను గావించి శాసనములను గావించి
యున్నారు. హుబ్లీ ధార్వాడా ప్రాంతములు శ్రీశైల భ్రమ
రాంబకుఁ బుట్టినిల్లనియు, నాప్రాంతమువారు పుట్టింటి పసుపా
కుంకుమ చెల్లింపవలెనని శివరాత్రుత్సవమున జనుదెంతురు.

శ్రీశైలమున స్వామిసన్నిధిలో బ్రాహ్మణమునకు
లోపల ననేక పుష్కరిణులు కలవు. ఇవి యొకటి రెండు కోనే
రులుగాను తక్కినవి బావులుగా నున్నవి. విజయనగర ప్రభువు
శ్రీకృష్ణదేవరాయలు గజపతుల నోడించి శ్రీశైలక్షేత్రము
నకు విచ్చేసి పూజనాదికమునుగావించి, యమూల్యమైన
కానుకలను సమర్పించెను. ఇచ్చట ననేక పుష్కరిణులు
కలవు. స్వామిసన్నిధికి సుమారు ౩ మైళ్ళ దూరమునఁ బాతా
ళగంగకలదు. ఇటఁ గొండలమీఁదనుండి చూడఁగా కృష్ణా
నది ఎక్కడనో పాతాళలోకములోనున్నట్టులఁ గనఁబడును.
అందుచేతనే దీనికిఁ పాతాళగంగయనిపేరు గలిగినది శ్రీశైల
మునకు సుమారు పది మైళ్ళదూరమునఁ అహోబిలక్షేత్రము
గలదు. ఇదొక నృసింహక్షేత్రము. ఇందునానావిధ నృసింహ

మూర్తులుగలవు. ఎగువ అహోబిల మనుచోట హిరణ్యకశి
పునిఁ గూల్చుటకు నరసింహమూర్తి యావిర్భవించిన ఉక్కు
స్తంభముకలదు. ఇటనే రక్తకుండము గలదు. దుర్మార్గుఁ
డైన హిరణ్యకశిపుడు హిరణ్యాక్షుని సోదరుఁడు. వీరిఱువురు
శ్రీవిష్ణునూర్తిద్వారపాలకులైన జయ విజయులు. ఒకనాఁడు
మహాభక్తులైన సనకసనందనాదులు మహాభక్తవరదుఁడైన
విష్ణుమూర్తి సందర్శనార్థమై వచ్చిరి. ఆసమయమున శ్రీమహా
విష్ణువు లక్ష్మీదేవితో ఏకాంతమున నుండెను. ఆవిషయమును
జయవిజయులు వారికి నివేదించి యభ్యంతరమును దెలిపిరి.
అందులకు నామహర్షి బాలకులు కోపించి వారిని భూలోక
మందుఁ బుట్టునటుల శపించిరి. ఈవిషయమూ హరియెరింగి
బయటకువచ్చి మునిబాలకుల కోపోపశాంతులఁజేసి జయవిజ
యులయెడఁ బ్రసన్నుడై మిత్రత్వమున బదునాలుగు జన్మ
ములలోఁ గలియునట్లుగాని, లేదా విరోధమున మూఁడుజన్మ
లలోఁగాని, కలియునటుల శాపోపశాంతినిఁ దెలియఁజేసెను.
అందులకు జయవిజయులు విరోధమున మూఁడుజన్మలలోనే
కలియునటులఁ గోరిరి. అప్పుడు శ్రీమహావిష్ణు వట్లనుగ్రహిం
చెను.

అప్పుడు వారు భూలోకమునఁ బ్రథమజన్మగా హిర
ణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపులై జన్మించిరి. హిరణ్యాక్షుఁడు బ్రహ్మ
నుగూర్చి తపస్సుచేసి గర్విష్టుఁడై భూమినిఁ బాపఁగాఁజుట్టి
సముద్రమునఁ బడవేయుటకు సిద్ధుఁడై పోవుచుండ, భూదేవి
యాక్రందనమును జేసెను. అంత శ్రీమహావిష్ణువు వరాహాన

తారమున భూమి నుద్ధరించెను. అప్పుడు భూదేవి శ్రీమహా విష్ణువున కతిథిపూజలను గావించి సంతృప్తిని గావించెను. అప్పుడే నరకాసురఁడు జన్మించెను.

హరితన సోదరునిఁ జంపినాఁడనుకోపముచే బ్రహ్మదేవు నిఁగూర్చి తీవ్రమైన తపస్సును జేసి యనేకవరములను బొందెను. పిమ్మట నతఁడు మిక్కిలి గర్విష్టయై, సర్వలోకముల నివాసులను బీడింపఁజొచ్చెను. హిరణ్యకశిపుని పుత్రుఁడగు ప్రహ్లాదుఁడు విష్ణుభక్తుఁడు. హిరణ్యకశిపుఁడు దనపుత్రుని నెన్నివిధముల మానిపింపఁజూచినను, నాబాలుఁడు మానలేదు. అందుల కారాక్ష సేశ్వరుఁడు కోపించి, తనకుమారుని ననేక హింసలపాలుజేసెను. అంత శ్రీమహావిష్ణువు నరసింహరూపమున ఉక్కుస్తంభమున జన్మించి యతనినిఁ గూల్చెను. ఆస్తంభమిఁటఁ గలదు.

దిగువ అహోబిలమున బ్రసన్న నారసింహమూర్తి కలఁడు. ఈమందిరమునఁ గంచు స్తంభము గలదు. ఈక్షేత్రమునకు షుమారు 5 మైళ్ళదూరమున రామతీర్థమును తీర్థమును పుట్టలక్కయను నాలయము కలదు.

క్రీ॥ శ॥ 14 వ శతాబ్దమున ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి ఉత్సవ విగ్రహములను, శ్రీకృష్ణదేవరాయలు కొన్ని యమూల్యములైన యలంకారములను సమర్పించెను. అవి నేటికినిఁ గానఁదగును.

శ్రీశైలమునకు షుమారు 20 మైళ్ళదూరమున మహానందికలదు. ఇచట మహానందీశ్వరాలయము కలదు, ఇంకొ

నందీశ్వరుని నోటినుండి సంతతధారగా జలమువచ్చి మాందిర
మునకు ముందుఁగల తటాకమునఁ బడుచుండును. ఇది మహా
శ్చర్యకరమైన విషయము. ఈప్రదేశం బతిమనోహరంబయి
యుండును. ఇందు దేవతలుకూడా వచ్చి స్నానమును గావించి
స్వామిని దర్శించిపోవుచుందురు. శ్రీశైలక్షేత్ర మతిపుణ్య
వంతమైన మహాక్షేత్రము. ఒక నాఁడి క్షేత్రమును దర్శిం
చుటకుఁ జాలఁ గష్టముగా నుండెడిది. కాని నేఁడు శ్రీశైల
మునకు బోవుటకు మార్గము మిక్కిలి సులభతరమును జేసిరి.
ఇట్టి మహాక్షేత్రమును సందర్శించి ప్రతిజీవి తరింపగలరని
యాశింతుము.

ఆంధ్రప్రదేశ్ మునందలి చారిత్రక ప్రదేశములు

అద్దంకి:- ఇది గుంటూరుజిల్లాలోఁ గలదు. ప్రోలయ వేమారెడ్డి పాలించిన రెడ్డిరాజ్యమునకు రాజధాని. క్రీ॥ శ॥ 13 వ శతాబ్ది చివర మహాభారతాంధ్రీకర్త చదలనాడ ఎఱ్ఱా ప్రగ్గెడ జీవించినకాలము.

అనుమకొండ:- ఇప్పుడు హనుమకొండయని పిలువఁ బడుచున్నది. ఓరుగల్లునకు నాల్గుమైళ్ళదూరమున నున్నది. ఇది కాకతీయ ప్రభువులకు రాజధాని.

ఆలంపూరు:- సుప్రసిద్ధమైన ప్రాచీన శివక్షేత్రము. తుంగభద్రదానదికి ఉత్తరతీరమందున్నది.

అల్లూరు:- కృష్ణాజిల్లాలోని నందిగామ తాలూకాలోని గ్రామము. దీనికి సమీపమునఁ బ్రాచీన బౌద్ధస్థూప మొకటి క్రీ॥ శ॥ 1926 సంవత్సరమున గుర్తింపఁబడినది.

ఎర్రగుడి:- కర్నూలు మండలములోని పెత్తికొండ తాలూకా యందలి గ్రామము. ఇచ్చట 6 పెద్దరాతిబండలపై అశోకచక్రవర్తి శాసనములు చెక్కఁబడినవి. ఇది ప్రసిద్ధమైన చారిత్రక ప్రదేశము.

కంటకసెల (ఘంటసాల):- కంటకసాలయని గ్రామములతో నిప్పుటి ఘంటసాల గ్రామము పిలువఁబడుచున్నది.

ఇది కృష్ణామండలము లోని దివితాలూకాయందలి ప్రసిద్ధ గ్రామము. ప్రాచీనాంధ్రనౌకా జీవనమునకుఁ గూడలి స్థానము. ఈ రేవుపట్టణమునుండియే పూర్వము నేటి బిర్లా, కాంబోదియా, జావా, సుమిత్రా ద్వీపములకు వర్తకము సాగుచుండెను.

కంబముమెట్టపురము:- ఇదియే నేటి వరంగల్లుజిల్లాలోని కమ్మముమెట్టగ్రామము. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు తెలంగాణములో నాధించిన దుర్గములలో నొకటి.

కల్వాణకటకము:- ఇది పూర్వము దక్షిణాపథము నేలిన పశ్చిమచాళుక్యులకు రాజధాని.

కుండిననగరము:- ఇది కొండవీడుకుఁ బర్యాయ నామము.

కొండపల్లి:- కృష్ణామండలములోని బెజనాడ సీమకు తొమ్మిదిమైళ్ళదూరమున నున్న యొకగిరిదుర్గము. చాళుక్య చక్రవర్తి త్రిభువనమల్లదేవుని సామంతనాయకుఁడగు గొవిందరసు కొండపల్లి మూనూరును బాలించెను. తరువాత కాకతీయులు, గజపతులు, విజయనగరాధీశులు పరిపాలించిరి.

కొండవీడు:- ఇది గుంటూరుమండలములో నరసరావు పేటకు తూర్పునఁ బదమూడు మైళ్ళదూరమున గలదు. కొండపై రెండు కోటలును గ్రిందను నొక కోటయుఁ గలవు. అనపోతారెడ్డి కొండవీటి దుర్గమును దనరాజధానిగఁ జేసికొనెను.

కొలనుపాక:- ఇది యాంధ్రప్రదేశములోని నల్గొండ జిల్లాలోని గ్రామము. పూర్వమొకప్పుడు జై నక్షే తమై, పిదప జై వక్షేతమయ్యెను. ఇది యొకనాడు చారిత్రక ప్రసిద్ధినొందిన గ్రామము.

గుంటుపల్లి:- పశ్చిమగోదావరిమండలములో ఏలూరు తాలూకా కామవరపుకోట ప్రాంతమునఁ గలను.

దాక్షారామము:- మార్పుగోదావరి మండలములోని రామచంద్రపురము తాలూకా యందలి సుప్రసిద్ధ జై వక్షేత్రము. దీనికిఁ | గాచీన నామము డాకరేమి క్షీ॥శ॥ 11 న శతాబ్దము చివరకాలము నాటి శాసనములో నియ్యది దక్షపరియనియు, దాక్షారామమని | వాయఁబడెను. ఆంధ్ర ప్రదేశమునందలి త్రిలింగములలో దాక్షారామమొకటి. శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు భీమేశ్వర పురాణమును రచించి, రాజమహేంద్రవరమును రాజధానిగఁ దెలుఁగు ప్రదేశమును బరిపాలించిన వేనూరెడ్డి వీరభద్రారెడ్డ మంత్రియగు బెండపూడి అన్నమంత్రి కంకితమొసంగెను. దక్షుని సవనాగారమగుటచే దీనికి దాక్షారామమని పేరుగలిగెను. మహాకవి వేములనాడ భీమకవి యీ దాక్షారామ భీమేశ్వరుని ప్రసాదమున జనించి మహామహిమోపేతుఁడయ్యెను. ఇది ప్రాచీన బౌద్ధరామములలో నొక్కటియై, యిందొక స్థూపమునిర్మింపఁబడి, బౌద్ధమత సూత్రప్రదేశమున నిర్మాణింపఁబడి, జై వమతము విజృంభించెడికాలమున నీ బౌద్ధస్థూపమొక శివాలయముగ మార్పుఁజెంది

యుండెననుట నీ భీమేశ్వరలింగమే ప్రబలసాక్ష్యముగానున్నది. ఇది ప్రసిద్ధపుణ్యక్షేత్రముగ నొప్పు చున్నది.

చేబోలు:-ఇది గుంటూరుజిల్లాలో నున్నది. గుంటూరుకు షుమారు 8 మైళ్ళ దూరమున నున్నది. చోళరాజుల కిదొక నాడు రాజధానిగా నుండెడిది. రాజావాసిరెడ్డి వేంకటాద్రి నాయుడుగారు నిర్మించిన బ్రహ్మాయము గలదు. ఈ గామమున 101 శావి 101 గుడియుండెడివని శాసనమూలమునఁ దెలియుచున్నది. కాని ప్రస్తుతమిందుఁ గొన్ని దేవాలయములే కలవు. కాశీనుండి వచ్చిన భీమేశ్వరాలయమిందుఁ గలదు. దీనినిఁ గూర్చి యొకచిత్రమైన కథకలదు. కాశీనుండి భీమేశ్వరుడు రథారూఢుండై యా ప్రదేశమునకు రాత్రిసమయమున వచ్చెడినాడట. ఒకనాడు ముదుసలి స్త్రీకంటబడి యక్కడ నిలబడి పోయినదట యారథము. దేవాలయము దిగువన నిప్పటికినొక గుహకలదు. అందుండి కాశీకి బోవుటకు మార్గమదియని చెప్పుదురు. ఇప్పటికి గుమ్మరివారా పురమున నుండరు ఇందుకు సంబంధించిన యొక కథ కలదు. జయుడు విజయుడను నిలువురు చోళరాజు లిందు నివసించెడివారు. వీరిందు బలీయమైన కోటను నిర్మించుకొనిరి. ఆ ప్రదేశ మిప్పటికి గలదు. ఆకాలమున వీరిపాలన సర్వతోముఖ వైభవముల మిన్నందినది. ఇదిచూచి రాజావేంకటాద్రి నాయుడుగారు వారితో యుద్ధమునకు దలపడెను. జయునితో బోరుటకు నాయుడుగారి కసాధ్యమయ్యెను. అంతట జయుని సేనాధికారులతో లాలూచీపడి యర్ధరాత్రివేళ రాజసోదరు

లిఱువురఁగూల్చెను. కుమ్మరిపైనికులు కోటలో బ్రవేశించిరి. అప్పుడు రాజుపత్ని గర్భవతి. ఆమె ఎంతనారింపుచున్నను, నాకుమ్మరి పైనికులు దారుణహింసా క్రీడకుఁ దలపడిరి. అంత నామె కోపించి యాప్రాంతమున నావంశీయులున్నచో శిరస్సుపగిలి మరణింతురని శపించి యాత్మహత్య చేసికొనెను. కాని యిందు సత్యమున్నను లేకపోయినను, కుమ్మరినారు మాత్రమందుండరు. బ్రహ్మాండమైన కోనేరు, అందు మధ్య చతుర్ముఖ బ్రహ్మలయము కలవు. ఈస్వామి కెనిమిది దిశల దిక్పాలకుల దేవ లయములు కలవు. దీనికి వక్షిణ కాశ్యపుని పిలువఁబడుచు యాతీకు లరుదెంతురు. ఈ విషయములు శాసనములందఁ గలవని వానిఁ బరిశోధించి వెల్లడించిన నారు సంస్కృతాంధ్ర పండితులు కీ॥ శే॥ శ్రీమన్నవ వేంకట రత్నముగారు— దీనికి సంబంధించిన వివరాలు, ప్రస్తుత గ్రామమున్నటు— సంస్కృతాంధ్రజ్యోతిష ప్రవీణులయిన శ్రీమన్నవ వీరరాఘవరావుగారికడఁ గలవని తెలియుచున్నది. ఇందు చెన్నకేశవుమందిరము, నాగేశమందిరము, వేణుగోపాలస్వామిమందిరము మిక్కిలి ప్రసిద్ధములైనవి. ఇందు గాలభైరవుని విగ్రహము కలదు. ఈస్వామి క్రింద బంగారపుటొడ్లు పాతరవేయఁబడియున్నవని వదంతికలదు. ఇట్టి ప్రాచీన చరిత్రఁగల గ్రామముల యదంతము ముందు ముందు బ్రకటింపఁబడఁగలవని యాశింతును.

పల్లినాడు:- ఆంధ్రదేశ చరిత్రమున నత్యంత పురాతనమైన రాష్ట్రవిభాగములలో పల్లినాడు లేక పలనాడు

మిక్కిలి ప్రసిద్ధి జెందినది. పల్నాటివీరులు బాలచంద్రుడు, నలగామరాజు మున్నగువారు చరిత్రప్రసిద్ధులు. దీనికి రాజధాని గురిజాల. ఇచ్చట నాగులేరు చంద్రవంక మున్నగు నదులు కలవు. మాచర్ల చెన్నకేశవ నుందిరము ప్రసిద్ధమైనది.

పెనుగొండ:- అనంతపురము జిల్లాలోని పెనుగొండ తాలూకా కేదిప్రధాన నగరము. ఇందుండియే తిరుమల రాయలు కర్ణాటకసామ్రాజ్యమును బరిపాలించెను.

పొట్నూరు:- శ్రీకృష్ణదేవరాయలు పూర్వదిగ్విజయ యాత్రయందు రాయలు జయించిన సుప్రసిద్ధమైన గ్రామము. ఇచ్చట శ్రీరాయలు జయ స్తంభములు నిర్మించెను. ఇది విశాఖపట్టణము జిల్లాలో భీమునిపట్నము తాలూకాలో గల చిట్టివలస నదీతీరమందున్నది.

బెల్లముకొండ:- శ్రీకృష్ణదేవరాయలు పూర్వదిగ్విజయ యాత్రలో సాధించిన కోటలలో నిదొకటి. ఇది గుంటూరు మండలములోని సత్తెనపల్లి తాలూకా యందలి బలిష్ఠమైన దుర్గము. తరువాత నీదుర్గము గజపతుల, చంద్రకేతనుల వశమైనటుల దెలియుచున్నది.

భట్టిప్రోలు:- ఆంధ్రప్రదేశమున బుర్రాతన బౌద్ధక్షేత్రములలో నిది యొకటి. ఇది గుంటూరుజిల్లా రేపల్లె తాలూకా యందూ గలదు. దీనికి బ్రతిపాలపురమును నామాంతరము గలదు.

రాయచూరు:- పూర్వము తెలంగాణాలోని రాయచూరు జిల్లాకు ముఖ్యపట్టణము. శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు జయించిన సుప్రసిద్ధదుర్గములలో నిదియొకటి. రాయచూరు యుద్ధము క్రీ॥ శ॥ 19-5-1529 తేదీని జరిగెను.

వినుకొండ:- ఇది గుంటూరుజిల్లా వినుకొండ తాలూకాలోని గిరిదుర్గము. ఇయ్యది శుళపర్వత దుర్గమని క్రీడాభిరామమందుఁ బేర్కొనఁబడినది. శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు పూర్వ దిగ్విజయ యాత్రలలో దీనిని సాధించెను. కొంతకాలము గజపతుల వశమునను, కొంతకాలము విజయనగర రాజుల స్వాధీనములోను గలదు. దీనికి విన్నకొండ యను పేరుగూడఁ గలదనియు శ్రీరాముఁ డిచ్చటనే సీతాదేవిని రావణాసురుఁ డపహరించినాఁడను వార్త వినినాఁడనియు, నిందుకు నిది విన్నకొండయని పేరువచ్చినదని చెప్పుదురు.

వేములవాడ:- ఇది కరీంనగరం జిల్లాయందలి విరిసిల్లా తాలూకాలోనున్న సుప్రసిద్ధమైన చారిత్రాత్మక స్థలము. షుమారు 300 సంవత్సరములు చాళుక్యులు వేమలవాడలో రాజ్యపాలనమును గావించిరి.

అనంతగిరి:- ఇయ్యది తెలంగాణములోని గిరిదుర్గము లలో నొకటి. ఇది నల్గొండజిల్లాలో హుజూరునగరు తాలూకాలో నున్నది. శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు పూర్వదిగ్విజయ యాత్రకుఁ బోయినపుడు వశపరచుకొనిన దుర్గము.

ఉండ్రకొండ:-శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు సాధించిన తెలంగాణదుర్గములలో నొకటి.

జగ్గయ్యపేట:- ఇది కృష్ణాజిల్లా నందిగామ తాలూకాలో నున్న ప్రాచీన బౌద్ధనిలయము. ఇచ్చటఁ బ్రాచీన బౌద్ధస్థూపములు, సంఘారామములు, చైత్యములు మున్నగు నవి గ్రామసమీపమందున్న యొకకొండపైఁ గలవు. ఇది మూర్ఖుల కాలమునాటిది.

ధరణికోట:- ఆంధ్రదేశమునందుఁ బ్రాచీన పట్టణములలో నత్యంత కీర్తిగాంచిన నగరములలో నిది యొకటి. దీనికిఁ బ్రాచీన పాశ్చాత్యశాసనములలో “ధమ్మకడ-దమ్మకట-దమ్మకటకము అని పేర్లు గలవు” ఇయ్యది సారవంతమైన ప్రదేశము. పంటలు సమృద్ధిగాఁ బండును. పట్టణంబులు స్వల్పముగా నున్నవి. జనులు నల్లగానుందురు. ఇక్కడ బౌద్ధ మతములు పెక్కులు గలవు. ఇక్కడ నానావిధ మతస్థులు, దేవాలయములు కలవు. దీనికి దూర్పునఁ బూర్వశైలసంఘారామము, పశ్చిమమున సపరశైల సంఘారామము కలవు. ఈదేశమునకు మహాంధ్రమని పేరు కలదని దీనినిఁ గూర్చి ప్రసిద్ధచీనాయాత్రికుఁడు హుయాన్ స్సాంగు వాసెను. ఇయ్యది నాగరాజులకును, శాలివాహనులకు రాజధాని. దీని తరువాత కాలమునాటి తెలుగు శాసనములలో ధాన్యవతీపురమనియు ధాన్యకటకమనియు ధాన్యాంక పురమనియుఁ బేరులు గలవు.

దేవరకొండ:- ఇది తెలంగాణములోని ప్రసిద్ధమైన గిరిదుర్గములలో నొకటి. నల్గొండజిల్లాలో దేవరకొండ తాలూ

కాకు నేటి ప్రధాననగరము. రేచెర్ల వెలమప్రభువుల కాలములో నధికప్రాభవమును గాంచిన దీ చిన్నరాజ్యము. అనపోతానేడు, మాదానేడు సోదరులలో అనపోతానేడు రాచకొండ ప్రాంతమును, మాదానేడు దేవరకొండ ప్రాంతమును నేలిరి. ఇది యత్యున్నతమగు శిలాప్రాకారత్రయములచేఁ బరివృతమై, యతిదుర్గముమై మివుల శత్రురాజభయంకరమై యున్నది.

పానుగల్లు:- ఇది నల్లగొండజిల్లాలోఁ గలదు. దీనిని రుద్రమదేవి కాలమునఁ గల గండిపెండారజన్నిగ దేవరాజు రాజ్యము జేసెను.

పంచారామములు:-దాక్షారామము, చాళుక్యభీమవరము, పాలకొల్లు, గుణపూడి భీమవరము, అమరావతి.

242

భువనేశ్వరము

అత్యంత ప్రాచీనప్రసిద్ధిజేందిన చారిత్రాత్మక పౌరాణిక స్థలములలో బేర్పెక్కగన్నది భువనేశ్వరము. ఇదొక ప్రసిద్ధ శివక్షేత్రము. కాశీనలె బ్రహ్మానందజేందిన క్షేత్రము. ఈ క్షేత్రము హారాకు గాదాపు 272 మైళ్ళున గలదు. ఇది ఒరిస్సాకు నూతన రాజధాని. ఇది నాలుగువేల జనాభాగల నగరము. ఇందు బూర్వ మేడువేల దేవాలయములుండెడివట. కాని ప్రస్తుతమిందు శతదేవాలయములు కన్న లేవు. అద్భుతమైన శిల్పమునకు నివి నిదర్శనము. ఇందుగల దేవాలయములన్నిటియందు లింగరాజాలయ మతి ప్రధానమైనది. మతియు భగవతి, పార్వతి, ముక్తీశ్వర, అనంతనాగు, దేవ బ్రహ్మేశ్వర, బాస్కరేశ్వర, పరశురామేశ్వర దేవాలయంబులతి ముఖ్యంబులైనవి. ఇట సమీపంబునగల యుదయగిరి ఖండగిరి గుహలలో బూర్వమొకప్పుడు జైనసన్యాసులుండెడివారట వీనిలో గొన్ని క్రీ. పూ. 2 వ శతాబ్దమునాటివి. వీని శిల్పసంపద మిక్కిలి కీర్తిజేందినది. ఇట రాయబహు దూరు దయాలవాసియా ధర్మశాల గలదు. ఇది శిల్పసంపదకు బ్రక్కతి సౌందర్యమునకు నాటపట్టువు. ఇట బంచ శతాధికంబులగు దేవాలయములు పూర్వశిల్ప వైభవముతో జీర్ణావస్థయందున్నవి. ఆలయములు, కుండములు క్షేత్రణీయమైనది. ఇందు బందు సరోవరముగలదు.

ఈ సరోవరమున నిర్మదమృత్తు మహారాజు స్నానము చేసి దివ్యజ్ఞానమును సంపాదించెను. అటు దర్వాత నా నృపాలకుఁడు దేవాదిదేవుఁ డగు జగన్నాథుని నిర్మించెను. మున్నీ క్షేత్రమున మఱాను లనేకులు సర్వతీర్థముల సమకూర్పఁ దలఁచి సర్వతీర్థములనుండి జలబిందువులను గ్రహించి యిందాలో నింపిరట. అందుచేతనే యీ సరోవరంబునకు బిందుసరస్సును బేరు వచ్చెను. ఇందు స్నాన మొనరించినవారికి సర్వతీర్థస్నానఫలము కలుఁగును. ఇటఁ బరిశుద్ధముగ స్నాన మొనరించి భుజేశ్వరుని సందర్శించవలెను. అమ్మహాదేవుఁడు హరిహరాత్మకుఁడనియు, నేకాభువనుఁడనియుఁ నిలుతురు. ఇమ్మందిరము 180 అడుగుల యెత్తుఁ గలిగి మిక్కిలి ప్రాచీనమైయుండెను. జగన్నాథమందిరముకన్న నిది చాలఁ బెద్దది. ఇటఁ బరమేశ్వరుని నభిషేకించుటకు గంగాజలము నుపయోగింతురు. బిందుసరోవర జలముతోఁగూడ మహాదేవుని నభిషేకింతురు. దీనినిఁ బూర్వము కోటిలింగక్షేత్ర మని పిలువఁ బడుచుండెడిది. కాశీయందు జగన్నాథునివలె నీ మహాదేవునినిఁ గూడ నిత్య మనేక భోగోపహారము లర్పించఁ బడుచుండును. ఉత్సవవేళలందు నుత్సవిగ్రహంబులను నావయందుంచి, బిందుసరోవరమున జలవిహారమును జేయుచుండురు. ఇందు స్వామి విశ్రాంతిఁ దీసికొనుటకు నీటిమధ్యమున నొక మంటపము గలదు.

ఇటఁ గుంజవన మను పేరుగల యొక వన మున్నది. ఇందుఁ జాల దేవాలయములు గలవు. ఇవి చాలఁ బురాతనములు.

నములైనవి. అందుచే నిందు శిథిలావస్థములైన భాగములు గలిగియున్నవి. పూర్వము వేయి శివాలయంబులిందుండెడివి. ఇప్పుడు ఆరువందల మందిరములు గలవు. ఇచ్చట మందిరము లన్నియు నొకేవిధముగ నిర్మింపఁ బడెను. ఇచట పరశురామేశ్వరమందిరము గలదు. ఈ మందిరము 5 వ శతాబ్దియందు నిర్మింపఁబడెను. ఇచట దాక్షిణాత్య శిల్ప చాతుర్యమును జాటు శిల్పఖండము, భువనేశ్వరుని ప్రధాన మందిరము దాదాపు 1,100 వందల సంవత్సరములనాటిది. దీనిని ఉడిసా మహారాజు యయాతి కేసరి నిర్మించెను. దీని యందుఁగల శిల్పచాతుర్య మెంతో మెచ్చుకొనఁ నగి యున్నది. ఈ యాలయమునకు షుమారు అర మైలుదూరమున సిద్ధారామవనమున ముక్తీశ్వరుని మందిరము కలదు. ఇదొక ప్రసిద్ధ శిల్పకళాఖండము. ఇది సామాన్యముగ జగత్ప్రసిద్ధిఁ గాంచిన తాజమహలుతో సమానమైనదిగ నుండును. భువనేశ్వరమందిరమునకుఁ బూర్వోత్తరకోణమున భాస్కరేశ్వరుని మందిరమున్నది. దానికిఁ బశ్చిమంబున నత్యంత సుందరంబగు రాజధానీమందిరము కలదు.

భువనేశ్వరంబునకు నాలుగు మైళ్ళ దూరంబున ఉదయ గిరి యను రెండు కొండలు గలవు. ఇందు బుద్ధుని కాలమున నిర్మింపఁబడిన గుహలు కలవు. దీని కెదుటప్రాంగణముకూడ మలఁపఁబడియున్నది. ఈ గుహలయందు చాల గదులు కలవు. ఇందు సర్పగుహ, వ్యాఘ్రగుహ, రాణీమార్గుహ, గణేశ గుహ, వైకుంఠగుహ, హాథీగుహ ముఖ్యమైనవి.

భువనేశ్వరమునకు షుమారు 30 మైళ్ళదూరమునఁ గలదు. ఇది తూర్పుతీర సముద్రమునఁ గలదు. దీనిని క్రీ॥ శ॥ 1: వ శతాబ్దములో 92 అడుగుల యెత్తున నిర్మింపఁబడినది. దానిపై విష్ణు చక్రము ధ్వజము చెక్కఁబడినది. పంజాబును బరిపాలించిన రంజిత్ సింగ్ మహారాజు కోహినూరు వజ్రమును జగన్నాథస్వామి యాలయమునకుఁ గానుకగ వినిర్మించెను. జగన్నాథుని నస్పృశ్యులు దర్శింప నధికారము లేకు. అందుచే వారలకై సింహద్వారమున జగన్నాథుని విగ్రహము గలదు వార లీ విగ్రహమును గాంచిన జగన్నాథుని తర్శించిన ఫలితము లభించును. ఇట మార్కండేయ సరోవరము కలదు. ఈ ప్రదేశమందు మార్కండేయుఁడు చాలకాలము తపస్సుఁజేసి శంకరునిఁ బ్రసన్నునిఁ గావించుకొని దీర్ఘాయువును బొందెను.

జగన్నాథమందిరము నీలగిరిమీఁదఁ గలదు. దీని యెత్తు షుమారు 25 అ. అండును. మందిరమునకుఁ ప్రాకారము గలదు. ఆ ప్రాకారమునకు నాలుగు దిక్కుల నాలుగు ద్వారములు గలవు. ఇందుఁ దూర్పుద్వారము చాలఁబెద్దది. ఈ ద్వారము ముందు రెండు సింహవిగ్రహములు కలవు. యాత్రీకులీ ద్వారమునగుండా లోనికి బవేశింతురు. ఈ ద్వారము ముందు నల్లరాతి అరుణ స్తంభము కలదు. దీనియెత్తు షుమారు నలువది యడుగులుండును. దీనిమీఁద సూర్యసారథియనూరుమూర్తి కలదు. మొదటి ప్రాకారము లోపల రెండవ ప్రాకారముగలదు. మొదటిప్రాకారద్వారముల కెదుట

ననేక మందిరములు గలవు. అందుఁ బాతాళేశ్వరు మందిరము సుప్రసిద్ధమైనది. దీనికి ముందు గరుడ స్తంభము గలదు. దీనిని దాటిన తరువాత జగన్నాథుని మందిరము కలదు. ఈ మందిరము నాలుగు భాగములుగాఁ గలదు. 1. విమానమందిరము 2. సభామందిరము 3. నృత్యమందిరము 4. భోగమందిరము. విమానమందిరమున జగన్నాథుని విగ్రహము గలదు. దానికి ముందు సభామందిరము కలదు. దీనికిముందు భోగమందిరము కలదు. దీనికిముందు నృత్యమందిరము కలదు. నృత్యమందిరమున, సముద్ర మధునమధనము, రాస కీడ్, గోపీవస్త్రా పహరణము, క్షీరోదధిశాయియగు విష్ణుమూర్తి మున్నగు మనోహర చిత్రము లిందున్నవి.

ఈ మందిరము చాల చీకటిగానుండును. నిరంతర మొక ఘనదీపము వెలుగు చుండును. ఆ దీపపు వెలుగుననే జగన్నాథుని సందర్శింపవలయును. జగన్నాథుని విగ్రహము రత్న వేదిక మీఁదఁ గలదు. ఈ వేదిక ఘనము 1 1/2 గజము ఎత్తును, 5 గజముల పొడవును గలిగియున్నది. ఈ వేదికమీఁద నుత్తరముగ సువర్ణచక్రము గలదు. దానికి దక్షిణమున జగన్నాథ స్వామి, సుభద్ర బలభద్రుల విగ్రహములు గలవు. జగన్నాథుని కొకదిశన లక్ష్మీయు, రెండవదిశన సత్యభామయుఁగలదు. సత్యభామా విగ్రహమున కెదురు యింద్రద్యుముని విగ్రహము కలదు. బలభద్రుని విగ్రహము 6 అడుగులు. జగన్నాథుని విగ్రహము 5 అడుగులు. సుభద్రామూర్తి 4 అడుగుల ఎత్తునఁ గలదు.

జగన్నాథుని ముఖ్యమందిరము (214) అ. ఎత్తు 20 అ. వెడల్పు అంతే పొడవును గలిగి యుండును. ఈ మందిరోపలి భాగమున వరాహస్యసింహ వామనాది భగవన్నార్తు లతి సౌందర్యవంతముగఁ జెక్కఁబడి యుండెను. విమాన మందిరమునకుఁ జేరియే సభామందిరము కలదు. ఇది 120 అ. ఎత్తు 80 అ. వెడల్పు అంతే పొడవును గలిగియున్నది. దీనికి జేరియే నృత్యమందిరము భోగమందిరము కలదు. జగన్నాథుని మందిరమునకుఁ బ్రదిక్షణమును గావించునపు డక్షయ పటము గానవచ్చును. జగన్నాథ మందిరమునకు దక్షిణమున నొక యశ్వత్థవృక్షమును దానికి సమీపమున ముక్తి మంట పముగలదు. జగన్నాథ మందిరములోపల చిన్నచిన్న మందిరములు గలవు. అందు గణేశ మందిరము, దేవగాజుమందిరము మంగలాదేవి, లక్ష్మీ, కర్మానాయి మున్నగునవి ముఖ్యమైనవి.

జగన్నాథమందిర మొకప్పు డరణ్యప్రాంతము. అందెవ్వరు నివశించెడివారు కారణం కాని విశ్వవసునను శంబరుఁ డొకఁ డచ్చట మృగములను వేటాడుచు నివశింపుచుండెడి వాఁడు. ఒకనాఁడు నాని కొక గుహయందు జగన్నాథుని విగ్రహము కనఁబడెను. ఆ విగ్రహమును సందర్శింపఁగనే యతనికి భక్తి మొండయ్యెను. అంతనాతఁడు కందమూలఫలము లనుగొనితెచ్చి భగవంతునియందుంచి వీనిని నీవు స్వీకరించినఁ గాని నే నేయాహారమును తీసికొననని పట్టుబట్టి కూర్చుండెను. భక్తవత్సలుండగు భగవంతుఁడా మూఢభక్తుని భక్తికి

మెచ్చి ప్రసన్నుడై యా ఫలములఁ దినెను. ఇటులఁ జాల
కాలము జరిగెను. క్రమముగ నీ విషయ మవతీప్రభువగు
నిందద్యుమున్నకుఁ దెలియవచ్చెను. అంత నాతఁడు చను
రంగ సేనాపతివృత్తుడై వివిధ వాద్యములతో భగవంతుని
సందర్శించుటకు గుహయొద్దకుఁ జనుదెంచెను. కాని రాజునకు
గుహ కనఁబడెనుగాని భగవంతుఁడు కనఁబడలేదు. అందు
లకు నృపాలకుఁడు ఖిన్నుడై గాఢానాదములను వినిపించి
భగవంతుని సందర్శించు నుపాయమును జెప్పఁడని వేఁడెను.
వానిందులకుఁ దీవంబుగ నాలోచించి “నృపాలా! ని విట
దేవునకు రత్నఖచిత మందిరము నొకదానినిఁ గట్టించి యశ్వ
మేధయాగమును జేసిన భగవద్దర్శన మగునని తెలిపిరి. అంత
నిందద్యుమున్న డీ మందిరంబును నిర్మించి యశ్వమేధయాగ
మును గావించెను. ఒకనాటిరాత్రి రాజునకు భగవంతుఁడు
కలయందుఁ గనఁబడి ‘రాజా! రేపు ప్రాతఃకాలమున సముద్ర
తీరమునకుఁ బోము. అట నీ కొక దేవదారువృక్షము సముద్ర
తీర తరంగములఁ దేలియాడుచుఁ గానఁదగును. నీవు దానితో
నా మూర్తులను నిర్మించి యట స్థాపించుమని యాజ్ఞాపించెను.

అంత నా నృపాలుఁడు భగవంతుఁ డా దేశించిచుండు
బోయి యా వృక్షమూలములనుఁ గొనితెచ్చి యొక కీర్తి
జెందిన శిల్పి నొక్కని రావించి విగ్రహముల నిర్మించుమని
యాదేశించెను. అంత నతఁడు ‘రాజా! మీ రానతిచ్చి
నటులఁ గావించఁగలను. నేను నిర్మించుప్రదేశమునకు నెవ్వరు
రాఁగూడదు. అటుల వచ్చిన నే నచ్చటివాని నచ్చటనే

వెడలిపోవుదు"నని చెప్పెను. రాజుదుల కంగీకరించి యాతని కొక సాధము నేర్పరించెను.

అంతట నాశిల్పి ప్రవేశించి తలుపులు మూసికొనెను. ఆరునెలలు గడచితను శిల్పి తలుపులు తెరవలేదు. అది కాంచి రాజుతలుపులు బద్దలగొట్టించి యందుఁ బ్రవేశించెను. అందున్న శిల్పి యంతర్ధానమయ్యెను. విగ్రహములు సగము సగము తయారై యుండెను. ఆ కారణముననే జగన్నాథుని మూర్తి సుందరముగలేదు. ఇందుఁగల యుత్సవములలో రథోత్సవము మిక్కిలి ముఖ్యమైనది. చాలఁ బ్రసిద్ధమైనది. ప్రతిసంవత్సరము ఉత్సవమునకు మూడు పెద్ద రథములను నిర్మింతురు. రథోత్సవము పూర్తికాఁగానే వానిని ఇఱుఁగఁగొట్టి భక్తులకు ముక్కలనొసంగుదురు. ఇట జగన్నాథుని దారు విగ్రహము తయారుచేయబడు జనకపురముకలదు. ఇటఁగల మందిరములు చాలఁ బురాతనములైనవి. దీనికి నొక $1\frac{1}{2}$ మైలు దూరమున నింద్రద్యుమ్న సరోవరముగలదు. స్నానమును గావించుటకు నందమైన సోపానములుగలవు జలమంత స్వచ్ఛముగనుండదు.

ఇందు ఇంద్రద్యుమ్న మహారాజు అశ్వమేధయాగము జేసి, దానికిఁ జిహ్నముగ దీనిని వినిర్మించెను. ఇటఁ మూడు మందిరములు గలవు. ఇందొకదానియందు ఇంద్రద్యుమ్న మహారాజు విగ్రహమును. రెండవదానియందు నీలకంఠమహాదేవుని విగ్రహమును, మూడవదానియందు బద్మనాభుని విగ్రహమును గలవి. ఇందుఁగల సరోవరము లన్నిటియందుఁ

జందనసరోవరము మిక్కిలి పెద్దది. ఇది షుమారు 225 గజముల వెడల్పును, నంతకుమించిన పొడవును గలిగియున్నది.

జగన్నాథదేవాలయమునకు 2 మైళ్ళ దూరమున లోకనాథ మహాదేవుని యాలయము కలదు. ఇందొక జలమందిరము కలదు. ఆ ప్రవాహ మధ్యమున నొక శివలింగము కలదు. ఇందుఁగల శివుని శ్రీరామచంద్రుఁడు ప్రతిష్ఠించెనని చెప్పుదురు. సముద్రతీరమునకు రెండుమైళ్ళ పొడవున స్వర్ణద్వారముఁ గలదు. దీనికి సమీపమున అమృతకూపమున కలదు. ఇందు నీరు మధురముగ నుండును.

ఇవికాక కర్మాగ్రాయికుటీరము, మలూకాదా శమము గోవర్ధనమఠము, శ్వేతగంగాసరోవరముఁ గలవు. వీనికి సమీపమున చక్రీర్థము కలదు. ఒకప్పుడు శౌనకాది మహామునులు సూతుని నతి పవిత్రమైయున్న త్రేతమాహాత్మ్యమునుగూర్చి తెలుపుమని కోరిరి. అప్పుడు సూతుఁడు ఉడిసాప్రాంతమున పది యోజనముల పొడవును, ఐదు యోజనముల వెడల్పును గలిగియున్న పురుషోత్తమ త్రేతమున నీలగిరి పర్వతమున శ్రీమహావిష్ణువు జగన్నాథరూపమున నుండగలఁడని, యా త్రేతము మిక్కిలి మాహాత్మ్యము కలదని పలికెను.

జగన్నాథుని దారురూపము బ్రహ్మ ప్రతిష్ఠించెను. ఇందు మారణించిననారికి ఉత్తమగతులు గలుగునని పద్మపురాణమునఁ గలదు. జగన్నాథత్రేతమున పితృశార్థమును జేసిన పితృదేవతలు వైకుంఠమునకుఁ జనఁగలరని చారి కితర జన్మము లుండవు.

ఈ క్షేత్రమునఁ బొగడవృక్షము లధికముగఁ గలవు. వీనిమధ్యన రాధాకృష్ణుల మందిరం బతిమనోహరముగ నిర్మింపఁ బడినది ఈ క్షేత్ర మనాదియైనది. ఇందు మహర్షులు నివసించెడివారు. దేవతలు స్వయముగవచ్చి జగన్నాథ స్వామిని దర్శించి పూజించెడి వారని ప్రతీతి గలదు.

శ్రీకృష్ణ దేవరాయ లీ జగన్నాథుని సందర్శించి యనే కములగు కానుకలను సర్పించెను. ఆంధ్రమహారాణి రుద్రమ దేవి జగన్నాథుని సందర్శించి యనేక గ్రామములను స్వామి నిత్యనైవేద్యములకై యర్పించెను.

ఇంతటి పవిత్రమైనది, మహిమోపేత మైనది, అయిన యీ జగన్నాథాలయమును గల ఆంధ్రప్రదేశ్ గాక భారత దేశము కూడ కర్మభూమియను విఖ్యాతిని ద్విగుణీకృతమును నొనర్చు కొనినది.

మ హా బ లి పు ర ము

పది నిరుపమాన కళాఖండాలు, ననల్ప శిల్పాలకు
స్థానమో, పది సుందరతరమై యానందకరమై కన్నులకు
విందై పసందైన ప్రకృతికి సంస్థానమో, ఏది చారిత్తాత్మక
ముగాఁ శారాణికముగాఁ బసిద్ధి జేంది ప్రేక్షకుల కానంద
సంధానమో, అయ్యదియే మహాబలిపురము.

ఇది మదరాసుకు దక్షిణముగ చెంగల్పల్లుజిల్లాలోఁ
గలదు. ఇది షక్తితీర్థమునకుఁ బదిమైళ్ళదూరమునఁ గలదు.
మహాబలిపురము సముద్రతీరమునఁ గలదు. ఇందుఁగల గుహా
మందిరము లనేకములు సముద్రమందు నిర్మింపఁబడినవి. ఇవి
రాతితో నిర్మింపఁబడినవి. ఇందుఁ జిత్రింపఁబడిన శిల్పములు
ప్రాచీన సంస్కృతికి ననల్ప సౌందర్యమును జూటచున్నవి.

ఇందుఁగల గుహామందిరము లన్నియుఁ గొంఠల
దొలిచి కట్టఁబడినవి. ఇవి చాలఁ బ్రాచీనములైనవి ఇవి
“సెలువ్ కుమన్” గ్రామమునుండి షుమారు నాల్గు మైళ్ళ
దూరమువఱకు వ్యాపించియున్నవి. ఇందుఁగల రాతిరథము
లపైఁగల శిల్పము దాక్షిణాత్యమునకు మచ్చుతునకలు.

ఈ యనల్ప కళా సుందర శిల్పములుగూడిన విగ్ర
హము లనేకములు గలవు. ప్రాచీన శిల్పకళకు వన్నె తెచ్చు
నీ గుహామందిరములు దాక్షిణాత్య శిల్పమునకు మచ్చుతున

కలు. ఇందుఁగల విగ్రహములందు గోవర్ధనధారి యగు శ్రీకృష్ణుఁడు, విష్ణుమూర్తి, దుర్గ, ద్రౌపది, ధర్మరాజు, భీముఁడు, అర్జునుఁడు, వరహావతారము, ఈశ్వరుఁడు మున్నగు నవి మిక్కిలి సుందరతరములైన శిల్పములు.

ఇచటకు దాపునఁగల వేదగీర్త్యరుని మందిరముకలదు. దీని క్రిందుఁగఁ దృణమంటపము కలదు. దీనికి సమీపమున 6 అ. ఎత్తున నొక పర్వతమునకు సమాస్తలమగు శిలాఖండము కలదు. ఈ శిలకు నిలుదిశల నూచల కటకటాలు కలవు. అటనుండి క్రిందకు దిగుటకు సోపానములు కలవు. ఇట నీరెల్లప్పుడుండును. ఈ పర్వతమునఁ బ్రకృతి దృశ్యము చాల మనోహరముగ నుండును. పండ్లెండు గంటలకు రెండుశ్వేత గృధము లాకాశమునందెగురుచుఁ గనఁబడును. కొలఁది నిముషములలో నా పక్షులు పూజారులయొద్దకుఁ జనుదెంచును. అవి ఆహారమును గైకొనును.

ఇందు శంఖశరోవరము గలదు. ఇది చాలఁ బెద్దది. ఇచ్చట శంఖముని వేలకొలఁది సంవత్సరములు తీవ్రముగఁ దపస్సుఁజేసి సిద్ధిజెందెనట. ఈ సరస్వతీరమునఁ జాల సుందరమైన భవనములు కలవు. దీని దాపునఁ పంచదేవి మందిరము కలదు. దీని పాకారమునకు నాలుగు ద్వారములు కలవు. ఇందు శివుఁడు, విష్ణువుదేవి, సూర్యుఁడు విఘ్నేశ్వరుఁడు మున్నగునారి విగ్రహములు కలవు ప్రాకార తీరమునఁ గొబ్బరిచెట్లధికముగఁ గలవు. వేదగీర్త్యరుని మూలయము

కొండమీఁదఁ గలదు. దీనిని నల్లరాతితో నిర్మింపఁబడెను. ఇది మిక్కిలి సౌందర్యమైన శిల్పము.

మహాబలిపురమునకు శివకాంచి, విష్ణుకాంచి యను రెండు పట్టణములు కలవు. ఇందు గజేంద్రమోక్షము కథ జరిగెనని చెప్పుదురు. సూర్యాస్సాంగు అను ప్రసిద్ధ చీరా యాత్రీకుఁడు దీనిని సందర్శించి ఇది గౌతమ బుద్ధునికంటెఁ బ్రాచీనమైనదని ప్రకటించెను. ఇది బౌద్ధులకుఁ బరమపవిత్ర క్షేత్రము. అశోకుఁడు నిర్మించిన బౌద్ధసూపములు కలవు. వైష్ణవాళ్వారులలో పోగై ఆళ్వారును, చాణక్యుఁడును నిందు జన్మించిరి. ఇచట క్రీ॥ శ॥ 12 వ శతాబ్దమున నిర్మించిన గొప్ప జైన దేవాలయము కూడఁ గలదు.

శివకంచిని దక్షిణ కాశియందురు. ఇచట ఏ కామేశ్వర దేవాలయము కలదు. దీనిని ఆంధ్రసామ్రాట్ శ్రీకృష్ణదేవ రాయలు క్రీ॥ శ॥ 150 సంవత్సరమున నిర్మించెను. శ్రీకైలా సనాథాలయమును రాణీసింహమహారాజు కట్టించెను. పల్లవుల నాటి శిల్పమిచ్చటఁ జూడముచ్చటగా నుండును.

మహాబలిపురము చారిత్రక ప్రసిద్ధమైన పదేశము. క్రీ॥ శ॥ 5-6 శతాబ్దములలో పల్లవరాజులు, చోళరాజులు ఇందలి శిల్పములను జిత్తించిరని తెలియుచున్నది. దీనికి దాపుగా గల శివకంచిలో చారిత్ర యిసుకమయమగు శివ లింగమును పూజింపుచు వేలకొలది సం॥లు తపస్సుజేసెను. విష్ణు కంచి మిక్కిలి విశాలముగలిగి సుందరమైన విష్ణుమందిరము—

మందిర ప్రాకారముక 1000 అ. పొడవును 500 అ. వెడల్పును గలిగి యున్నది. భగవద్విగ్రహము షుమారు 4 గ. పొడవు గలదు ఈ రెండు నగరములును భారత వీరుడైన యర్జునుని మనమడగు పరీక్షిత్తుని కొమరుడు జనమేజయుడు నిర్మించెను.

మహాపురము బలిచక్రవర్తిగాథకు సంబంధ మున్నదని వదంతి కలదు. ఏదియైతైనను చారిత్రాత్మకముగఁ గళావంతముగఁ బ్రసిద్ధిఁజెందినదీ పురము. ప్రతీనిత్యము వేలకొలది యాత్రీకు లిచ్చటకు వచ్చి యా విగ్రహ శిల్పవిన్నానమున కబ్బురపడుచుండురు.

ప్రాచీన శిల్పుల శిల్పప్రావీణ్యమునకుఁ బ్రతిబింబముగా నున్నదీ మహాబలిపురము. మదరాసు వెళ్ళినప్పుడు మాత్రము తప్పక వెళ్ళి చూడఁదగిన శిల్పకళాఖండ మనుటలో సందేహ మిసుమంతలేదు.

మ ధు ర

(దక్షిణభారతము)

దాక్షిణాత్య చారిత్రాత్మక ప్రదేశములలోను, పౌరాణేతిహాసక ప్రదేశములలోను మిక్కిలి ప్రఖ్యాతిగాంచినదీ మధురానగరము ఇది వైగై నదీతీరమునఁ గలదు. అనాదిగా నీ పట్టణము సంస్కృత-సాహిత్యములకుఁ గాణాపిగాఁ నుండెడిది. పూర్వము పాండ్యరాజులు దీనిని ముఖ్యపట్టణముగాఁ బె్కుకొని పాండ్యరాజులు పరిపాలించిరి. ఆ కాలమున జరిగిన కోవలెనే కన్నకి చరిత్ర పసిద్ధమైనది. కన్నకి మహా పతివ్రత. పాండ్యరాజు అకారణముగా కోవలెనేను జంపుటతో కన్నకికి కోపముగలిగి. మధుర దరహాసమగునటుల శపించెను వెంటనే మధురాపట్టణ మంతయు దహనమయ్యెను. ఆ ప్రదేశ మిప్పటికిఁ గలదు. తరువాత క్రీ॥ శ॥ 17 వ శతాబ్దమున నాయక రాజులు దీనిని నిర్మించిరి.

ఈ మధురాపట్టణమున మీనాక్షి సుందరేశ్వరుల మందిరము కలదు. ఇది చాల పెద్దమందిరము. ఇటువదిరెండేకరముల భూమియందు నిర్మింపఁబడినది. ఈ మందిరము పొడవు 850 అడుగులు. వెడల్పు 350 అడుగులు. ఈ దేవాలయమెల్ల యొకేరాతితో నిర్మించిరా మనునట్లుండును. ఈ మందిరము రెండు భాగములుగఁ గలదు. దక్షిణభాగమున మీనాక్షి దేవి, ఉత్తరభాగమున సుందరేశ్వరుని విగ్రహములు

కలవు. ఇమ్మందిరమునఁగల పాలరాతితనము చాలా సొంపుగ నుండును. బహిర్భాగమునుండి మందిరమువఱకు గల మంటప స్తంభములందు లక్ష్మీవిగ్రహము మలఁచఁబడియున్నది.

ఇవి మొత్తము రిస్తంభములు. అందుచేతనే దీని కష్ట మంటపమని యందురు. మందిరము లోపలభాగమున స్వర్ణ పుష్కరిణి యను సరస్సు గలదు. ఈ సరస్సునకు నలువైపుల నొక మండపము కలదు ఉత్తర పశ్చిమ దిశలందు మనోహరంబులగు విగ్రహములు మలఁచఁబడి యున్నవి. మీనాక్షి దేవి విగ్రహము పాలరాతితో నిర్మింపఁబడి చాల నందముగ నుండును. ఈ విగ్రహము పూర్వముఖింబై యున్నది. ఇమ్మందిరంబునఁ జాల దేవతావిగ్రహంబులు గలవు. సర్వదా దీపంబులు వెలుగుచుండును.

మీనాక్షి మందిరమున కెదుట స్వర్ణరంజితమగు నొక స్తంభము కలదు. ఇట్లకూడ ననేక దీపములు వెలుగుచుండును. మందిరద్వారమునం దొక స్వర్ణ స్తంభము కలదు. ఇమ్మందిరంబునకుఁ దూర్పున తిరుమలైనాయడు నిర్మించిన విశాల మందిరము కలదు. దీనిని నిర్మించుటకు కోటి పిల్లింగులు వ్యయమయ్యెను. ఇచ్చట సహస్రమంటపముల స్తంభముల మంటపములో నొక్కొక్క దానికి యేకశిలా నిర్మితమైనటు లుండును. ఇచ్చట తిరుమలనాయకుని భవనము కలదు. దక్షిణదేశపు మొత్తముమీఁద నింతటి యపూర్వమైనసౌధము లేదు.

మధురకు షుమారు 3 మైళ్ళ దూరమున సుబ్రహ్మణ్యేశ్వర గుహాలయము కలదు. మరియు షుమారు 7 మైళ్ళ లోపున అలగారుగోయిల అను దేవాలయము కలదు. భారత రామాయణములలో నీ మధురాక్షేత్రమును గూర్చి మిక్కిలి వర్ణింపఁ బడినది. మధురకు మూడు మైళ్ళ దూరమున తెప్ప చెఱువు గలదు. ఇది 1200 గజముల పొడవు. అంతియే వెడల్పుగలిగి యుండును దీనికి నలుదిసల రాతితో నిర్మింపఁ బడిన రేవులు కలవు. చెఱువునకు మధ్య నొక ద్వీపము గలదు. అందొక మందిరము కలదు. చెఱువునకు నాలుగు దిశల నాలుగు మందిరములు కలవు ద్వీపమునందందమైన యొక యుద్యానవనము కలదు. ప్రతిసంవత్సరము మహోత్సవమిందు జగుగును.

మధురకు షుమారు 70 మైళ్ళ దూరమున కొడైకే నాలు అను సుందర పర్వతము కలదు ఇది విశాంతి కేంద్రము. ఇది సముద్రమునకు 7000 అ. ఎత్తునఁ గలదు. ఇది భూసుధ్య రేఖ సమీపమందుండుటచే నిచ్చట శీతోష్ణస్థితి సమధానువుగ నుండును. ఇచ్చట కొకగుణాటకు షుమారు 3 మైళ్ళ దూరమున 40 అ. ఎత్తుగల స్తంభపురాళ్లు అను పేరుగల 3 నల్లరాతి మిట్టలు గలవు. ఇటుకుఁ బోవుమార్గము చాల మనోహరముగ నుండును ఇందు నొక సరస్సుగలదు. ఇది షుమారు 3 మైళ్లు విస్తీర్ణము గలిగి అతి మనోహరముగ నుండును.

మధురకు షుమారు 20 మైళ్ళదూరమున విల్లిపుత్తూరు కలదు. శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు తాను రచించిన యాముక్త

మాల్యదయం దీ నగరమునుగూర్చి మిక్కిలి వర్ణింపఁ బడినది. దీనికి షుమారు 27 మైళ్ళ దూరమున శంకరనారాయణ కోవెల కలదు దీనినిఁ బూర్వము పాండ్యరాజులు పరిపాలించువారు ఇందుఁగూర్చి యొక కథ కలదు. ఒక నృపాలుఁడు శివుని దేవ్యపించి విష్ణునూర్తిని సేవింపఁ డొడంగెను. అప్పుడు భగవంతుఁడు శివనారాయణరూపమున సంజనించెను.

దీనికి షుమారు 2 మైళ్ళ దూరమున డెంకాసి కలదు. ఇందుఁగల కాశీవిశ్వనాథాలయ గోపురమును మహమ్మదీయులు సగము దహనము చేసిరి. ఆ చిహ్నములు నేటికీఁ గానఁదగును. ఇది చిత్రానది తీరమునఁ గలదు. ఇచ్చటి దేవాలయ శిల్ప మప్రతిమానమైనది. దీనికి షుమారు 3 మైళ్ళ దూరమున కుర్తాళము కలదు. ఇచ్చటఁ జిత్రానది యొక కొండపైనుండి షుమారు 55 అడుగుల యెత్తునుండి పడుచుండును. ఈ జలపాతము చూచుటకుఁ గన్నులపండువగ నుండును.

జలపాతమునకు సమీపంబుననే వేణునాథ వాణీ లగ్నస్యనాథ మందిరము కలదు చిత్రానది జలపాతము వనమూలికలఁ గూడియుండుటచే నియమపూర్వక స్నాన మాత్రమున నఖిలవ్యాధు లంతరింపఁగలవు. ఈ పరిసర ప్రదేశ మంతయు నందమైన ప్రకృతికి జన్మభూమి. ఇందుఁ గాంచుచున్న కొలఁది యాహ్లాదమును గలిగింపుచుండును.

మధురనుండి దిగువన షుమారు 150 మైళ్ళ దూరమునఁ బవిత్రక్షేత్రముగను. చారిత్రాత్మక ప్రదేశముగను

ప్రసిద్ధి నొందినది చిదంబర క్షేత్రము. ఇది దక్షిణ ఆంధ్రము జిల్లాలో సముద్రతీరమునకు : మైశ్య దూరమనఁ గలదు. ఈ నగరమునకు దక్షిణముగఁ కావేరినది ప్రవహింపుచుగడును. ప్రఖ్యాతిఁజెందిన పంచలింగములలో గలఁ యాకాశలింగ మిచ్చటఁ గలదు ఇందుగలస్వామి నటేశ్వరుఁడు ఇమ్మందిర ప్రాకారమునకు నలుదిశలఁ దొమ్మిది యంతస్థులగల నాలుగు గోపురములు కలవు ఈ గోపురముల మీఁద ననేక విగ్రహములు చిత్రములు చిత్రాతి చిత్రములుగఁ గళాఖండములుగ జిత్రంపఁ బడియున్నవి.

నటేశమందిరము, శివగంగా సరోవరము ఇంకఁ జాల మందిరంబులు గలవు. నటేశమందిరమునకు దక్షిణ పశ్చిమముగ : భాగ్యతీ మందిరము గలదు. శిఖరంబున బంగారంబును బూయఁబడి యుండెను. విష్ణుమందిరమునకు రాగిరేకులతోఁ గప్పఁబడి యుండును. దీనికెదుట నొక స్వర్ణకుండము గలదు. దీనికిఁ గనకసభయని పిలుతురు. ఇందుఁగల పార్వతీ మందిర మతిసుందరాతి సుందరంబైనది.

ఇట చిదంబర రహస్యము చాలఁ బ్రసిద్ధమైనది. జ్యోతికిఁ దెరవై చి యుండును. లోనఁగల జ్యోతియే చిదంబర రహస్యమైయున్నది. ఇట జరిగిన నందునిచరిత్ర ప్రసిద్ధమై యున్నది. ఇప్పటికి నటేశ్వరుఁడు తాను నందునికిఁ గనఁబడుటకు నవకాశము గల్పించుటకు గోడపగిలి రెండు భాగము లగునటులఁ జేసెను. ఆ చిహ్నము నేటికిఁ గలదు. చోళరాజు

లీ స్వామిక నేకములగు కానుకలు, భూములొసంగి తమ శైవ భక్తిని వెల్లడించిరి. ఇచ్చటి శిల్పము 103 ముదలు మిక్కిలి యందము గలిగియుండును. ఈ క్షేత్రమునకు నవినాభావ సంబంధముగల నందునికథ :-

నందుడు మాలవాడు. అతడు చిన్ననాటినుండియు నతేశ్వరస్వామి యందు మిక్కిలి భక్తి గలిగినవాడు. అతడు డాక్ భాగ్యవంతునికడ నొకరుగా నుండెను అతని బంధుగులెంత వారించినను, నతేశ్వరభక్తి మానలేదు. యజమాని యనేక విధములనందుని బాధలబెట్టెను. నటరాజస్వామి నందునికొఱకు యజమానికి ననేకరీతుల సేవజేసెను. నటరాజోత్సవములకుఁ బోవుటకు నందుడు తాహపడెను. చివర కెటులో ప్రయత్నించిచేరెను. అచట నందుడు స్వామిని సందర్శించుటకు నవకాశములేక పోయెను. అప్పుడు స్వామి కరుణించి నందునికిఁ బ్రత్యక్షమయ్యెను. నాటినుండి నందుడు కీర్తిగలిగి శివసాయుజ్యమును జెందెను.

చిదంబరమునకు షుమారు 22 మైళ్ళ దూరమున మాయవరము కలదు. ఇది కావేరీతీరము. ఇంటఁ బసిద్ధమగు శివమందిరము గలదు. ఇమ్మందిరమున నొక పెద్ద గోపురము నొకచిన్న గోపురము గలదు.

దీనికిఁ బందొమ్మిది మైళ్ళ దూరమునఁ గుంభకోణము కలదు. ఇందు కుంభేశ్వర మహాదేవమందిరము కలదు. దీనికి రెండు ఫల్గంగులఁ దూరమున మహామోహన సరస్సుకలదు.

ఈ సరోవరతీరమునఁ బడునారు. ముదిరములు కలవు. ఈ నగరము చాలఁ బ్రాచీనమైనది. ఇది కీర్తిగాంచిన విద్యా కేంద్రము. ఇం ననాఁకమాన విద్యావేత్తలు కలగు. ఇచ్చట మహాత్ములగు కామకోటి పీఠాధిపతు లుందురు ఇక్కడనే మార్కండేయుఁడు శివునిఁగూర్చి ఘోరమగు తపస్సుఁ జేసి చిరంజీవి యయ్యెను.

మృకండమహర్షి దంపతులు శివునిఁగూర్చి తపస్సుఁ జేసి మహాభక్తిపరుడైన దీర్ఘాయువునులేని యొక పుత్రుని పు మేశ్వరవరమునఁ బడసిరి. పిదపఁ గొన్నాళ్ళకు నా మహర్షి దంపతులకు మార్కండేయుఁడను కుమారుఁడు జన్మించెను. ఆ బాలుఁడు దినదినప్రవర్ధమానుడై. పరమేశ్వర భక్తుఁ డయ్యెను. ఇట్లుండ నారదునివలనఁ దన యాయుః పమాణమును నెటింగి, నాటిదినమునఁ బరమేశ్వరవిగ్రహము క్షణకుఁ జేరి యా న్వామిని కౌగలించుకొని రక్షింపుమని కోరెను.

మార్కండేయుని ప్రాణములను గొనుటకు యమధర్మ రాజే స్వయముగ వచ్చెను. అంత నా యముఁడు మార్కండేయుని శంఠమునకుఁ బాశము, దగిలిరచి జీవములను గొని పోవుటకై యత్నింపుచుండెను. అంత నా మార్కండేయుఁడు పరమశివునికి నాశ్రకందనమును గావించెను. అంతట శివుఁడు లింగమునం దుద్భవించి యమునిఁ గూల్చి మార్కండేయునిఁ గాపాడెను. పిదప దేవుల ప్రార్థనమీఁదఁ దిరిగి శివుఁడు యముని బ్రతికించి మార్కండేయుని చిరంజీవిగఁ జేసెను. దీనికి దాఘగా తంజావూరు కలను. ఇంద్ర బ్రహ్మాండమైన

కోటలు రెండు కలవు. ఇందు బృహదీశ్వరాలయము కలదు. దీనిని రాజరాజచోళుడు నిర్మించెను. ఇందు 12 అడుగుల యెత్తు 16 అడుగుల పొడవు గలిగిన నందీశ్వరవిగ్రహము గలదు.

ఈ దేవాలయమునకు నుత్తరముగ శివగంగ యను నొక పెద్ద సరస్సు కలదు. ఇటు సరస్వతీభవనమును నొక పెద్ద గ్రంథాలయముఁ గలదు. ఇందు ఎనిమిదివేల సంస్కృత గ్రంథములు కలవు. ఇవి తాళపత్ర లిఖిత గ్రంథములు. భారత దేశమునం దిది పెద్ద గ్రంథాలయము. ఈ పట్టణము మిక్కిలి సుందరమైనది. ఇటను షుమారు ఏడు మైళ్ళ దూరమున తిరువాడి లేక తిరువయ్యూరు అను స్థలము కలదు. ఇదియే మహా భక్తాగ్రగణ్యుడైన శ్రీ త్యాగరాజస్వామివారి జన్మస్థానము.

శ్రీ రంగము

దక్షిణ భారతదేశములో మిక్కిలి ప్రఖ్యాతి గాంచి నది శ్రీరంగము. అది పవిత్రమైన తేత్రముగను చారిత్రాత్మక స్థలముగ కీర్తిగాంచినది. ఇది తిరుచునాపల్లికి షుమారు 3 మైళ్ళ దూరమునఁ గలదు. దీనినే భూలోకవైకుంఠమందురు. పూర్వము శ్రీరంగ విమానమున బ్రహ్మదగ్గరనుండి పూజకై ఇత్తోకు వంశజులు గొని తెచ్చిరి. లంకాధినేత విభీషణుఁడు శ్రీరామచంద్రుఁడు గావించు నశ్వమేధ యాగమును సందర్శించుటకై అయోధ్యకుఁ వచ్చెను. అప్పుడు శ్రీరాముఁడు విభీషణునకీ విమానమును బహూకరించెను. అంతట విభీషణుండు శ్రీరామునకు సాష్టాంగ నమస్కారములఁ గావించి స్వీకరించెను.

పిదప నతండద్దానిపై నధిరోహించి పోవుచు, మార్గమధ్యమున చోళరాజగు ధర్మవర్మచేఁ బ్రార్థింపఁబడి, యతఁడు గావించుబ్రహ్మోత్సవములోఁ బాల్గొనెను. ఉత్సవానంతరము విభీషణుడు పయనమై విమానముకదలింప నదికదలక పోయెను. అంతట రంగనాథుఁడు గనఁబడి తనకు నదియచ్చట నుండుట యభిమతమని పలికెను. అందులకు విభీషణుం డంగీకరించి దాని నచ్చటనుండి, తానులంకకుఁ బోయెను.

చోళరాజు ధర్మవర్మ దేవాలయ ప్రథమప్రాకారమును నిర్మించెను. కాలక్రమమున నది యిసుకలోఁ గూరుక పోగా కిరిగండ చోళుఁడు దానిని పునరుద్ధరించెను. రాజమహేంద్ర చోళుఁడు 2 వ ప్రాకారమును గట్టించెను. కులశేఖర అళ్వారులు, మాడవప్రాకారమును, తిరుమంగి అళ్వారు 4 వ ప్రాకారమును, 5, 6 ప్రాకారములను అకలంక చోళుఁడు, త్రివిక్రముఁడు, 7 వ ప్రాకారమును పాలికండ చోళుఁడు నిర్మించిరి. చోళరాజులకాలములో నది మిక్కిలి ప్రసిద్ధిఁ జెందెను.

విజయనగర సంస్థాపనతోఁ దిరిగి దీని వైభవ మధికమయ్యెను. నాయక మహారాష్ట్రులు శ్రీరంగదేవాలయాభివృద్ధికై మిక్కిలి పాటుబడిరి అండాళ్, ఆరుపని అళ్వారు, బీబీ నాంచారు మున్నగు మతకర్త లిచటనే తమ జీవితములను గడిపిరి. అళ్వారు ఆచార్యులు శ్రీరంగనాథునిపై నాల్గువేల కీర్తనలు వ్రాసిరి. శ్రీరంగనాథుని దేవాలయము మిక్కిలి పెద్దది. దూరమున నీదొక పెద్ద కోటవలె గోచరించును. ఇందుఁగల విగ్రహము భారతదేశ మందెచ్చటలేదు. ఇందుగల శిల్పము లప్పమైనది. దాక్షిణాత్య శిల్పమున నీది కాణాచియైనది. ఇట భగవంతుఁడు శేషాహిపై శయనించినటులఁ గలదు. కంఠమున బంగారు యజ్ఞోపవీతము దేహము శ్యామల వర్ణరంజితమై మనోజ్ఞముగ నుండును.

శ్రీరంగమునకు మైలుదూరమున జంబుకేశ్వర లింగము కలదు. ఇది ఆపోలింగము. పరమేశ్వరుని యష్టమూర్తులలో

నొకటి ఇచట నీ శివలింగము జలపాతముమీఁదఁ గలదు. అందుచే శివలింగము యొద్దనుండి జలముబయటకు వచ్చు నటులఁ గనఁబడును. ఇది 5 ప్రాకారములు గలిగి సుందర శిల్పకళా శోభితమై యుండును. ఈ స్థానము మిక్కిలి మనోహరము. ఇమ్మందిరము క్రీ॥ శ॥ 17 వ శతాబ్దమున, నిర్మింపఁబడెను. ఇచ్చట అఖిలాండేశ్వరి దేవాలయమంతో యాకర్షణీయరూపుగ శిల్పకళా ఖండంబుగా నుండును తంజావూరుకు షుమాగు 26 మైళ్ళ దూరమున మన్నారుగుడి కలదు. ఇందనేక ప్రసిద్ధిఁజెందిన చారిత్రాత్మక ప్రదేశములు కలవు. ఇక్కడికిఁ దాపుగాను తిరువారూరుకూడఁ బ్రసిద్ధ పుణ్యక్షేత్రమే. ఇందు వల్మీకేశ్వర మందిరము కలదు. ఇది షుమారు 32 యకరముల భూభాగమునకు వ్యాపించియున్నది. ఇందుఁ గల సరోవర మధ్యమునందొక మంటపము కలదు. ఇచ్చటఁ బుట్టనుండి శివుఁ డుద్భవించియుండఁటచే నీ స్వామికి వల్మీకేశ్వరుడని పేరుగలిగెను నేటికిని నా పుట్టచిహ్నములు గనఁబడుచున్నవి. ఆలయమంతయు శిల్పకళా శోభితమై యున్నది. ఆలయమునకు ముందున్న మంటపము పై భాగమున, నక్షత్రాధిదేవతల విగ్రహములు అష్టదిక్పాలకుల విగ్రహములుగలవు. కమలాంబికాదేవి విగ్రహము దపమాచరించు చున్నటులున్నది. ఇందు శంకరతీర్థ మను కుండముకలదు.

భక్తిపారవశ్యమైన సంగీతమునందు, దేశమును నుట్టాతలూగించిన శ్రీత్యాగరాజస్వామి యీ తిరువూరు నందే సంజనించెను వీరి తాతగారగు గిరిరాజ బ్రహ్మముగారు,

కర్నూలుజిల్లా కాకర్ల గ్రామమునుండి ఇచటకు వలసవచ్చిరి. త్యాగరాజు బాల్యమునిచ్చటనేగడిపెను. కాని తిరునయ్యారు నకుఁ బోయి యచ్చట నివసించెను. అమ్మహాను భావుఁడు సంగీతశాస్త్ర ప్రవీణుఁడే కాక మహాభక్తిపరుఁడు. జీవితము నందనేక పర్యాయములు శ్రీరామదర్శన మహాభాగ్యమును బొందిన మహాభాగవతోత్తముఁడు. ఇందు నేటికినిభక్తులు త్యాగరాజస్వామి నడచిన వీధులందుఁ బడి దొరలాడు చుందురు. ముచికుందుఁడు దేవేంద్రునిఁ బ్రార్థించి విగ్రహము గొనితెచ్చి, యొక యాలయమును నిర్మించి, యందుఁ దానిని బ్రతిష్ఠఁజేసెను. ఈ స్వామి నే త్యాగరాజస్వామి యందురు. దీనికెదుట సహస్ర స్తంభములతో నలరారు నొక ముటపము గలదు. ఇట హాటకేశ్వరస్వామి యాలయము గలదు. ఈ దేవాలయంబున నొక పాతాళమార్గము గలదు.

మనునీతి చోళుఁడను నృపాలకుండి నగరంబును పాలించెను. అతఁడు నిత్యసత్య ధర్మపరుఁడు. ఇతని ధర్మబుద్ధినిఁ బరీక్షించుటకుఁ బరమేశ్వరుఁడు ధేనువగను, యముఁడు వత్సంబుగను రూపంబులను ధరించి వచ్చిరి. ఆ సమయమున యువరాజు పుష్పద్యానమునకు రథారూఢుడై పోవుచుండెను. ఆవుదూడ రథముక్రిందఁబడి మృతినొందెను ఈ విషయమును మనునీతిచోళుఁడు విని, తన కుమారునిగూడ రథముక్రిందఁ బడవైచి కూల్చెను. అంతట పరమేశ్వర యములాతని ధర్మబుద్ధికిమెచ్చి నిజరూపములఁదాల్చి ప్రత్యక్షమై, యతని కుమారుని బ్రతికించి యనుగ్రహించెను. ఈ కథను సూచించు

రాతిరథము, రాజకుమారుని విగ్రహము, ఆవునూడ విగ్రహము, ఆవువిగ్రహము కలవు. దీనికి షుమారు 38 మైళ్ళ దూరమున వేదారణ్యము గలదు. ఇది సముద్రతీరమున నున్నది. ఇచటఁ బురాతనమైన దేవాలయము కలదు. ఈ స్వామియే వేదారణ్యుండు. శ్రీరాముడు రావణ సంహారమునకుఁ బోవుచు, విజయ సంసిద్ధికై యీ స్వామినిఁ బూజించెను. దీనికి దాపుగ అగస్త్య మహాముని నివసించిన అగస్త్యంపల్లియను గ్రామమున అగస్త్యుని విగ్రహము కలదు. అతఁడు వాతాపియను రాక్షసుని అగస్త్యకొండలపై ని జీర్ణము జేసి కొనెను.

వేదారణ్యమునకు షుమారు 100 మైళ్ళ దూరమున పుదుక్కోట కలదు. దానికి షుమారు 18 మైళ్ళ దూరమున రామనాథము కలదు. ఇది వైగనదీ తీరమున నున్నది ఇది తుపతిరాజులకు రాజధాని. రామపదమునకు పవిత్రక్షేత్రమైన శ్రీరామేశ్వరము కలదు. షుమారు ఇది మధురకు 135 మైళ్లు. ఇది షుమారు 11 మైళ్లు పొడవు 7 మైళ్లుగల వెడల్పు గలిగియుండును. శ్రీరామచంద్రుఁడు నిర్మించిన సేతు సచ్చటనే కలదు. సూర్యోదయమునం దీ సేతువు విస్పష్టముగ నప్పుడప్పుడు గనఁబడును. విభీషణుని ప్రార్థన ననుసరించి శ్రీరాముడే సేతువును ఖండించివైచెను. ఈ ప్రాంతమును భూర్వము గంధమాదన పర్వతముని పిలిచెడివారు. శ్రీరాముడు సేతువును నిర్మించఁబూనినప్ప టే పర్వతము వారికడ్డగించెనట. అంత శ్రీరాముఁడానలీయగ హనుమంతుఁ డీ పర్వతమును నణచివైచెను. అంత శ్రీరాముడు సేతుని నిర్మాణ

మునకుఁ బూర్వమిట నొక శివలింగమునుఁ బ్రతిష్ఠింపనెంచి,
కైలాసమునుండి, శివలింగమును గొనిరమ్మని యాంజనేయుని
కాజ్ఞాపించెను. కాని హనుమంతుఁడరు దెంచుట కాలస్యము
కాఁగ, శ్రీరామచంద్రుఁడిట సైకతలింగమును బ్రతిష్ఠించెను.
పిదపఁ దన వింటికొనవలన గంగను జనింపఁజేసి పరమేశ్వరున
కభిషేకించెను. ఇంతలో హనుమంతుఁడు శివలింగమును గొని
తెచ్చెను. అంత నా శ్రీరాముఁడు దాను ప్రతిష్ఠించిన లింగ
మున కెడమదిశగా నా లింగమును ప్రతిష్ఠించెను. దీనిని హను
మదీశ్వరుఁడందురు. రామేశ్వర మందిరము 1000 అ. పొడవు
600 అ. వెడల్పు 156 అ. ఎత్తుకలిగి దీర్ఘచతురస్రాకార
ముగఁ గలదు. ఇదియే రామలింగేశ్వర స్వామివారి యాల
యము. దక్షిణాది శిల్పుల నిర్మాణ కుశలత్వమునకు నా పతి
మాన మేధాసంపదకు మిక్కిలి నిదర్శనము. ఇందుఁగల శిల్ప
సంపద యపూర్వమైనది.

ఈ దేవాలయమును రామనాథ పరిపాలకులగు సేతు
పతులచే నిర్మింపఁబడినది. మందిరమునకుఁ బ్రదిక్షణమును
గావించునప్పుడు, శ్రీరామ లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నుల విగ్ర
హములు కనఁబడును. రామేశ్వర మందిరమునకుఁ గుడినై
పునఁ భార్యతీమందిరము కలదు. రామేశ్వరమునకుఁ దూర్పున
సముద్రమున నొక ఘట్టముగలదు. శ్రీరాముఁడు లంకనుండి
వచ్చుచు నిచటనే పుష్పకమునుండి దిగెనట. దీనిని నగ్ని.

తీర్థమందుగు. ఇచట శ్రీరామ చరణచిహ్నములు, సుగ్రీవ తీర్థము, లక్ష్మణాసరోవరము, ధనుష్కోటితీర్థము, కోటితీర్థము, గాయత్రీ తీర్థము మున్నగునవి కలవు.

రామేశ్వరమునకు షుమారు 2 మైళ్ళ దూరమున శ్రీరామ మంటపముగలదు. శ్రీరాముడు లంకకుఁబోవుచుఁ దన సైన్యమును బరీక్షించెను. ఈ మార్గమున సుగ్రీవకుండము కలదు. ఒకప్పుడు సుగ్రీవుడు తన గదతోనిట ధూమిమీదఁ గొట్టెను. అంత నటనుండి నీరు వెళులెను. ఈ ప్రదేశ మత్యంత మనోజ్ఞముగనుండును. ఇచ్చటకు రెండు మైళ్ళ దూరమున ధనుష్కోటికలదు. ఇచ్చటఁ దూర్పు పశ్చిమ సముద్రముల కలియుప్రదేశమిటకుఁ బదునారుమైళ్ళ దూర మునఁ బాంబన్ కలదు. ఇచ్చట జూడదగినది భైరవాల యము. ఇచ్చటనుండి షుమారు 22 మైళ్ళ దూరమున దర్భ శయనముగలదు పూర్వము రాముడిచ్చటనే సముద్రమును దాటుటకు దర్భశయనుండై సముద్రునిఁ బ్రార్థించెను. ఇచ్చటకు సముద్రము షుమారు 3 మైళ్ళుండును. ఇచ్చట శ్రీరామాలయము, జగన్నాథాలయము కలవు. ఇందలి శిల్ప మమోఘమైనది. దక్షిణాది శిల్పవిన్నానమునకిది మచ్చు తునక. ఇచ్చట శ్రీరాముడు శేషశయనుండై యుండును. రామనాదమునకు షుమారు పదునారుమైళ్ళ దూరమున దేవి పత్తినమాగలదు. ఇచ్చట సముద్రమున నీటిలోఁగొలది దూర

మున నవగ్రహములు పాపాణరూపమునఁగలవు. శ్రీరామ
చంద్రమూర్తి రావణసంహారమున కేఁగుచు, నవగ్రహ
శాంతికై వీని నిచ్చటఁ బ్రతిష్ఠించి పూజించెను. ఇది పవిత్ర
మైన ప్రదేశము.

మై సూ రు

సహజ సౌందర్యమైన ప్రకృతికి, అపురూప శిల్పకళా
ఖండాలు అనుపమాన చిత్రకళాశోభకు నిలయమైనది.
మైసూరుదేవి మహిషాసురునిఁ గూల్చినదీ ప్రదేశముననే.
అందుచే మహిషాసుర శబ్దమునుండి మైసూరు పుట్టినది.
ఇటకు ఋమారు బెంగుళూరు రిఁ మైళ్లుండును. ఇప్పట్టణమతి
సౌందర్య వంతమైనది. ఇక్కడ నదులనేకంబులు గలవు.
దక్షిణమునఁ గావేరి తూర్పున నెగువపెన్నా, దిగువపెన్నా
ఉత్తరదిక్కునఁ దుంగభద్రానదులు కలవు. మైసూరునదులు
మిక్కిలి యందమైనవి. వీనిలో చిరుతలు, పెద్దపులులు,
సింహాలు, సివంగులు, దుప్పలు, ఏనుగులు విహరించు చుం
డును. అందమైనజలపాతము లిందుఁ గలవు. భారతదేశమునం
దీ పట్టణము జగన్మోహన మైనది.

మైసూరు సౌందర్యవంతమైన మహారాజాగారి భవ
నము చూడఁదగినది. ఇందుఁగల లలితాభవనము, చెన్న కే
శవస్వామి ఆలయము, కొండపైన చాముండి దేవాలయము,
కోటలోని ఉద్యానవనములెంతో యందమై కన్నుల పంప
వగా నుండును. మైసూరు మహారాజు విజయనగరరాజు
వంశీకుఁడు. ఇప్పుడో రాజధిష్ఠియై సింహాసనము పొందెను.
జుఁజెను భర్తజుఁజెను విసవని - పత్తితి - ము. ౧౪
ఉత్తము పత్తితి - ౧౪ - ౧౪ - ౧౪ - ౧౪ - ౧౪ - ౧౪ - ౧౪ - ౧౪ - ౧౪ - ౧౪

రాజు సింహాసనమధిష్ఠించి దర్బారు చేయును. ఆ సమయమున నందఱు నందుఁజేరి, యయ్యుత్సవములఁ దిలకింప వచ్చును.

మైసూరుకు రెండుమైళ్ళ దూరమునఁ గొంకపైనిఁ జాముండిదేవి యాలయముగలదు. ఈ కొంక సముద్రమునకు 3,489 అడుగులయెత్తునఁగలదు. కొండమీదనుండి చూచినచో మైసూరు పట్టణంబంతయు గనఁబడును. ఛాముండియాలయ గోపురము చాలఁబెద్దది. క్రీ॥ శ॥ 17 వ శతాబ్దమున దొడ్డదేవ రాజు యీ కొండకు సోపానంబులు నిర్మించెను. మార్గమున 16 అ ఎత్తుగల నందివిగ్రహము కలదు. దీనికి దక్షిణమున బసవేశ్వరమందిరము కలదు. దీనికి క్రీ॥ శ॥ 1128 లో విష్ణు వర్ధనుఁడు, క్రీ॥ శ॥ 1620 లో చంద్రగిరిరాజు లీనాము లొసంగిరి.

మైసూరుకు దక్షిణముగా షుమారు 15 మైళ్ళ దూరమున నంజన్ గుడి కలదు. నంజన్ గుడి యనగా విషము త్రాగువాని పట్టణమని యర్థము ఇచ్చట 385 అ. పొడవు 160 అ వెడల్పుకలిగి 147 రాతి స్తంభములుగల నంజుడేశ్వర మహాదేవమందిరము కలదు. ఈ మహాదేవుని నీలకంఠుఁడ నుండఁ బిలుతురు. ఈ యాలయమును ద్రావిడ సాంప్రదాయములతో నిర్మింపఁబడినది. ప్రాకారమున 63 శైవభక్తుల చిన్న మందిరములుగలవు. దీనికి దగ్గరగా చూర్ణావతియను నదికలదు. పరశురామాలయ మిందుఁగలదు. ఇది క్రీ॥ శ॥ 15 వ శతాబ్దమున నిర్మింపఁబడినది. మైసూరుకు షుమారు 40 మైళ్ళ దూరమున సోమనాథపురము కలదు. ఇచ్చటనే సుగ్రీవుఁడు విహరించిన మధువనమున్నది.

ఇందుఁ బసన్న చెన్న కేశవస్వామి యాలయముకూడఁ గలదు. దీనిని క్రీ॥ శ॥ 1270 లో హోసలాబల్లాక్ వంశీయుఁ డగు సోమనాథుఁడను మన్నతోద్యోగి నిర్మించెను. ఇమ్మంది రంబందలి శిల్పంబతి సుందరంబైనది. మైసూరుకు షుమారు 9 మైళ్ళ దూరమున శ్రీరంగ పట్టణము కలదు కావేరి నది పశ్చిమతీరంబు నందొక కోటకలదు. ఇచ్చటఁగల లార్ గా గ్లో టిప్పసుల్తాను కట్టించిన హైదరాళి గోరీ కలదు. దీని తలుపు ఏనుఁగదంలేముతో నిర్మింపఁ బడెను. కోటలోని శ్రీరంగనాథుని ప్రాచీన మందిరము గలదు. ఇచ్చట గౌతమ మహాబుషి తపస్సు చేసెనని చెప్పుదురు ఈ ప్రదేశ మత్యంత మహిమాన్వితమైనది. మైసూరుకు బెంగుళూరు రాజధాని. ఇది ఆరోగ్యవంతమైన ప్రదేశము. ఇది సముద్రమునకు 3000 అ. ఎత్తున నుండును. 30 చ. మైళ్ళ వైశాల్యమును గలిగి యున్నది. షుమారు 8 లక్షల జనాభా కలదు. అన్ని రాష్ట్రాలకు సంబంధించిన వారిందుఁ గలరు. ఇందుఁగల సుందరవంత మైన యుద్ధాన వనములు దీర్చిదిద్ది నట్లుండును. అందమైన బాటలు, చూపకలకింపు సొంపుగొలుపు ప్రభుత్వభవనములు పారిశ్రామిక కేంద్రములు గలవు. వీధులెల్ల మిక్కిలి యంద మును గలిగి యుండును. బెంగుళూరునందు క్రీ॥ శ॥ 1537 లో కెంసగౌడ అను రాజు నిర్మించిన మట్టికోట గలదు. క్రీ॥ శ॥ 1761 లో హైదరాళి దీనికి రాతికట్టడమును గట్టెను. దీనికి నైరృతిగా మైలుదూరమున గవి గంగాధరేశ్వరాలయము గలదు.

దీనికేఁ బదిమైళ్ళ దూరమున బంగారుపేటకలదు. నామా న్యముగా నిచ్చటనే బంగారము లభింపుచున్నది. ప్రఖ్యాతిగలిగిన లేపాక్షి యిక్కడికి దగ్గరగాఁగలదు. లేపాక్షి యొక చిన్న గ్రామము. పూర్వము రాముఁడు సీతనన్వేషింపుచు నీ స్థలమునకు వచ్చెను. ఇచ్చటనే టెక్కలు దెగిపడియున్న జటాయువు రామునకు గన్పించెను. అంత శ్రీరాముఁడు లేపాక్షిని జటాయువును పిలిచినాఁడట. అందుచేత నీ గ్రామము నకు లేపాక్షియను పేరుగలిగెను. ఇందు 'కూర్మశైలము' అను నొక చిన్నబండరాతి మీద నొక దేవాలయము గలదు. ఈ యాలయంబంతయు విగ్రహంబుల జెక్కఁబడిన శిలలతో నిర్మితంబై యున్నది దీనినిఁ బౌరాణికంబుగఁ బాపనాశేశ్వరాలయంబని. చారిత్రాత్మకముగా వీరభద్రేశ్వరాలయమని, ప్రస్తుతము దుర్గాదేవియాలయమని పిలుతురు. ఈ దేవాలయము చాలఁ బురాతనంబైనది. విజయనగర సామ్రాజ్య పతన దివసములందు నా సామ్రాజ్యపు సేనా నాయకులిరువురు విరుపణ్ణ వీరణ్ణ అను నిరువురు సోదరులు తమయిష్ట దైవమైన వీరభద్రస్వామినిఁ బ్రతిష్ఠించిరి. ఇందుఁగల చిత్రములు, ప్రఖ్యాతమైన యజంతా గుహలందువలె గాక హిందూవుల పురాణగాథలను వెల్లడించును. ఇందుఁ గిరా తార్జునీయము, మాధవవర్మకథ మున్నగునవి కలవు. లోపల విరుపణ్ణ, వీరపణ్ణలు తమ కుటుంబములతో సహా శ్రీవీరభద్రస్వామికి నర్చనము చేయుచున్నట్లు చిత్రంబు లతి మనోజ్ఞంబుగఁ జిత్రింపఁబడినవి. నేటికవి చెమ్మజెదరక కలవు. ఈ దేవాలయంబున కవతి మూరంబున, నేకిశిలా నిర్మితమైన బసవన్న

అనుపేరుతోఁ గల నందీశ్వర విగ్రహము కలదు దీని యెత్తు
 షుమారు 20 అడుగులుండును. పొడవు 30 అడుగులు గలదు.
 ఈ విగ్రహము నిర్మించిన ప్రముఖశిల్పి పసవన్న. ఆతని
 పేరుతోనే యీ నందినిఁ బిలువఁబడు చున్నది. దీనికేఁ బది
 మైళ్ళ దూరమున నొక పర్వతముమీఁదఁ గుమారస్వామి
 మందిరము కలదు. దీనికైదు గోపురమాలు కలవు ఇమ్మందిర
 సమీపమున నాలుగు మందిరములు కలవు. పూర్వము
 విఘ్నేశ్వరుఁడు, కుమారస్వామి తమ వివాహంబులు ముందు
 జరుగవలెనని యొందొరులు పట్టుఁబట్టిరి. అందుచేత నీశ్వ
 రుఁడు మీలో నెవరుముందుగా భూమికిఁ బ్రదిక్షణంబును
 జేసి తిరిగివత్తురో వారికి ముందుఁ బెండ్లిగావించునని పలికెను.

కుమారస్వామి భూప్రదక్షిణంబునకుఁ బోయెను.
 విఘ్నేశ్వరుడు తల్లిదండ్రులకు నేడు పర్యాయములు ప్రదక్షి
 ణమును గావించి భూప్రదక్షిణాధిఫలమును నొందెనని పలికెను.
 అందుల కీశ్వరుఁడు సంతశించి విఘ్నేశ్వరునకు ముందు వివా
 హమును జేసెను. పిమ్మట కుమారస్వామి భూప్రదక్షిణంబును
 జేసి, తిరిగి వచ్చుచుండఁగా నారదుఁడు మధ్యదారినఁ గనఁ
 బడి విఘ్నేశ్వరునకు వివాహము జరిగెనని చెప్పెను. అందు
 లకు కుమారస్వామి తల్లిదండ్రులపై నలిగి, యీ పర్వతంబున
 నివశింపఁబూనెను. ప్రతిఅమావాస్యకు మల్లికార్జునరూపమున
 నీశ్వరుఁడును, ప్రతిపూర్ణిమకు శార్వతియుఁ బుత్రునిఁగాం
 చుట కిచ్చోటకు వచ్చెదరట.

క్రీ॥ శ॥ 1350 మొదలు 1565 వఱకుఁ బాలింపఁబడిన విజయనగర సామ్రాజ్యమునందు గల హంపి, హోస్పేటకుఁ దూర్పుగ షుమారు 7 మైళ్ళనఁ గలదు ఇది కిష్కింధకు రాజధాని. ఇచటఁగల విఠలాలయము మిక్కిలి యందమైనది. దీనిని క్రీ॥ శ॥ 1513 వ సంవత్సరము గో శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు కొంతవఱకు నిర్మించెను. తరువాతఁ గొంఠభాగమును అచ్యుత రాయలు నిర్మించెను. ఇటఁగల కల్యాణగుంటపము, రాణి జ్యోతీదాసరస్సు, పద్మగృహము చూడఁదగినది. ఇట నాంజనేయపర్వతముమీఁద విరూపాక్షాలయము గలదు. ఇమ్మందిర గోపురము బయటనుండి చూచిన 11 అంతస్తులుకలఁది గను, లోనుండిచూచిన నాలుగు అంతస్తులు గలఁదిగను గనబడును. ఇమ్మందిరంబునకుఁ దూర్పున బంగారు పూయఁబడిన యొక పెద్ద స్తంభము గలదు. ఈ యాలయంబునకు దక్షిణంబున హేమకూటంబను నొక పర్వతంబు కలదు. పుణ్య పురుషుల కిది బంగారు శైలంబుగాఁ గనఁబడును. దీనిపైఁ బండ్లెండు మందిరంబులు కలవు. ఇచ్చట గజశాల, సుతరథము, లంజదిబ్బ చూడఁదగినవి.

ఒక దిబ్బమీద బౌద్ధులు కాలక్రమమున స్త్రీలతో న్యభిచరించుట మొదలిడిరి. అందుచే నా దిబ్బకు లంజదిబ్బ అని పేరుగలిగినది. దీనికి అరమైలు దూరమునఁ గొంచెము త్తరంబుగఁ గొండలమధ్యఁ బుష్పమూకపర్వతమును జూటి తుంగభద్రానది ప్రవహింపుచున్నది

దీనినిఁ జక్రతీర్థమందురు. దీనికి దక్షిణమున శ్రీరా
మని దేవాలయముకలదు. వాలి సుగ్రీవుల రాజధాని
కిష్కింధానగర మిదియే. వాలిని దహించిన ప్రదేశమిప్పటికిఁ
గలదు. విరూపాక్షమందిరంబునకు షుమారు 4 మైళ్ళ
దూరమున మాల్యవంత పర్వతముగలదు. దీనిమీఁద శ్రీరామ
లక్ష్మణులు వనవాససమయమున వర్షాకాలమును గడిపిరి.
దీనికి దగ్గరగా స్ఫటికశిలయను ప్రదేశముగలదు. ఇందొక
గుహయందు శ్రీరామలక్ష్మణులు, ఆంజనేయుఁడు, సుగ్రీవుని
విగహంబులు కలవు. హంపియందు ద్రావిడ శిల్పకళా
మనోజ్ఞము విజయనగరపూర్వవైభవము నేటికినిఁ గాన్పడును.

చ

తిరుపతి

భారతదేశమునందుఁ బవిత్ర తేత్రముగాఁ జారిత్రా
త్మకముగఁ బ్రసిద్ధిఁజెందినది తిరుపతి. అనాదిగా నీ తేత్రము
ప్రఖ్యాతిఁజెందినది. శ్రీ మహావిష్ణువు వేంకటేశ్వరుఁడను
నామంబునఁ దిరుమలకొండలపై వెలసెను. ఇందొక పురాణ
కథకలదు. నైమిశారణ్యమున మహర్షులు యజ్ఞముజేయఁ
దొడంగి దాన హవిర్భాగమునుబొంద నర్హులెవ్వారని
యాలోచింపుచుండిరి. అట్టి సమయమున నారదుఁ డచ్చటికి
వచ్చెను. అప్పుడు వారు నారదమహర్షికిఁ బ్రణామము
లొనరించి తా మొనరించు యజ్ఞమున హవిర్భాగమునుగొను
నర్హుఁడెవ్వఁడో నిర్ణయించి పలుకుఁడని విన్నవించిరి. అందు
లకు నారదుఁడు వారితో హవిర్భాగమును గొనుటకు విష్ణు
మూర్తి యర్హుఁడని పలికెను. అందుల కచ్చటనున్న భృగు
మహర్షి త్రిమూర్తులఁ బరీక్షించినఁగాని, హవిర్భాగమును
గొన నర్హులుగారని యందుకుఁ దాను బూనుకొందునని పలి
కెను. మహర్షు లా భృగుమహామునిని నక్కార్యమునకుఁ
ప్రోత్సహింపఁజిరి. అంతట భృగుమహర్షి బయలుదేరి
బ్రహ్మలోకంబునకుఁబోయెను. అచ్చట బ్రహ్మ సరస్వతీ
దేవితో సృష్టిస్వాపారంబులమునిఁగి యమ్మునిని గౌరవింపక
పోయెను. అందుఁ కమ్ముని మిక్కిలి కోపఁగించి యా
బ్రహ్మకు లోకంబునఁ బూజార్హత లేకుండుగాకయని శపిం

చెను. పిదప నా భృగుమహర్షి కైలాసపర్వతంబునకుఁ
బోయెను.

అచ్చటఁ బారశ్రమీదేవితోఁ బరమేశ్వరుఁడు నృత్యమును
గావింపుచు, భృగుమహర్షిని గౌరవింపకపోయెను. అందుఁ
కా మహర్షి కోపగించి శివునకుఁగాకి లింగాకారమునకే పూజ
గలుగునట్లు శపించి, వైకుంఠమునకుఁ బోయెను. అట
శ్రీమహావిష్ణువు లక్ష్మీదేవితో విలాసమున నుండెను. అందు
లకు మహర్షి కోపగించి, తన ఎడమకాలితో శ్రీమహావిష్ణువు
వక్షస్థలమునఁ దన్నెను. అంతట విష్ణుమూర్తి యమ్మహర్షిని
శాంతింపఁజేయుచు, నాతని పాదముల నొత్తుచు, నతని యటే
కాలియందున్న కన్నును మూసివై చెను. అప్పు డా మహర్షికి
గర్వ మంతరించి, శ్రీమహావిష్ణువును దన తప్పిదమును త్కమింపు
మని కోరెను. అంతట శ్రీమహావిష్ణువు మహాబుష్మిని ననుఁ
గ్రహించి వీడ్కొలిపెను.

అది చూచి లక్ష్మీ కోపగించి, విష్ణుమూర్తి ఎంత
వేడుకొన్నను వినక భూలోకమునఁ జేరి తపస్సునకుఁ బూనెను.
అప్పుడు విష్ణుమూర్తి లక్ష్మీదేవి విరహంబును సెఱఁజాలక,
తానా వైకుంఠమును వీడి భూలోకమునకు వచ్చి యొక వల్మీ
కమందు నివశింపఁ దొడంగెను. అంతట నీ విషయంబును శివ
బహ్మ లెఱింగి విష్ణుమూర్తికి నాహారంబు నొసంగుటకు
వారు గోవత్సంబులుగా మారి భూలోకంబునకు విచ్చేసిరి.

అదిలక్ష్మీయెఱింగి వానిని నొక రాజునకు విక్రయించి
తపస్సునకు మఱలఁబూనెను. ఆ యావు ప్రతిదినంబును బోయి

యా విష్ణుమూర్తికి దుగ్ధంబుల గొసంగుచుండెను. గోపాలకుః
డీ విషయంబు నెఱిగి, యా వల్మీకముపై, గజ్జితోఁ
గొట్టెను. ఆ దెబ్బ శ్రీమహావిష్ణువుకుఁ దగిలెను. అంత విష్ణువు
బయటకువచ్చి వానినిఁ జూపెను.

పిమ్మట శ్రీమహావిష్ణువు లక్ష్మీదేవిని వెదుకుచు, వకు
ళాదేవియను మునిపత్ని యాశ్రమము చేరెను. అచట వకుళా
దేవి శ్రీనివాసుని నాదరించి, మిక్కిలి ప్రేమతోఁ జూచు
చుండెను. ఇట్లుండ నా శ్రీనివాసుఁ డుద్యానవనమున విహ
రించు నాకాశరాజుకుమార్తె పద్మావతినిఁ గాంచెను. ఆమె
శ్రీనివాసునిఁ జూచెను. అంతట నొండొరులు ప్రేమించు
కొనిరి. తరువాత శ్రీనివాసుఁడింటికివచ్చి తన మాతృమూర్తి
యయిన వకుళాదేవికిఁ దనకోరిక వెల్లడించెను. అంతట నా
వకుళాదేవి ఆకాశరాజు సన్నిధికిఁబోయి. తన కుమారుడైన
శ్రీనివాసునికోరిక దెలియఁజేసెను

ఆకాశరాజు వకుళాదేవి కోరికను దన భార్యకు, గుమా
రైకుఁ దెలియఁజేసి, వారి యభిమత ప్రకారము తన సుతను
శ్రీనివాసున కొసగుటకు సమ్మతించినటుల వకుళాదేవికిఁ
జెప్పెను. అంతట నా రాజు దైవజ్ఞులఁ బిలిపించి ముహూ
ర్తము నిర్ణయించెను. పిమ్మట వకుళాదేవి సంతరించి నిజనివా
సంబునకుఁ జేరి, యా శుభవార్తను శ్రీనివాసునకుఁ దెలియఁ
జేసెను. అంతట శ్రీనివాసుఁడు వివాహంబునకు వలయు ధన
మును నుబేరునికడనుండి యప్పుగాఁ గైకొనెను. అంతట
బ్రహ్మదేవతల సహాయమున శుభముహూర్తమునఁ బద్మా
వతి శ్రీనివాసులకుఁ బెండ్లియయ్యెను.

పిమ్మట శ్రీనివాసుడు పద్మావతితో నిజనివాసంబు నకు వచ్చుచుండెను. నారదుడు లక్ష్మీదేవితో నీ వార్తను దెలియజేసెను. అంతట లక్ష్మీ కోపగించి శ్రీనివాసుని గలిసికొనుటకు వచ్చెను. అప్పుడు శ్రీనివాసుడెఱింగి, తిరుమలపై శ్రీవేంకటేశ్వరరూపంబును ధరించెను. తరువాత తిరుచానూరులో పద్మావతి అలివేలుమంగమ్మగాను, కొల్లా పూరములో లక్ష్మీదేవి వెలసిరి నాటినుండి తిరుమల పవిత్రక్షేత్రమై చంద్రగిరిరాజులచే దేవాలయము నిర్మింపబడెను. చంద్రగిరిదిశను, తిరుపతినను రెండు మార్గములమెట్లు గలవు. కొండనెక్కుటకు మెట్లుగలవు. మార్గమధ్యమున విశాంతి స్థానములు చల్లః జలములు లభించును. లేకా వెంకటనాయకః కవిలో వేంకటేశ్వరుడు ప్రత్యక్షుడై వమని యందురు. ఈ స్వామి సర్వదేవతా స్వరూపుడు శ్రీనివాసుడగుటచే విష్ణువు, అడుగున నీశ్వరలింగము మీఁద నుండుటచే నీశ్వరుడు భుజంగవలయాదు లుండుటచే సుబహ్మణ్యేశ్వరుడు అయి యున్నాడు. ఈ పర్వతంబునకు సముద్రస్థలము 2000 అ. ఎత్తు ఆలయసమీపమునఁ బుష్కరిణి తీర్థము గలదు. శ్రీస్వామి దేవాలయంబునకు షుమారు 3 మైళ్ళ దూరమునఁ బాపనాశసంగం కలదు. ఈ మార్గము ప్రకృతిసౌందర్యముచే నేత్రపర్వ మొనగ్గును.

ఇది పర్వతములమధ్యనుండి ప్రవహించును. కొండక్రింద కపిలతీర్థము గలదు. తిరుపతికి 2 మైళ్ళ దూరమున తిరుచానూరు గలదు. ఇందు అలివేలుమంగమ్మ దేవాలయము కలదు. దీనినే మంగాపురమనికూడ నందురు. ఈ

ఏడుకొండలు ఆదిశేషుని యాకారము గలిగియున్నది. ఏడు కొండలు ఆదిశేషుని ఏడుశిరములఁట. వీనిని దైవస్వరూపంబులుగ భావించి అంబరీషుఁడు, ప్రహ్లాదుఁడు మున్నగు మహాభక్తులిందు తపస్సును జేసిరి. విజయనగరాధ్రా సామ్రాట్టు శ్రీకృష్ణదేవరాయ లనేక పర్యాయములు శ్రీ స్వామిని దర్శించి యమూల్యములైన కానుకలు, మణిహారము లర్పించెను. ఆలయము లోపలిభాగమున శ్రీకృష్ణదేవరాయలు, చిన్నమ్మదేవి, తిరుమలదేవుల కంచువిగ్రహములు కలవు. అచ్యుతదేవరాయలు వేంకటేశ్వరస్వామివారి కనేకములైన మణిహారము లర్పించెను. వారి కంచుని గహముకూడ దేవాలయప్రాంగణమందుఁ గలదు. తిరుమలలో శ్రీ స్వామివారికి నిత్యకళ్యాణము పచ్చతోరణముగ నుండును. ఇచ్చటకు షుమారు 67 మైళ్ళదూరమునఁ దిరువళ్ళూరు కలదు. ఇఁట ఎరదరాజస్వామి మందిరము కలదు. స్వామిని వీరరాఘవ స్వామియని కూడఁ బిలుతురు ఇది ప్రసిద్ధియైన చారిత్రాత్మకప్రదేశము. దీనికి దక్షిణముగ 11 మైళ్ళదూరమున భూతపూరి కలదు. అది శ్రీ రామానుజస్వామి జన్మస్థానము. ఇందుఁ గూర్చి యొక కథ కలదు.

సృష్ట్యారంభంబునఁ బరమేశ్వరుఁడు విభూతినలఁదికొని సృత్యము గావింపు చుండెను. అప్పుడు భూతములా శివునిఁ గాంచి పరిహసించెను. అందులకుఁ బరమేశ్వరుఁడు కోపించి, భూతంబులు తనకు దూరమగునటుల శపించెను. అంతట భూతంబులన్నియు మిక్కిలి విచారింది బ్రహ్మాకడకుఁ జేరి, తమ యవజ్జీవుల గలిగిన ఫలమును విన్నవించినవి. అప్పుడు

బ్రహ్మకరుణించి భూలోకమున సత్యవతి తీర్థమునఁ గేశవు
నారాధింపుడని చెప్పెను. అంతట భూతంబులనేక సంవత్స
రంబులు కేశవుని సేవించెను. అప్పుడు శౌరి సంతృప్తుడై
నానికి దర్శన మొసంగి, శివునిఁ బ్రార్థించి, మఱల భూతంబు
లను శివుని గణములగునట్లులఁ గావించెను.

ఆ సమయమున నాది శేషువు సత్యాశయ తీర్థమందొక
సంస్కృతు నిర్మించెను. శివుని గణములందుఁ జేరిన భూతంబు
లఁటనొక నగరంబును నిర్మించెను. ఆ సత్యాశయ తీర్థమే
ప్రస్తుత పెరంబదూరు. ఇది మదరాసుకు షునూగు 10 మైళ్ళ
దూరమునఁ గలదు. ఇచ్చటికి షునూగు 60 మైళ్ళ దూర
మునఁ జెన్నపట్టణము కలదు. ఇది హిందూదేశ నగరములలో
మూడవది. దీనిని మదరాసు అందురు. ఇది మిక్కిలి యంద
మైన పట్టణము. చంద్రగిరి రాజులయొద్ద తూర్పుయిండియా
సంఘము వారు కోట నిర్మించు కొనుటకు అడిగి తీసికొని పెంట్లు
జార్జి పోర్టును నిర్మించిరి. ఇది సముద్రపు కొడ్డునఁ గలదు.

షెయ్యాళ్వారు అను వైష్ణవభక్తునకు సంబంధించిన
శావి మైలాపూరులోఁ గలదు కోటలో ప్రదర్శనశాల, జంతు
ప్రదర్శన లలిప్రసిద్ధములు. మైలాపూరునందుఁ గపాలేశ్వర
స్వామి దేవస్థానము మిక్కిలి ప్రసిద్ధమైనది. అడయూరులోని
వృక్షము చూడఁదగినది. ఈ పట్టణమున రామకృష్ణమఠముఁ
గలదు. ఇందు శ్రీ పరమహంస, శ్రీ శారదాదేవి, శ్రీ వివేకా
నంద సిద్ధాంతములను నాశయంబులను గంధబోధనరూపంబు
లుగాఁ బ్రచారమును గావింపఁబడుచుండును. ఇది యాంధ్ర
దేశమున కపారసేవఁ జేయుచున్నది.

భద్రాచలము

ఆంధ్రదేశమునందే కాక యావ ద్భారతదేశమున బ్రఖ్యాతిజెందినది భద్రాచలము. పరమపావనియగు గౌతమి నాసిక్లోఁ బుట్టి భద్రాచలము, రాజమండ్రిమీనుగా సముద్రమునఁ గలసిపోయెను. విజయవాడనుండి సికింద్రాబాదు లైనులో డోర్నకల్లో మారి, కొత్తగూడెంలో దిగి గోదావరివఱకు బస్సుకలదు. గోదావరిదాటిన భద్రాచల రామాలయము కనఁబడును. గోదావరి షుమారు 900 మైళ్ళు ప్రవహింపుచున్నది. ఈ యాలయమందలి మూర్తులు స్వయం సముద్భవము.

పూర్వము పర్వతశ్రేష్ఠుడగు మేరువు సంతానమునకై బ్రహ్మనుగూర్చి తప మాచరించెను. అందులకు బ్రహ్మ యానందించి, యతనికిఁ బ్రత్యక్షమయ్యెను అంతట మేరు నజాఁడు నొక పుత్రుని నర్థించెను. పిమ్మట బ్రహ్మ యసుగ్రహించెను. మేరువునకు బ్రహ్మప్రసాదమున నొక పుత్రుఁ డుదయించెను. అతనిపేరు భద్రుఁడు. భద్రుఁ డొకనాఁడు దండియానతిని భద్రాచలమున గౌతమిలో స్నాన మొనరింపుచుఁ దపమాచరింపుచుండెను. అతని తపంబునకు సంతశించి సీతారాములు ప్రత్యక్షమై, యతని కోరికప్రకార మా పర్వతంబున నివశించుటకు సమ్మతించిరి. అందువలన నాటెనుండి భద్రాచల మయ్యెను.

పూర్వ మొకప్పుడు భద్రాచలము వాస్తవ్యురాలు పోకల దమ్మక్క యను భక్తురాలుకుఁ గలయందు సీతారాములు కనబడి “తమ మూర్తులు భద్రాచలముందుఁ గలవనియు, వాని నారాధింపు” మని పలికిరి. అమ్మహాభక్తురాలు వేగముగా భద్రాచలమునకుఁ బోయి, యమ్మూర్తులను సందర్శించి సీతారాములకు చిన్న దేవాలయమును నిర్మించెను. తరువాత రామదాసు ప్రస్తుత దేవాలయము నిర్మించెను.

భద్రాచలమున నేలకొండపల్లియను గ్రామము కలదు. అందు గోపన్నయను శ్రీరామభక్తుడు కలఁడు. అతనికిఁ గమల యను భార్యకలదు. ఆమె మహాపతివ్రత. ఆ పుణ్యదండతులకు రఘురాముడను కుమారుడుండెను. గోపన్నకు అక్కన మాదన్న అను నిలువురు మేనమామలు కలరు. వారు గోలకొండ నవాబుకడ మంతులుగా నుండిరి. తమ మేనల్లుడగు గోపన్నకు భద్రాచలం తాలూకాకు తాహసీలుదారు పదవిని నవాబుచే జెప్పి యిప్పించిరి. గోపన్న తహసీలుదారు పదవిని నిర్వహింపుచు, శ్రీరామ భక్తిపరుడై యుండెను.

అంతట నాతఁడు యోచించి శ్రీరామునకు దివ్యాలయంబును నారులక్షల వ్యయించి నిర్మించెను. అది సగ్గాను ధనము. ఈ విషయము నవాబునకుఁ దెలిసి గోపన్నను బంధించెను, యనేక హింసలఁబెట్టెను. గోపన్న శ్రీరామచంద్రుని నెన్నో విధములఁ బ్రార్థించెను. ఆ మహాత్మున కెంతకుఁ గరుణఁ గలుగలేదని విసింగి విషమును ప్రాపించెను.

అప్పుడు శ్రీరామచంద్రునకు దయఁగలిగి, తానీషాకు నారు లక్షల రూపాయలఁజెల్లించి, గోపన్న ననుగ్రహించెను. తానీ షాకు గోపన్నభక్తి ప్రాభవమును మెచ్చికొని మిక్కిలి గౌర వించి నాఁటినుండి రామదాసుగా గోపన్న పేరుబొంది మోక్ష మును బొందెను.

భద్రాచల పరిసరప్రాంతములందుఁ బర్ణశాల, సీతా దేవి స్నానముగావించిన వాగు, లక్షణపర్వతము, జటాయు గుట్ట, ఉష్ణగుండము, చుప్పనాతిగుట్ట చూడఁదగినవి. ఇప్పటికి నిజాంప్రభువు సీతారామ కళ్యాణసమయమున ముత్యాల తలంబ్రాలు పంపు నాచారము కలదు.

భద్రాచలమునకు షుమారు 115 మైళ్ళదూరమున చాందా కలదు. ఈ గ్రామము ఐదున్నర మైళ్ళు పొడవుగల రాతిగోడఁతోఁ బరివేష్టితపఁబడి యుండెను. ఇచ్చట నచ లేశ్వర, మఃరళీధర, కాళీమందిరములు కలవు. ఇచ్చటకు షుమారు 7½ మైళ్ళ దూరమున వార్ధాకలదు. గాంధీజీ చిరకాలము నివసించిన సేవాగ్రామాశ్రమము కలదు. ఇచ్చట గాంధీజీ ఐదిలిపెట్టిపోయిన వస్తువులు భద్రపరుపఁబడినవి.

భద్రాచలముకడ గోదావరిపైని వంతెన నిటీవల నిర్మింపఁబడినది. శ్రీరామచంద్రు నాలయము అభివృద్ధికార్య క్రమములు మిక్కిలిగ జరుగుచున్నవి. ఆంధ్ర ప్రజలకు, నారాధ్యదైవము శ్రీరామచంద్రుఁ డెల్లర కండనుండఁగలఁ డని యాశింతును.

దక్షరాము

(కుమారభీమేశ్వరుడు)

ఆంధ్రప్రదేశ్ నందు మిక్కిలి కీర్తిగాంచిన చారిత్రాత్మక పుణ్యక్షేత్రములలోఁ దక్షరామ, భీమేశ్వర క్షేత్రము ముఖ్యమైనది. ఇది చామర్ల కోటకు దక్షిణముగ షుమారు 3 ఫ. దూరమున నీ మందిరము కలదు. కీ॥ శ॥ 10 శతాబ్దమున జాళుక్యభీముఁ డీ యాలయమును నిర్మించెను. ఆ రాజు 108 యుద్ధము లొనరించెను. దానికిఁ బ్రాయశ్చిత్తముగ 108 శివాలయంబులను నిర్మించెను. నానికి 108 అగ్రహారముల నిచ్చెను. భీమేశ్వరునకుఁ గూడ నొక యగ్రహారము కట్టించి యొసంగెను. దానిపేరు భీమవరము మున్నది చాళుక్యభీమ వరమని కీర్తిజెందెను. భీమేశ్వరాలయము పంచారామము లలో నొకటి. తారకాసురుని కగతమందలి అమృతలింగ పంచశకములందిది యొకటి. దీనికిఁ జుట్టు షుమారు 18 అ. ఎత్తుగల ప్రాకారములు కలవు. ఈ ప్రాకారమునకు నలు మూలల 4 గోపురములు కలవు యాతీకులు తర ద్వారము నుండి తూర్పుద్వారమునకు వచ్చిన నొక బ్రహ్మాండమైన కోనేరు గనఁబడును. దీనిమధ్య నొక మంటపము కలదు. ద్వజస్తంభమునకుఁ గొంచెము ముందుగ బ్రహదాకారము గల నందీశ్వర విగ్రహము గలదు. దీనికి నెడమదిశన గాలా త్రిపురసుండరీ మందిరము కలదు. దీని నానా భీమేశ్వర

స్వామి లింగము కలదు. ఈ లింగము షుమారు 18 అ. ఎత్తు గలిగి యున్నది. మూల విరాట్టును సందర్శించుటకుఁ గిందఁ జేకట గనుండు గదియందు దీపంబును వెలిగించి చూడవలయును. ఈ యాలయ శిల్పవిన్యాసము, ఆలయ నిర్మాణము మిక్కిలి ప్రశంసాపాత్రమై యుండును.

ఈ యాలయమున కుత్తరదిక్కున నొక మూలగ నొక మంటపముఁ గలదు. ఈ మంటప మధిరోహించి యూపిన నూఁగునట. ప్రాచీనశిల్పులు తమ విశేష శాస్త్రజ్ఞతను తెలియఁజేయుట కిటుల నిర్మించిరి. ఆలయ పశ్చిమద్వారంబు నకుఁ గొలఁది దూరంబున నొక రాతి స్తంభమును, దానిపై నొక నందివిగ్రహము కలదు. భీమేశ్వరాలయమునకుఁ బశ్చిమంబుగ 2 ఫర్లాంగుల దూరంబునం దొక విష్ణ్వాలయంబు కలదు. ఇందలి మూర్తులు మాండవ్య గారాయణస్వామి, శ్యామలాంబిక కలవు. ఇందు విష్ణువిగ్రహముక్రిందఁ బరుస వేది కలదనియు, దానిని దొంగిలించుట కొక చోరుఁడు ప్రయత్నింప నాతని చేయియం దంటుకొనియుండి రాలేదనియు, నప్పు డాతఁడు స్వామినిఁ బ్రార్థించి త్నమార్పణ గోరఁగా నాతని చేయి యూడివచ్చెనట. దీనికి షుమారు 60 మైళ్ళ దూరమున రాజమహేంద్రవరము గలదు.

పూర్వ మీ నగరమును రాజధానిగఁ జేసికొని విమలా దిత్యతనయుఁడు రాజరాజనరేంద్రుఁడు | కీ॥ శ॥ 11 వ శతాబ్దమునఁ బరిపాలించెను ఇమ్మహారాజు భాషోద్ధారకుఁడు. ఈయన అష్టానమం ప నన్నయభట్టు అను మహాకవిండుఁ డుండెను. ఆనాడు బౌద్ధ, జైన మతములు వ్యాప్తిగా

నుండెను. అందుచేత దేశము తిరిగి కర్మభూమిగా విలసిల్లుటకు వేదవ్యాసకృతమైన మహాభారతము నాంధ్రకరింపఁజేసి నన్నయభట్టారకుని వేడికొనెను. నన్నయభట్టు మహారాజు కోరికపై ఆది, సభా, అరణ్యపర్వ శేషములను దెనిగించి కీర్తి శేషుఁ డయ్యెను. తరువాత 13 వ శతాబ్దమున తిక్కన సోమ యాజి, చదలవాడ ఎఱ్ఱకవిగారి అను నిరువు రా శేషభారత మును బూర్తిగావించిరి.

15 వ శతాబ్దమున నీ నగరము రెడ్డిరాజుల పాలనయందుండెను. ఆ సమయమునఁ గవిసార్వభౌముఁడగు శ్రీనాథుఁడు రెడ్డిరాజుల యాస్థానమునఁ గవియై, కాశీఖండిమును రచించి ప్రభువగు వీరభద్రారెడ్డి కంకిత మొసంగెను పూర్వ మిటు నొక కోట యుండెడిది. దాని శిథిలములుమాత్ర మిప్పటికిఁ గనఁబడును. ఈ పట్టణము గోదావరీతీరమునఁ గలదు ఇచ్చట గోదావరి పొడవునను రేవులు గలవు ఇందుఁ గోటిలింగముల రేవు, పుష్కరఘట్టము, మార్కండేయఘట్టము ప్రధానములు. పుష్కరఘట్టమున జలచరములనాధ యుండదని బ్రహ్మ వర మొసంగెను.

గోదావరీతీరమునఁ గోటిలింగేశ్వరస్వామి ప్రఖ్యాతిఁ జెందిన దైవము. పూర్వము దేవతలు కాశీక్షేత్రమహాత్మ్యము తెలుపుటకై రాజమహేంద్రవరమును దక్షిణ కాశీగఁ జేయ సంకల్పించి, యొకరాత్రియందుఁ గోటిలింగముల నిచ్చటఁ బ్రతిష్ఠింపసాగిరి. కాశిమీఁది ప్రేమచే శివుఁడు దానిని విడువ లేక తుదిలింగమును బ్రతిష్ఠింపుచుండఁగఁ దొలికోడి కూసెను.

అక్కారణమున నిచ్చట ఒకటితక్కువ కోటిలింగము లున్నవని, ఇది కాశీకి సమానమైన తేతమని పలుకుదురు. ఇచ్చటకు దాపుగా మార్కండేయస్వామి యాలయము కలదు. ఇటు స్వామి కొకదిశనఁ బార్వతియు; మఱొకదిశన వీఘ్నేశ్వరుఁడు కలరు. మార్కండేయుఁడు శంకిరునిఁగూర్చి తపమాచరించి, యాయన యనుగహమునుపొందిన ప్రదేశ మిది.

ఆచ్చటనే మార్కండేయుఁడు స్వామినిఁ బ్రతిష్ఠించెను. ఇందు రత్నాంగి మేడకలదు. ఇచట భూమిలోని కొక గుహముఖము కలదు. ఇది పెద్దాపురమునఱకుఁ గలదనియుఁ బెద్దాపురమునఁగల పాండవుల మెట్టమీఁదఁ గల గుహముఖము దీనికిఁ జెందిన దనియు, భూర్వము రాణులు పెద్దాపురము నుండియు, నీ గుహముఖమున గోదావరీ స్నానమునకు వచ్చెడి వారనియుఁ జెప్పుదురు. ఇప్పట్టణమునకు కొలది మైళ్ళ దూరమున సారంగధర మెట్టకలదు. ఇక్కడనే సారంగధరుని కాళ్లుచేతులు నలుకఁబడినవి—రాజరాజ క్షి॥ శ॥ 1019-1061 సంవత్సరాలు పరిపాలించెను. రాజరాజ నరేంద్రునికిఱువురు భార్యలు కలరు. పెద్దభార్య రత్నాంగి చిన్నభార్య చిత్రాంగి. రత్నాంగి కుమారుఁడు సారంగధరుఁడు అపురూప సౌందర్య మూర్తి.

ఒకనాఁడు సారంగధరుఁడు తన మిత్రులతో పావురము లెగరవేయు చుండెను. పావుర మొకటి చిత్రాంగి మేడలోనికిఁ బోయెను. అంత నతఁడు దానినిఁ గొనితెచ్చుటకందుఁ

బోయెను. అప్పుడామె యితనినిఁ గాంచి ప్రేమించి, తన కోరిక వెల్లడించెను. అందుల కతఁడు నిరాకరించి పోయెను. అప్పుడామె కోపించి రాజుతో సారంగధరునిపై నకాగణినిందలనువైచి పలికెను. అంతటకారాజు కోపించి కుమాగుని కాళ్లు చేతుల నఱుకనుని భటుల కానతిచ్చెను. వారితనిఁ గొని పోయి, యందునఱికిరఁట. అట్లుచేసిన ప్రదేశమునకు సారంగధరగుట్టయని చెప్పెదరు.

గోదావరీతీరమున గోష్పాదక్షేత్రము కలదు. గోదావరీతీరమున గౌతముఁడు ఘోరముగఁ దపచూచరించెను. ఇందులకు దేవతలు భయపడిరి. ఇందుఁడు గోరూపమును దాలించి గౌతమాశ్రమ సమీపంబునకు వచ్చి ఆశ్రమ వృక్షంబులను ధ్వంసంబును గవింపుచుండెను. అంతట గౌతముఁడు దర్భతో నా గోవును మరలింప నది చనిపోయెను. గోహత్యా నివారణకై గౌతముఁడు గంగను దీసికొనివచ్చెను. గౌతమునిచేఁ దీసికొని రాఁబడిన గంగయే గౌతమి యయ్యెను. ఈ చిహ్నములు గోదావరి నీరు దగ్గినప్పుడు కనఁబడును. అందుచే దీనిని గోష్పాదక్షేత్రమని పిలుతురు. మొదటఁ గోవుఁడు, తరువాత కొవ్వూరుగా మారెను.

ఇచ్చటకు షుమారు 200 మైళ్ళదూరమున సింహాచలము కలదు. ఇక్కడ పర్వతమున వరాహలక్ష్మీ నృసింహ స్వామి యాలయము కలదు. కొండ నెక్కుటకు సోపానములు గలవు. ఈ పర్వతము షుమారు 850 అడుగుల ఎత్తునఁ గలదు.

ఈ కొండపైని బూర్వపుకోట కలదు. దాని చిహ్నములు నేటికీ గానఁదగును. ఇది విజయనగరసంస్థానమునకుఁ జెందినది. ఈ శైల మెక్కుటకు నారంభించినది మొదలు క్రమముగా గంగాధర, గోదావరిధార, కూర్మధార, మాధవధార, ఆకాశధార మున్నగు ధారలు కలవు. ఈ ధారలు నిరంతరము ప్రవహింపుచుండును. స్నానమున కనుకూలంబుగ నుండును.

పూర్వము హిరణ్యకశిపుని వధానంతరము మహాభక్తుడైన ప్రహ్లాదానిచే నీ స్వామి పతిష్ఠింపఁ బడెనట. శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు గజపతీంద్రుల నోడించి యిందు మూడుదినములుండి స్వామికర్చనాదికములొనరించి, యనేకములగు కానుకలర్పించెను. పూర్వమొకప్పుడు పురూరవచక్రవర్తి విహారము సలుపుచు నీ పర్వతమున స్వామిని సందర్శించి. యీ యాలయము నిర్మించెనట. ఈ పర్వత పరిసరమంతయుఁ బ్రకృతిదృశ్యము లతి మనోహరంబుగ నుండును. ఇచ్చటకు దాపుగానున్న విశాఖపట్నము చోళుల రాజధాని. మిక్కిలి యందమైన ప్రదేశము.

ఇచటకు దాపుగా గోస్తవీనది సాగరసంగమస్థలమైన భీమునిపట్నము కలదు. ఇది పాండవవీరుడైన భీమునిచే స్థాపితమైనది. దీనికి దాపుగా పవిత్రక్షేత్రమైన అన్నవరము కలదు ఇందుఁగల పర్వతముపై శ్రీ సత్యనారాయణస్వామి మందిరము కలదు. దీనికి సుమారు 9 మైళ్ళదూరమున పితాపురము

కలదు. దీనికి పీఠికాపురము, పీఠపురము, పీఠాపురము, పీఠా
పురము అను నామములు కలవు. ఇచ్చట కుక్కు తేశ్వరస్వామి
పురుహూతికా దేవి మందిరంబులు కలవు. ఇచ్చట శివలింగము
కోడిరూపమునఁ గలిగియుండుటచే నీ స్వామి కీ పేరు గలి
గెను. లింగమునకు వెనుకభాగమునఁ గుక్కు-టాకృతి స్పష్ట
ముగాఁ గనఁబడును. ఈ స్వామి నాసికనుండి జల మెల్ల వేళల
స్రివింపుచుండును. ఇది మాతరవంశమువారికి రాజధానియై,
తరువాత వేంగి రెడ్డిరాజ్యములలో నంతర్భాగమై యుండెను.

దీనికి షుమారు 100 మైళ్ళ దూరమున బెజవాడ
కలదు. ఇది కృష్ణాతీరమునఁ గలదు. ఈ పట్టణము క్రీ॥ శ॥
6 వ శతాబ్దమునుండియుఁ గీర్తిగాంచినటులఁ దెలియుచున్నది.
విజయనగర రాజ్యాధిపతులయిన పూసపాటివారికి మూలపురు
షుడైన మాధవవర్మ యను నతఁడు బెజవాడకు వలసవచ్చి
రాజ్యము స్థాపించెను. బెజవాడ మల్లేశ్వరస్వామి యాలయ
ములో నొక సాసనము నితనిగూర్చి యిట్లున్నది. మాధవ
వర్మ పుత్రునొకనిచేతఁ జింతకాయలమ్ము కొని జీవించు స్త్రీకి,
కుమారుఁడు మరణింప, దనపుత్రునిఁ గూల్చెనట. అందు
లకు మల్లేశ్వరస్వామి మాధవవర్మయందుఁ బ్రీతుడై
బంగార వర్షమును గుఱిపించి యిద్దఱు కుమారులను బ్రదికిం
చెను. ఈ శాసనములోఁ జెప్పఁబడిన సంవత్సరము శ స.

5.4 వ సంవత్సరము.

యుద్ధమల్లుడను చాళుక్యుల జెజవాడలో గుమారస్వామికి గుడియు, నాథమును నిర్మించెను. ఈ మఠమునందు శైవులు మాత్రమే నివశింపవలెనని, యితరులు నివశించినచో గాళిలో హత్యజేసిన పోయెడిపాపమునకు బోవువారనియుఁ దెలిపెను. మఱియు శైవేతరులిందుఁ బ్రవేశించినయెడల దేవస్థానాధిపతులు, రాజులు వారిని వెడలఁగొట్టవలెననియు నటులఁ గావించిన యెడల నశ్వమేధయాగ మొనరించిన ఫలము చేకూరునని తెలిపెను.

ఇది తూర్పుచాళుక్యుల పరిపాలనాకాలమునఁ బ్రధాన నగరమై యున్నది పండురంగఁడు గుణగవిజయాదిత్యుని సేనాపతి. ఇతఁడు వేంగీరాజ్యమును వజ్రభింపఁజేసి, ఇప్పటి నెల్లూరుమండలములోని బోయగొట్టముల గైవశమును జేసికొని కందుకూరును జెజవాడయంత నగరముగా మార్చెను. జెజవాడకు పెచ్చవాడ యని నామము కలదు. కాని శాసనములలోఁ బూర్వనామము జెజవాడ అనియు నున్నది. తరువాత విజయ శీనాటిక, విజయవాడ అని నామము లేర్పడినవని తెలియుచున్నది.

9 వ శతాబ్దములో కలివిష్ణువర్ధనుని శాసనమున నిది విజయవాటిపుర మని తెలియుచున్నది. అర్జునుఁ డిందకీలాద్రిపై బరమేశ్వరునిఁగూర్చి తప మొనరించెననియు నందు నిది విజయవాడ యని పేరు కలిగినదని చెప్పఁదగియున్నది. క్రీ. శ. 12 వ శతాబ్దములో చాగినాతవాటి ప్రభు

వైన చాగి పోతురాజు శాసనములో బెజవాడ విజయవాటి విషయమునకుఁ బ్రధానగ్రామమనియు, దానిలో జక్కమ పూడి, నొంచిడ్లపూడి యను గ్రామములు కలవనియు దెలుపఁ బడినది. జక్కమపూడి యిప్పటికీనీ బెజవాడతాలూకాలోఁ గలదు. క్రీ॥ శ॥ 12 వ శతాబ్దము చివరన బెజవాడ కండ్ర వాడిలోఁ గలిసిపోయెను. అందుచేత కండ్రవాడ యని పేరుఁ గూడ నున్నట్లు దెలియుచున్నది. గోదావరి మాహాత్య మిట్లున్నది.

పరమేశ్వరుఁడు దన శిరస్సున గంగనుదాల్చి యామె యందు మిక్కిలి మక్కువఁగలిగి యుండెను అది చూచి పార్వతి సహింపలేక గంగను వదలమని శివుని ప్రార్థించెను. కాని నిష్ఫలమయ్యెను. అంతట పార్వతి తన కుమారులైన వినాయకునికిఁ గుమారస్వామికి నీ విషయమును జెప్పి, తన తపస్సుచేతఁగాని బ్రాహ్మణపుంగవుల వలనఁగాని యీ కార్యము నెరవేర గలదని చెప్పెను. అప్పుడు వినాయకుఁ డామెతోఁ దమమువ్వురిచేత నిర్వర్తింపఁ గలదని ప్రత్యుత్తర మొసంగెను. అంతట భూలోకమున నందనావృష్టి గలిగెను. బ్రాహ్మణులంతట గౌతమాశ్రమమునఁజేరి, గౌతమ మహాముని మహిమచేత నందు సుఖముగనుండిరి.

ఇదివిని వినాయకుఁడు దల్లి యనుమతినిఁగొని బ్రాహ్మణ కార్యమున గౌతమాశ్రమమును జేరెను. అచ్చట నతఁడు గొన్నట్లుండి బ్రాహ్మణులను నందుండుట పాడికాదనియు,

వారి వారి స్థానములకుఁ బోవుట మంచిదనియుఁ దెలిపెను.
కాని గౌతముఁడు బ్రాహ్మణుల నచ్చటనుండునటులఁ జేసెను.
జయవినాయకుని యానతిని గోరూపధారిణియై పంటను బాడు
చేయుచుండెను. గౌతముఁడది కాంచి గడ్డిపోచతో దానినది
లింప, నది మరణించెను. అప్పుడు గోహత్యాపాతకము లభిం
చునను భయముచే బ్రాహ్మణాదేశమునఁ బరమేశ్వరుని
జాటాజూటమున నున్న గంగను దెచ్చెను. అదియే గోదా
వరి. గౌతమీగంగ భూలోకమునందీ విధముగ జన్మించెను.

వంచాయత్ర
వేమన గ్రంథాలయం,
తలపాళు :: కృష్ణా

మతమ ఫౌండేషన్ పుస్తకాల పరిశీలనాపట్టిక

పుస్తకం సంఖ్య	TPLA126B146
పుస్తకం పేరు	భారతీయదారిశ్రావణములు
తారీఖు	30/10/24
ముందు అర్హు	NO
వెనుక అర్హు	NO
మొత్తం పేజీలు	499
నిర్దేశిత పేజీలు	NO
భాగం పేజీలు	4
లేని పేజీలు	NO
తయారు చేసినది	NAZMA
పేజీలు నిర్దేశించినది	NAZMA
స్కాన్ చేసినది	THASIN
పరిశీలించినది	THASIN
పైబడినది చేసినది	
ప్యాకింగు చేసినది	
పరిశీలించినది	THASIN